

ZGODOVINA INŠTITUCIJ

Vsebina predavanj:

1. Uvod: država, državne tvorbe in njihove ureditve
2. Zgodovina inštitucij v 6 obdobjih

Literatura:

- Žontar: Priročnik in karte o organizacijski strukturi v deželah Koroški, Kranjski, Primorju in Štajerski do leta 1918
- Enciklopedija Slovenije
- B. Golec: Zgodovina inštitucij na Slovenskem

Tipi vprašanj:

1. Kaj je dežela, občina, pojmi, umestitev pojmov v čas (npr. kdaj govorimo o kresiji, kaj je Notranja Avstrija...)
2. Glavna vprašanja glede orientacije – Ljubljana v obdobju (pomen, katere inštitucije so obstajale...), razvoj obrobni območij (npr. Beneške Slovenije)
3. Oris upravne, cerkvene idr. podobe v določenih obdobjih
4. Uporaba zemljevida

DRŽAVNE TVORBE NA SLOVENSKEM OZEMLJU

Stopnje države:

1. **Stanovska država** (do k. 18. stol.) – monarh si deli oblast s stanovi (Avstrija, Ogrska, Beneška republika)
2. **Absolutistična monarhija** (od Jožefa II. do 1848) – stanovi izgubijo pristojnost
3. **Ustavna država** (od 1848) – prva ustava 1848, kontinuirano od 1861 (oktobrska diploma in februarski patent), z vmesnimi obdobji odkrite diktature

Značilnosti:

- ozemlje je bilo razdeljeno med različne države
- hitro menjavanje režima (nacizem, fašizem, komunizem)
- meja se bolj ali manj spreminja (najmlajša meja je zahodna – dokončno določena 1954 oz. 1975, meja s Hrvaško oz. Ogrsko je že od 1526 - bitka pri Mohaču)
- deželne meje postanejo v 19. stol. moteče → Zedinjena Slovenija
- ta svet je katoliški že 1200 let, pravoslavci so v obrobju, muslimanski svet pa je ves čas blizu
- Slovenija je imela zelo velike teritorialne izgube v 20. stol.
- slovenski narod je eden najbolj razdeljenih: 87 % etničnega ozemlja je v današnji matični državi, 13 % izven

Državne tvorbe:

I. **Sveto rimsko nemško cesarstvo (800/962 – 1806)**

- nikoli ni enotna država
- od 2/2 15. stol. se imenuje Sveto rimsko cesarstvo nemške narodnosti
- ureditev v novem veku: dualistična stanovska država
- prelomnica 1648 (vestfalski mir) – razcep Nemčije na zvezo manjših držav, cesarski naslov je samo stvar prestiža
- institucije:
  - vladar (kralj oz. cesar)
  - kolegij volilnih knezov (7, kasneje 10)
  - državni zbor (*Reichstag*)
- je volilna monarhija: vsak kralj mora biti najprej izvoljen in nato okronan (v Frankfurtu)

- od 1452 (Friderik II.) so na cesarskem prestolu Habsburžani, prekinitev v času Marije Terezije
- od 16. stol. dalje (augsturški verski mir) je rimski cesar samo še vodja verske stranke, cesarstvo je zveza držav
- državni zbor je odbor, kjer se sestajajo državni knezi kot državni stanovi
- razvija se pravica soodločanja državnega zbora in cesarja (monarhični dualizem)
- ni skupne zunanje politike, skupne vojske ali skupne uprave (!)
- razlika med državnim in deželnimi zbori: državni zbor je kompaktnější, cesar nima tolikšne moči proti njemu
- od 1663 se državni zbor sestaja v Regensburgu
- v bojih z Napoleonom izgubijo cesarji moč, Franc I. se kot prvi okrona za avstrijskega cesarja, Napoleon se okrona za rimskega cesarja
- 1806 je cesarstvo ukinjeno, ideal ostaja naprej
- od 1871 do 1918 obstaja II. nemško cesarstvo, nato III. Rajh
- pomen cesarstva za Slovence: od 9. stol. dalje predstavlja državni okvir za Slovence, vsi pojavi in procesi v nemškem cesarstvu imajo odmev tudi na našem ozemlju

II. Avstrijsko cesarstvo (1804-1867)

- rodi se iz nemškega cesarstva, je bolj političen pojem (medtem ko je Avstrija širši pojem)
- razdelitev:
  - o Spodnja Avstrija (okrog Dunaja)
  - o Zgornja Avstrija (Linz)
  - o Notranja Avstrija
  - o Prednja Avstrija
- **Avstrija** je sprva mejna grofija, kasneje se pojavi pojem gospostvo Avstrija in pomeni vse ozemlje pod dinastijo Habsburžanov
- pojem **avstrijske dedne dežele** označuje skupino zgodovinskih dežel pod Habsburžani znotraj cesarstva
- 1526 Ferdinand podeduje 3 krone: Hrvaško, Češko in Ogrsko (v teh kraljestvih so prvotno voljeni kralji)
- habsburške posesti se tesneje povežejo v 17. stol. – bitka pri Beli gori in zlom turške Ogrske z mirom v Sremskih Karlovcih, meja se pomakne čez celo Ogrsko
- od 1711 je v rabi pojem **Avstrijska monarhija**
- s **pragmatično sankcijo** (1713) vse dežele v posesti dinastije veljajo za nedeljive in dedne, avtomatično postanejo Habsburžani tudi vladarji Češke in Ogrske (niso več voljeni), po avstrijski nasledstveni vojni sankcijo priznajo tudi ostale evropske države
- Avstrija postane velesila, je celo močnejša od Francije, nikoli pa ne prerase v enovito absolutistično državo (je preveč pravno in etnično heterogena)
- je edina nenacionalna država v Evropi
- Avstrijsko monarhijo povezujejo vladar, vojska, skupna valuta, skupna zunanja politika...
- Jožef II. skuša poenotiti državo – neuspešno!
- od Marije Terezije naprej ima Avstrijska monarhija skupno vlado (državni svet)
- Ogrska ostaja problem – 1848 razglasi suverenost, po zmagi nad revolucijo jo spet vključijo
- sprva je Avstrija del Nemške zveze (nastane 1815), ki razpade 1866 po avstrijski nasledstveni vojni, nato se 1871 na podlagi malonemškega programa združi brez Avstrije
- ureditev po 1848: neoabsolutizem (1852-60), sledi začetek ustavnosti in parlamentarizma, dokončno formirana 1861 – izvoljen je državni zbor in formirajo se deželni zbori (konec stanov!)
- 1867 se država razdeli na dve polovici, povezani v personalno unijo → novo ime **Avstro-Ogrska**, ki ga uvede Franc I. 1868 (dežele Cislajtanije = Notranja Avstrija in Translajtanije = Ogrske krone sv. Štefana)
- povezuje ju: vladar, skupne zunanje zadeve, vojska, finančno ministrstvo, kondominij BiH od 1878
- uradi v avstrijski polovici imajo oznako *k.k.* (cesarsko kraljevi), v ogrski *k.* (kraljevi), skupni pa *k. u. k.* (cesarski in kraljevi)
- ustavne značilnosti države: na ogrski polovici nikoli ni prišla do izraza ideja o ljudski suverenosti (samo monarhova), kralj ima veliko pristojnosti
- 1861 dežele dobijo lastne deželne zборе, zakonodajne pristojnosti in premoženje
- od 1849 imamo občine z voljenimi župani
- volilna pravica je splošna, vendar neenaka – volijo v kurijah, kjer so zastopani posamezni stanovi

- kdor ima občinsko volilno pravico, lahko voli v državni in deželni zbor, vendar je ta omejena s cenzusom (pribl. 10 % prebivalstva ima volilno pravico)
- tudi ženske so lahko volile, v primeru, da so bile davčne zavezanke, vendar so lahko oddale glas le preko zastopnika
- pristojnosti parlamenta so omejene - vse mora podpisati cesar
- parlament se deli na: *zgornji* (virilisti in poslanci, ki jih imenuje cesar) in *spodnji dom*
- na Ogrskem je moč parlamenta podobno omejevana, volilna pravica je še manjša (2 %, pred I. SV 6 %)
- pojavi se nerešeno nacionalno vprašanje s tremi dominantnimi narodi (Nemci, Ogrji, Poljaki)
- programi: trializem, nemški program, federalizem

III. Jugoslavija

- pravno obstaja kot ena država od 1918 do 1991, čeprav je njen obstoj prekinjen – neustrezna ali napačna poimenovanja (stara in nova Jugoslavija, predvojna in povojna, kraljevska in socialistična, po I. 1991 Miloševićeva)
- **1. Jugoslavija:** 1. december 1918, deli se na dve obdobji (do I. 29 omejeni parlamentarizem, nato monarhična diktatura), za Slovence pomeni popoln prelom s habsburškim okvirom in razkosanje med več držav (pred vojno jih je izven matične države 3 %, nato 1/3)
- v času obstoja si sledijo vladarji: Peter I. do I. 21, sin Aleksander do I. 34, Pavle in nazadnje Peter II. (27.3.1941-29.11.1945)
- ustavna periodizacija:
  - *prehodno obdobje* (1918-21): dve leti in pol država nima ne ustave ne parlamenta, obstajajo pokrajinske vlade, novembra 1920 se izvedejo volitve v ustavodajno skupščino (centralisti imajo majhno prednost pred federalisti)
  - *obdobje ustave* (1921-29): 28. junija 1921 sprejeta vidovdanska ustava; urejena je kot parlamentarna in centralistična kraljevina; proti ustavi je velika večina Slovencev, Hrvatov, makedonski poslanci in celotna komunistična partija; upravna razdelitev je po zgledu departmajev (33 oblasti, v Sloveniji od I. 24 ljubljanska in mariborska, na čelu je župan); imajo šibko avtonomijo (oblastne skupščine 1927-29); po ustavi je kralj vrhovni poveljnik vojske, ima pravico sklicevati in razpuščati parlament..., junija 1928 pride do strelav v parlamentu → kralj ga razpusti, razveljavi ustavo in razglasi diktaturo
  - *obdobje diktature* (1929 - do konca): 1931 diktatura postane odkrita – oktroirana ustava; sledijo konfinacije in obsodbe vodilnih politikov; država se preimenuje v Kraljevino Jugoslavijo; nastane 9 banovin + Beograd (niso upoštevane etnične, nacionalne ali zgodovinske meje); krepita se unitarizem in centralizem; vpeljan je dvodomni parlament (sklepi veljajo, če jih sprejmeta oba domova); z malo ustavo (26. 8.1939) se uveljavi kraljevo namestništvo; ustanovi se banovina Hrvaška kot avtonomna enota z lastnim saborom (nikoli ni bil izvoljen) → na ta način bi se sčasoma preoblikovale tudi druge banovine (federalizacija) – neuresničeno zaradi začetka II. SV, 26.8.1939 preneha zasedati jugoslovanski parlament
- značilnosti Jugoslavije: šibka demokracija, srbska hegemonija, unitarizem, prepoved narodnih imen (tri plemena enega jugoslovanskega naroda)
- sicer je za evropske države značilno, da po I. 1918 obstaja vedno manj parlamentarnih demokracij (VB, Francija, Beneluks, Skandinavija), vedno več je diktatur in totalitarizmov (od 1918 v SZ, od 1922 fašizem, od 1933 nemški nacionalsocializem)
- volilna pravica v Jugoslaviji: splošna in enaka za polnoletne moške po I. 21, izvedene so proporcionalno po sistemu kroglic, volili so najprej ustno in javno, oblikuje se vsedrjavna lista (zmanjšuje možnosti manjšim strankam)
- nerešeno nacionalno vprašanje se rešuje z jugoslovanskim unitarizmom
- nerešeno vprašanje narodnih manjšin: pred I. 1912 v Srbiji sploh ni manjšin, nato velike pridobitve (Albanci in Makedonci so zatirani), I. 38 je sklenjen sporazum s Turčijo o izselitvi 200.000 Turkov in muslimanov
- **2. Jugoslavija:** najprej se imenuje Demokratična federativna Jugoslavija, nato Federativna ljudska republika Jugoslavija (Jajce, 29.11.1943), od ustave 1963 Socialistična federativna republika Jugoslavija
- od marca do novembra 1945 so potekale volitve v ustavodajno skupščino, nastane republika
- ko Tito marca I. 45 dobi mandat, sestavi novo vlado iz dveh delov (Titovi ministri in Šubašićeva vlada)

- vlada zaseda v Beogradu, 10. 8. se tam sestane parlament
- 11.11. 1943 so izvedene volitve, razpisana je samo ena lista (Ljudska fronta), volijo lahko tudi ženske
- 29.11.1943 na 2. zasedanju AVNOJ-a v Jajcu razglasijo republike FLRJ, Jugoslavija postane tipičen sovjetski satelit
- skupščina (sest. iz zveznega zbora in zbora narodov) januarja 1946 izglasuje ustavo (kopija od SZ), državo sestavlja 6 ljudskih republik in 2 avtonomni področji
- struktura oblasti:
  - o Zvezna skupščina ali parlament (od l. 45)
  - o Zvezna vlada, od l. 53 Zvezni izvršni svet
  - o Zvezna partija, od l. 52 Zveza komunistov
  - o DPO (Družbenopolitične organizacije): mladinska, borčevska, sindikati, krovna (najprej Ljudska fronta, od l. 53 SZDL)
- že v prvi ustavi je bilo tudi načelo samoodločbe narodov, ki ga je oblikoval Kardelj
- l. 1953 je izdan ustavni zakon, ki degradira zbor narodov in uvede zbor proizvajalcev, uveljavita se samoupravljanje in komunalni sistem (občine – združitev mesta in podeželja → decentralizacija upravljanja)
- l. 1963 izdana nova ustava, ki uzakoni dosedanji ustroj (decentralizacija + samoupravljanje), država se imenuje SFRJ, grb dobi 6 plamenic za 6 narodov (prej 5), izenači se status obeh avtonomnih področij (tiho priznanje muslimanov kot naroda)
- zvezna skupščina ima poslej 5 zborov: zvezni, gospodarski, prosvetno-kulturni, zdravstveno-socialni in organizacijsko-politični
- ločeni sta funkciji predsednika republike in predsednika vlade
- z ustavnimi amandmaji v letih 1967 in 1968 se krepi vloga republik, l. 1971 se skleni, da Tito nadomesti kolektivno predsedstvo
- z novo ustavo 1974 se uveljavi delegacijski sistem s posrednimi volitvami (nižji volijo višje), odpravljeni so ostanki parlamentarizma, osnuje se republiški sekretariat, uveljavi se federativni princip (pravica vsakega naroda do samoodločbe in odcepitve)
- dopolnitev z amandmaji 1981 in 1988: v Sloveniji se zahteva referendum, pojavi se vprašanje skupne prihodnosti (ali se bo preoblikovalo v konfederacijo)
- 1991/92 država preneha obstajati
- temeljne značilnosti 2. Jugoslavije:
  - 46 let isti režim, ista država, ista družbena struktura – komunistična diktatura in enopartijski sistem
  - ideologija temelji na marksizmu in dialektičnem totalitarizmu (ideologizacija vsega javnega – nadzorovanje kulture, znanosti, izobraževanja...)
  - aparat prisile (vojska, milica, tajna policija)
  - legitimizacija z NOB in antifašizmom (kot stvar nepovratne narodne odločitve)
  - širjenje nestrpnosti in izključevanje
  - Titov kult osebnosti in avtoritarnosti (nezmotljivosti), njegova beseda je odločilna od sredine 70-ih let
- značilnosti politične ureditve:
  - zakonodajna in izvršila oblast sta podaljšek partije
  - sodstvo ni samostojno
  - videz demokratičnih institucij
  - opozicije ni (je samo notranja, šibka)
  - do l. 63 obstaja teoretična možnost večstrankarskega sistema
  - od l. 71 samo še delegatsko odločanje
  - uvedena je volilna pravica za ženske od 18 let, vendar volivci ne odločajo o ničemer
  - ignoriranje individualnosti
  - omejen zasebni sektor
  - ni članica Varšavskega pakta in od l. 48 ni več pod nadzorstvom SZ, od 60-ih let je bolj odprta na Z
  - Tito je nezamenljiv, ima več funkcij: šef partije (od l. 37), šef republike (do l. 45), predsednik vlade (do l. 63), vrhovni poveljnik oboroženih sil, dosmrtni predsednik (od l. 74)
  - mednacionalne napetosti, neenak odnos do posameznih narodov

- družbeno življenje je dušila odsotnost civilne družbe
- različne stopnje represije (Goli otok, preganjana vsaka drugačnost, psihološko nasilje, stanje političnih in družbenih pravic na nižji stopnji kot pred l. 41, razpreden sistem ovaduštva tajne policije ter partijske in vojaške tajne policije)
- sektašenje (ljudje, ki jih ne sme biti, ne smejo objavljati – socialna smrt)
- velik gospodarsko-socialni napredek, razvoj ni bil enakomeren (obstajale so zanemarjene regije in zapostavljene družbene strukture – verujoči, kmetje, inteligenca), socialne razmere se občutno izboljšajo (zaščita delavca)
- konec države je posledica: notranjih razlogov (ekonomskih) in zunanjih impulzov (sočasen padec svetovnega komunizma)

Državne tvorbe na obrobju slovenskega ozemlja:

1. **Ogrska:**

- nastane s Štefanom ok. l. 1000, deli se na županije ali komitate, od 11. stol. obsega tudi ogrske Slovence, od 1526 so pod Habsburžani
- obsega 3 enote:
  - Ogrska (Madžarska, Slovaška)
  - družne dežele (Hrvaška, Slavonija, Dalmacija)
  - vojvodina Erdeljska (Sedmograška)
- državna ureditev: volilno kraljestvo s pragmatično sankcijo pride v nedeljivo habsburško cesarstvo, do 1848 ostane stanovska država, od 1867 velja personalna unija

2. **Beneška republika**

- mestna država, obsega poleg mesta še dobršen del S Italije, V Jadransko obalo, Dalmacijo, Istro in grški egejski prostor
- državna ureditev: od l. 1200 oligarhična aristokratska republika, vrhovni nosilci oblasti so veliki svet (100 članov), mali svet, svet 40-tih, svet naprošenih in na čelu dož
- širitve države: 1279-83 zasedejo Istro, 1420 Furlanijo (prej del nemškega cesarstva – Beneška Slovenija, Režija), do 1509 (1. beneška vojna) dobršni del Primorske (Tolminsko, Bovško do Idrije), na jadranski obali Turke odrivajo v notranjost

3. **Notranja Avstrija** (1546, Karel – 1619, Ferdinand)

- obsega Štajersko, Koroško, Kranjsko in Goriško z Gradiško
- je unija dežel pod skupnim vladarjem
- organi za to skupino dežel so vse do Marije Terezije v Gradcu, imajo skupnega deželnega kneza (država v državi)

4. **Italijansko kraljestvo** (1805-1814)

- obsega Istro, Dalmacijo in slovensko ozemlje do Soče (meja !)
- politično se deli na departmaje, glavno mesto je Milano
- po padcu Napoleona del ozemlja Italijanskega kraljestva pride nazaj pod Habsburžane in se imenuje Lombardsko-beneško kraljestvo

5. **Ilirske province** (1809-1813)

- sestavni del francoskega cesarstva
- 7 provinc, sedež v Ljubljani
- meščanska ureditev
- iz dela ozemlja (Kranjska in Primorska) nastane 1814 **Ilirsko kraljestvo**, obstaja do 1849
- do l. 1918 se za Istro, Goriško in Trst uporablja ime avstrijsko ilirsko Primorje

6. **Kraljevina Italija** (1861)

- državna ureditev: parlamentarna kraljevina, centralistična, deli se na pokrajine in občine
- ob nastanku dobi Beneško Slovenijo z Režijo
- po l. SV zasede del slovenskega ozemlja (1915)
- 12. 11. 1920 – rapalska pogodba
- oktobra 1922 pridejo na oblast Mussolini (predsednik vlade) in fašisti, kralj odstopi, do 1926 se fašizem utrdi

- l. 26 je sklenjen konkordat s papežem - nastane Vatikanska država (konec papeške suverenosti)
- značilnosti: fašistična vzgoja, slavljenje države (narod ni na prvem mestu), sovražnost do tujerodcev, rasizem in antisemitizem prisotna v manjši meri
- 1922 velja za višek fašizma, junija 1940 Italija vstopi v vojno, leta 1943 Mussolini odstopi, oblast dobijo nefašisti, Italija kapitulira in se pridruži zaveznikom, S Italijo osvojijo Nemci in ko Mussolini pride iz zapora je marioneta v rokah Nemcev, po II. SV je izveden plebiscit, Italija postane republika in dobi 1. ustavo (1946)
- Italijani na slovenskih tleh: 1920 podpisana rapalska pogodba med Kraljevino SHS in Italijo, l. 41 zasedejo J del Slovenije (Ljubljanska pokrajina), po kapitulaciji Italije ozemlje zasedejo Nemci in ustanovijo Operacijsko cono Jadransko primorje (formalno pravno del Mussolinijeve savojske republike)
- 10. 2. 1947 je med Jugoslavijo in Italijo sklenjena mirovna pogodba, problem ostanejo meje (dokončno 1975 z osimski sporazumi)

7. Republika Avstrija

- državna ureditev: monarhija, deli se na (historične) dežele, okraje in občine, zvezni organi so na Dunaju
- 1934-38 avtoritarni sistem, nato priključena Rajhu (imenuje se Ostmark, saj ni prostora za dva rajha)
- od 1945 II. avstrijska republika
- 1955 jo zavezniške sile zapustijo in ni več okupirana

8. Madžarska

- nastane 1918, l. 1919 je nekaj mesecev sovjetska republika
- 1920 postane monarhija, skrči se na 1/3 ozemlja Ogrske
- 1920 – pogodba v Trianonu, določijo se meje, v njej trajno ostanejo porabski Slovenci
- 1940 postane članica trojnega pakta, ob napadu na Jugoslavijo brez vključitve v napad dobi Prekmurje
- 1944 državo zasedejo Nemci, oblast dobijo pušičarji
- osvobojena je od Sovjetov, ki uvedejo politični vojaški sistem, imenuje se ljudska republika

9. Nemški Rajh (1933-1945)

- državna ureditev: totalitarna vladavina nacionalsocialistov
- 1933 so Židje izključeni iz javnih služb
- 1934 umre predsednik Hindenburg, njegovo vlogo prevzame kancler Adolf Hitler
- 1938 si pridobi generalštab, naslednje leto začne vojno
- marca 1938 zasedejo Avstrijo, aprila 1941 zasedejo S del Slovenije (tu je veljala nemška zakonodaja, dve upravni enoti: Gau Steiermark in Gau Kärnten), 1943 zasedejo še ostali del ozemlja, 1944 okupirajo Prekmurje
- država se zlomi maja 1945

10. STO (1947-1954)

- ZN oblikujejo tamponsko državo Svobodno tržaško ozemlje
- razdelitev: CONA A (Trst) - zavezniki, CONA B (Koper) – jugoslovanska armada
- obe strani se ne moreta dogovoriti glede ozemlja – l. 53 pride do tržaške krize, na obzorju je vojaški spopad
- 1954 je podpisan *londonski memorandum*: CONA A → Italija, CONA B → Jugoslavija
- meja dokončno določena v Osimu 1975

11. Država SHS (29.10-1.12.1918)

- prehodna država, ki jo razglasi Narodno vijeće (ustanovljeno 6.10.)
- v Narodno vijeće vstopijo stranke vseh jugoslovanskih narodov
- predsednik: Anton Korošec
- 29.10. se Narodno vijeće razglasi za vrhovno oblast, nima definiranih meja
- zaradi grožnje Italije (novembra zasede del ozemlja, pride skoraj do Ljubljane), Narodno vijeće zaprosi velesile za priznanje – je priznано, začnejo se diplomatski stiki
- oblikujejo se narodne vlade: Ljubljana, Zagreb, Split, Sarajevo
- država je šibka, zato se začne pogajanja s Kraljevino Srbijo in Črno Goro o združitvi – 1. decembra je razglašena Kraljevina SHS, Narodno vijeće preneha delovati

12. Murska republika (29.5.-3.6.1919)

- obsega tisti del Ogrske, ki ga naseljujejo Slovenci (brez Lendave)
- marca 1919 nastane boljševiška Madžarska, Tkalec razglasi oblikovanje socialistične republike im. Murska republika
- po 5 dneh obstoja, državo zaduši sovjetska vojska

13. Slovenska narodna država (1945)

- nastane v okviru Jugoslavije: 3. maja 1945 jo razglasi NOS (Narodni odbor Slovenije)
- Narodni odbor sestavljajo razni javni delavci, intelektualci ipd.
- 3. maja skličejo na taboru razširjeno zasedanje začasnega narodnega predstavništva in sprejmejo odloke o slovenski narodni vojski (domobranska vojska, zgolj na papirju), slovenski narodni vladi (ni funkcionirala)...
- Narodni odbor je pozval partizane naj nehajo z napadanjem in naj jih priznajo – nerealna pričakovanja
- zasedanje ne doseže namenov, kar so Nemci tudi pričakovali – vendar kljub temu 5. maja izročijo (civilno !) oblast Narodnemu odboru, ta izvede reorganizacijo in umik na Koroško (sledijo poboji)
- obstajal je do 1991, najprej je deloval v S Ameriki, nato v Argentini, do smrti ga vodi Miha Krek, nikjer ni bil priznan

HISTORIČNA GEOGRAFIJA

Raziskuje:

- razvoj posameznih naravnih pokrajin
- nastanek in razvoj naselij oz. kolonizacije
- razdelitev pod političnimi in upravno-teritorialnimi vidiki

Pojem Slovenija-slovenski:

- o Sloveniji kot političnem pojmu lahko govorimo šele od l. 1991/92
- pojem se ustvari iz pridevnika slovenski oz. poimenovanja za narod Slovenec v zač. 19. stol. (prvi uporabi pojem Trubar in se prekriva s pojmom Kranjec-kranjski, nato Koseski 4.9.1844 v pesmi, posvečeni cesarju Ferdinandu)
- od 1848 se pojavljajo društva z imenom slovenski
- do k. 19. stol. se uveljavi pojem Slovenec za narod, Slovenija pa ostaja le politični program vse do konca monarhije (ni ne političen, ne geografski pojem)
- z razpadom monarhije jeseni 1918 Slovenija postane upravna enota in pomeni vse kar spada pod nadzor narodne vlade za Slovenijo
- kot upravni pojem se uporablja do l. 24, nato izgine – uporablja pa se v vsakdanu (muzeji, časopisje, društva)
- partizansko gibanje Slovenijo uveljavi kot federalno enoto
- od 1945 naprej je Slovenija politično-upravni pojem, vendar le znotraj jugoslovanskega okvira
- od 1974 (ustava) se poveča republiška pristojnost

Uporaba pojma:

- pred l. 1918 se pojem uporablja na Slovenskem za dežele, kjer živijo Slovenci
- do 15. stoletja se uporablja pojem Korošec
- od 15. stol. Kranjska prevzame glavno vlogo, vendar ne politično, ker ni dovolj močna in nima zgodovinskih osnov
- samo ime Slovenci je vključeno samo v dveh primerih: Beneška Slovenija in Prekmurski Slovenci
- od 13. stol. se pojavi pojem *windisch* (ime Windischmark za J del nekdanje Savinjske marke), sprva se tako imenuje vse Slovane, v 19. stol. se omeji na današnji slovenski prostor, 1849 postane slabšalno (Avstrija prizna narodnosti)
- pojem Slovenija izhaja iz narodovega imena in nima osnove v deželnem imenu, geografskem pojmu, historične osnove ali antičnega imena
- ilirsko ime bi Slovenci prevzeli samo zato, da bi presegli razdrobljenost na historične dežele
- do 19. stol. pojem Slovenija obsega večji prostor kot danes, v 1/2 se pojem Slovenec-slovenski vedno bolj širi, je vedno bolj prepoznaven
- v prvi vrsti je slovenski pomenil jezik, nato šele geografsko
- buditelji v 1/2 19. stol. začnejo širiti ta pojem, na njem se je gradila narodna zavest – Slovenci so »jezikovni narod« (ne historični), velja za narode, ki nimajo lastne državnosti (Slovaki, Estonci, Finci, Albanci, Belorusi, Ukrajinci)

- narodi z lastno državnostjo, vendar brez kontinuitete: Hrvati, Litvanci
- konfesionalni narodi na Balkanu: Srbi, Hrvati, Bošnjaki
- narodi v Z Evropi, ki so nekoč imeli lastno državnost in plemstvo: Katalonci, Baski, Bretonci, Valižani, Škoti
- na Slovenskem, podobno kot na Slovaškem, obstajajo težnje po oblikovanju državnega telesa, ki bi presegle razdeljenost
- po 1848 skupne zahteve: Slovenci Zedinjeno Slovenijo (znotraj AO), Slovaki Zedinjeno Slovaško (znotraj Ogrske)
- skupno jima je to, da šele 1918 (oz. 1968 – Slovaška) postaneta politični pojem
- podoben slovenskemu je ime Jugoslavije – nastane v 19. stol., je umetno ustvarjeno (ni po nobeni naravni danosti, jeziku ipd.), pomeni naselitveni prostor J Slovanov (po 1918 ni več zraven Bolgarije)

Problem krajevnih imen oz. toponimov:

a . Lociranje

- uradno v Sloveniji ni krajev, so samo naselja
- manjši kraji se navadno locirajo po večjih krajih ali lokalnih, političnih in regionalnih središčih
- sprva se locirajo po gradovih, ki so upravna središča, in po župnijah, ki so temeljna enota cerkvene uprave
- od 18. stol. dalje se manjši kraji locirajo po okrajih, okrožjih in cerkveno-upravnih enotah
- gradovi ostanejo sredstvo orientacije do l. 1848, ker je do takrat uprava velikokrat na gradu (nato se preseli v večja naselja)
- v 19. stol. se pojavijo gospodarska središča, ki pogosto nimajo upravnih funkcij (rudarski in železarski kraji, železniška središča) – marsikateremu majhnemu kraju z železnico zraste pomen (Grosuplje iz blatne vasi nastane rudišče, podobno Ivančna gorica), medtem ko furmanska središč (Žalec, Razdrto) opešajo
- središče lahko da ime tudi večji pokrajini (Šalek-Šaleška dolina)
- načrtno je kot upravno središče zgrajena Nova Gorica
- spreminjanje imena: Šentjur pri Celju je bil najprej Št. Jurij ob Rifniku, nato Št. Jurij ob Južni železnici, kasneje Šentjur pri Celju, sedaj samo Šentjur

b . Nastanek in razvoj imen

- toponimi večinoma nastajajo že v srednjem veku (z razvojem jezika)
- v določenem trenutku se ime fiksira in začne zapisovati po pravilu pravopisa, z razvojem se spreminja tudi spol toponima
- ime kraja se lahko spremeni naravno ali administrativno
- toponimi se fiksirajo po letu 1770, ko se izvede oštevilčenje hiš (za poimenovanje dostikrat uporabijo ime svetnika cerkve v kraju)
- kraji lahko tudi izginejo – razlog za to so lahko neuspešna višinska kolonizacija, izseljevanje iz obrobni krajev (Turki, kuga)
- posebnost slovenskega ozemlja so administrativna preimenovanja iz politično-jezikovnih ali politično-ideoloških razlogov:

1 . *politično-jezikovni razlogi* so vpeti v proces prehajanja med državami

- nemška imena so zelo stara, italijanska in madžarska so mlajša, večji centri imajo še latinsko ime (predvsem sedeži škofij, parohij)
- v 19. stol. imajo naša naselja popačena nemška imena, od sred. 19. stol. se začne čiščenje krajevnih imen (zlasti na Kranjskem)
- v Prekmurju mnogi kraji dobijo pomadžarjeno ime konec 19. stol.
- mena se normirajo v 19. stol., toponimi pa še vedno doživljajo jezikovni razvoj
- najbolj agresivna preimenovanja so še za časa italijanske okupacije Primorja (1920-45) in pod nemško okupacijo (1941-45) – Nemci odpravijo slovenska imena in vzpostavijo staroavstrijska, že jeseni 1941 pa nekatere manjše kraje še dodatno ponemčijo in popolnoma spremenijo (za osnovo večkrat vzamejo bližnji grad, odpravijo svetniška imena)

2 . *iz ideoloških razlogov* kraje preimenujejo med II. SV in po njej

- 1952 partijski kongres preimenuje svetniška imena na 3 načine:
  - izpustitev predpone sveti
  - zamenjava svetniške oblike (Št. Jurij → Šentjur)
  - novo ime je vzeto iz bližnje okolice (grad, pomemben objekt, gore, rodno ime, pokrajinsko ime)
- vseskozi ostanejo svetniška imena pri katastrskih občinah in v imenih župnij (ne vseh)
- preimenovali so se tudi oronimi (imena gora), ne pa hidronimi (imena voda)
- preimenovali so se kraji s preveč gurmanskimi ali romanskimi imeni (Korte → Dvori nad Izolo, Sv. Duh nad Ostrim vrhom → Djakovo)
- malo so se upoštevala imena revolucionarjev (**Ploče** → Kardeljevo, Kidričevo, Titovo Velenje...)

c . Razlogi za administrativno preimenovanje

- zaradi velike količine istih imen v prostoru je potrebno razlikovanje med mesti (npr. Slovenj Gradec in Slovenska Bistrica, Slovenske Konjice se tako imenujejo od 1934, da ne bi prišlo do zamenjave s Konjicami v Bosni)
- pri vaseh se navadni pridevniki _____ kot posledica kolonizacije v tuje okolje
- pogoste toponime razlikujemo s pridevniki (Bistrica, Toplice...), predvsem je treba razlikovati med svetniškimi toponimi
- srednje veliki kraji se ločujejo s predlogom »pri«, prav tako si s tem predlogom pomagajo pri enakih toponimih znotraj iste enote (včasih je kraj lahko oddaljen za več kot 20 km od toponima, vendar je nekdanj spadal v isti okraj)
- pri lokalnem razlikovanju se uporabljata predloga »spodnji« in »zgornji«

d . Ustrezna uporaba krajevnih imen

- uporablja naj se času primerno poimenovanje kraja, vendar so nekatera imena tako stara, da se jih ne uporablja v prejšnjih inačicah (Maribor, Dravograd...)
- potrebno je paziti na umetno vsiljena imena (npr. 1865 Rudolfovo za Novo mesto, kar ostane do konca I. SV), isto velja za kraje s svetniškim imenom, pri imenih gradov (Brestanica = Rajhenburg)
- problem je tudi uporaba mikrotoponimov za predmestja (Sv. Peter v Ljubljani)
- ime mora biti uporabljeno tako, da bralec lahko prepozna lokacijo
- imena v zamejstvu niso normirana in se spreminjajo glede na naše poimenovanje, ker niso kartografirana

e . Problem prenašanja krajevnih imen

- spremembe imen so problematične zaradi pomanjkanja skladnosti – primerjati se morajo leksikoni, atlasi in krajevni repertoriji
- srečujemo se s spremembo imen v pisavi (po novem Zidani Most), spreminjajo se sklanjatve, v 20. stol. zaradi naglih selitev
- dva načina prenašanja imen:
  - 1 . širitev imena –
    - kraj se z urbanizacijo širi na druga naselja, ki izginejo kot samostojna naselja
    - prvič pride do takšnih širitev l. 1770 ob oblikovanju statističnih naselij, kasneje ob širitvi industrijskih naselij na ruralna območja
    - industrijska naselja se strnejo v eno zelo pozno
  - 2 . prenos imena na novo lokacijo
    - predvsem pri imenih gradov, srednje velikih krajih (Hrastnik je sprva propadla vas, Ravne na Koroškem se najprej imenujejo Guštanj, nato dobijo ime po gradu Ravne, Kočevarji ob selitvi prenesejo imena svojih vasi v Obsotelje)

HISTORIČNE ENOTE NA SLOVENSKEM

Pojem historične enote:

- kontinuiteta historičnih enot je najmočnejša na Madžarskem in v Avstriji: v Avstriji še vedno bolj ali manj ostajajo stare dežele, na novo sta nastali samo dve: Dunaj in Gradiščanska; Madžarska je doživela le majhne spremembe, meje so iste (županija = komitat)
- v naslednicah AO pride do sprememb: na Hrvaškem županije izginejo, ponovno se pojavijo l. 1992, današnje meje županij se ne ujemajo s starimi
- zavest ostaja razdrobljena (Češka – samo del države), slovenska narodna zavest izrine deželno šele konec 19. stol.
- pri nas po l. 1918 pojem dežela izgublja pomen – 4. 11. 1918 Narodna vlada ukine vse dežele
- ostanki nekdanjih dežel: ponekod občinske meje še vedno tečejo po deželnih mejah
- pred 1918 Slovenci živijo v 6 deželah, 92 % v Avstriji, 5 % na Ogrskem in 3 % v Beneški Sloveniji
- 1797-1866 vsi Slovenci živijo v eni državi, čeprav ne v eni upravni enoti
- deželne meje so se skozi stoletja spreminjale (največ Kranjske in Goriške)
- 1849 postane tudi Istra ena izmed avstrijskih dežel
- od 1963 obstaja regija Furlanija – Julijska krajina, ki se deli na 4 pokrajine
- veliko Slovencev še danes živi zunaj matičnega ozemlja: v Avstriji (zvezni deželi Koroška in Štajerska), v Italiji (Goriška in Tržaška pokrajina), na Hrvaškem (Istrska županija), na Madžarskem (Zalska in Železna županija)

Stanje pred 1918:

- za ozemlje Koroške, ki je v današnji Sloveniji se uporablja pojem Koroška regija
- **Kranjska** je pred 1918 najbolj slovenska (po uveljavitvi pojma slovenski, dobi kranjski slabšalni pomen)
- pojavi se pojem Slovenska Koroška (Gorenjska od Šentvida), čeprav tega ni mogoče zagotovo reči (dvojezičnost)
- **Štajerska** v predstavah Slovencev danes pomeni le do S meje, ni neke zavesti (ni štajerske regije, ampak celjska, podravska, pomurska)
- po pogodbi v Rapallu se ime Goriška zabriše, uveljavi se Primorska
- **Slovenska Istra** – ime se oživlja zadnji dve desetletji
- pojem Primorska je iz 19. stol., pred 1918 obstajajo tri dežele (Trst, Goriška z Gradiško, Istra) s skupnim imenom Avstrijsko Primorje, vsaka dežela ima svoj deželni zbor
- po l. SV meja odreže dobršen del Primorske in tudi Kranjske, odslej za ta del v Italiji Slovenci uporabljajo ime **Primorska**, danes pod Primorsko v slovenskih očeh ne spadata več Trst in Gorica
- 1500 Habsburžani podedujejo goriško ozemlje, kasneje dobijo Gradiško, Oglej, Bovec, Idrijo
- 1647-1754 je Gradiška samostojna dežela, ločena od Gorice (to je čas tridesetletne vojne, ko je Avstrija v finančni krizi in cesar proda deželo grofom Eggenbergom, 1717 družina izumre in 1754 se deželi združita nazaj v eno deželo Poknežena grofija Goriška in Gradiška)
- **Trst** je Habsburški od 1382, je mestna komuna, od 1861 ima tudi status dežele (ima mestni svet, ki ima kompetence deželnega zbora)
- Istra je od 13. stol. razdeljena med Benetke in Nemško cesarstvo (do 1797), Napoleon oba dela združi v Ilirskih provincah, 1825 nastane v današnjih mejah (razdeljena na okrožja), 1849 postane dežela z nazivom mejna grofija (razdeljena na pokrajine), danes je Istra razdeljena med tri države (Hrvaška, Slovenija, Italija – Milje), 1825-1918 obstaja Istra kot celota

Nižje upravne enote:

- poznamo:
  - **okrožje ali kresija (Kreis)**, 1748-1849/60

- **okraj** (*Bezirk*), ok. 1780-1965
- **občina** (*Gemeine*), 1790-1849
- odraz pojma kresije danes:
  - Kranjska – sestavni deli Notranjske, Gorenjske, Dolenjske temeljijo na nekdanjih kresijah
  - Štajerska – Marija Terezija uvede dve okrožji (CE in MB), ki se ne poznata več, po 1849 se na Štajerskem oblikujejo nova okrožja, mariborsko okrožje še danes s S mejo meji na Avstrijo
  - Koroška – najprej obstajajo 3 okrožja, od Jožefa II. dve (beljaško in celovško)
  - Primorje – okrožja ista kot dežele (tržaško, goriško, istrsko), 1825 nastane Istrsko okrožje, ta pa se razvije v deželo Istro
- mlajše regije: Zasavska in Posavska – danes obe sekata nekdanjo deželno mejo, med II. SV obstajata brežiško okrožje (okraj Videm) in trboveljsko okrožje (okraj Trbovlje)
- Kozjansko – ga ne poznajo pred 1945, središče v Kozjem, po vojni ni zaokroženih meja, problem je v neprepoznavnosti in odsotnosti trdnih meja
- Slovenija je edina država v Evropi, ki ne pozna regionalne razdelitve

Beneška Slovenija in Porabje:

- v obeh pokrajinah se prebivalci imenujejo Slovenci (gre za etnični imeni, tako so jih imenovali sosedi)
- v okviru Beneške republike so bili 1420-1797
- regija se je sprva imenovala *Schiavona*, nato *Slavia* (*Veneta*), **Beneška Slovenija** je naš sodoben izraz
- obseg: Terška in Nadiška dolina ter Breginjski kot (Breginj je edina beneško slovenska vas v Sloveniji)
- pokrajina je igrala vlogo beneške vojne krajine
- po 1797 postane del Avstrije, 1866 postane del Italije – začne se proces italijanizacije (ni slovenskih šol, inštitucij, pridig v slovenščini)
- po potresu 1976 se slovenščina uveljavlja, začne se narodno prebujenje
- *Rezija* je del Beneške Slovenije – v zameno za vojaško službo so imeli ugodnosti
- sami sebe imenujejo *Rozajceni*
- rezijanski jezik se razlikuje od beneške slovenščine in še bolj od slovenščine
- je demografsko ogroženo območje
- prvi je Rezijane prištel med Slovence Kopitar v svoji slovnici
- *Kanalska dolina* (Trbiž, Videmska pokrajina) je bila do 1918 del Koroške, prebivalstvo je mešano (italijansko, nemško, slovensko), pred potresom 1976 manjšine niso priznane, tudi nemška ne
- največja slovenska vas so Ukve
- **Prekmurje** ima tudi staro ime – Slovenska krajina, meja je reka Mura (že od I. SV)
- ime je mlado, nastalo šele po I. 1919 (vključitev v Kraljevino SHS)
- Slovenci iz Avstrije jih imenujejo Ogrski Slovenci
- tudi te je Kopitar prišteval k ostalim Slovencem
- sami sebe so imenovali Slovenska okroglina (protestanti) ali Slovenska krajina (katoliki)
- Madžari jih imenujejo Vendi, pokrajino pa *Vendvidég*
- ima dva knjižna jezika: katoliška in protestantska stran
- vendska teorija: Prekmurci so ostanek velikega Vendskega naroda
- že 1918 Prekmurci zahtevajo avtonomijo – pomladi 1918 ustanovijo Mursko republiko
- po I. 1919 se vedno bolj uporablja ime Prekmurje, pojavi pa se tudi pojem Porabje
- Slovenci so razdeljeni med dve županiji: Železno (Győr) in Zalsko (Zagreb), meja med njima se vse do 1918 ni spreminjala
- katoličani so vsi od 1717 združeni v Szombatheljski škofiji

Pojem Slovenec-slovenski zunaj Slovenije:

- na prostoru srednjeveške Slavonije (s središčem v Zagrebu) se razvije regionalna slovenska zavest – do 16. stol. tukaj ni pojma Hrvat-hrvaški, tukajšnji prebivalci se imenujejo Slovenci (nem. *Windisch*)
- od 13. stol. je Slavonija (*Sclavonia*) sestavni del Ogrske
- Trubar Slavonce prišteva k ostalim Slovencem
- po jeziku smo si podobni (kajkavščina)

- današnji hrvaški jezik se deli na 3 dialektične skupine: **kajkavska**, **čakavska** in **štokavska** – gre dejansko za etnično razliko
- do ilirskega gibanja ima kajkavščina največ možnosti, da postane edini hrvaški jezik, vendar gibanje povzdigne štokavščino
- kajkavci – srednja Slavonija, čakavci – J od Kolpe, štokavci – v notranjosti in Dalmaciji, Srbiji in ČG, razširi se z migracijami, zaradi širitve osmanskega cesarstva
- do l. 1000 je kajkavščina sestavni del slovenščine (skupni etnicum)
- po l. 1000 se kajkavščina začne pomikati proti J (nastane državna meja med Ogrsko in Nemškim cesarstvom), v 16. stol. dobi svojo književnost – zamenja se ime iz slovenske v hrvaško
- v 15. stol. se začne upravná integracija področja (zaradi Turkov) – 1476 je nastavljen skupen ban za Hrvaško in Slavonijo, najprej obstajata dva sabora, od 1557 je sabor en sam (ima dvojno ime: hrv.-slov.), Zagreb ostane edino središče
- značilna je dvojnost poimenovanja: politično ime je »Hrvaška«, med ljudstvom »Slovenje« – po l. 1670 se pojem hrvaški uveljavi za pisavo, slovenski se počasi umika
- pojem Slovenci izginja (ostane do 1/2 19. stol.), hrvaško ime se seli na S, današnja Slavonija danes govori štokavsko, je pod Turki od 16. do k. 17. stol.
- ime Slavonija je ustvarjeno šele v 18. stol. (prej bili Šubci), takrat dobijo tudi lastno književnost, ki temelji na štokavščini
- 1839 se Ljudevit Gaj odpove kajkavščini in sprejme štokavščino
- 1850 je podpisan Dunajski dogovor med Hrvati in Srbi za skupen hrvaško-srbski jezik
- današnji hrvaški jezik temelji na dubrovniškem narečju

Oblikovanje državno-nacionalnih meja s Hrvati:

- nastane k. 10. stol., v Istri šele po l. 1945 (v dialektalnih razlikah in po volji prebivalstva)
- med 1924 in 1929 **Razkrižje** in **Štrigova** pripadata mariborski oblasti, 1931 je dodeljeno Dravski banovini, po vojni je sklenjeno, da gre Štrigova Hrvaški, Razkrižje Sloveniji
- **Žumberk** (od 1/2 16. stol. tu naseljeni pravoslavni Uskoki, je središče uniatstva do 1770) sredi 18. stol. (konec Vojne krajine) najprej cerkveno ločijo od Kranjske – pripade Zagrebški škofiji
- po 1870 območje Žumberka zahtevata tako Slovenija kot Hrvaška
- 1881 je Vojna Krajina uradno ukinjena, Žumberk začasno pride Hrvaški in Slavoniji – do konca monarhije
- danes imajo razvito hrvaško narodno zavest, še vedno ostaja problem Trdinovega vrha (po katastru na hrvaški strani, drži ga Slovenija)
- **Marindol ob Kolpi**: sestavljajo ga štiri vasi, v 16. stol. se tukaj naselijo Uskoki
- ob zgraditvi Karlovca mu Marindol pripade in ko je Vojna krajina ukinjena, postane hrvaški
- med II. SV se Italijani s Hrvati dogovorijo, da bo meja po Kolpi, l. 41 pride Marindol pod Ljubljansko pokrajino
- l. 48 zopet v Hrvaški → izveden je plebiscit, na katerem se odločijo za Slovenijo (1957), ne glede na to, da so pravoslavci in Srbi
- odprejo jim slovenske šole in začne se slovenizacija
- edina pravoslavna enklava na Slovenskem so Bojanci (J od Črnomlja), kamor so Srbi prišli k. 16. stol. in nikoli niso postali del vojne Krajine, bili so brez privilegijev, do nedavnega so živeli v srbskih zadrugah in imeli srbsko pravoslavno šolo (do 1963), slovenizacija
- **Prezid/Čabar**: od ok. 1630 je pod gospostvom Zrinjskih, 1640 se Kranjska pritoži nad dejanjem Zrinjskega po odkritju zarote, po njegovem obglavljenju ozemlje pripade dvorni komori → spor med loškim in kočevskim gospostvom, pravdajo se 100 let, nato ozemlje prodano nekemu plemiču, 1924-28 spada pod ljubljansko oblast, 1929 nastanejo banovine in ozemlje pripade okraju Čabar (Slovenija)
- **Istra**: na tem ozemlju prebivalstvo ni bilo povsem etnično določeno (imenujejo se Slovani, veliko je tudi Italijanov)
- mejo v 2/2 19. stol. določi šola, vendar ne dokončno, še danes je problem
- zgodovinske okoliščine niso omogočale razvoja etnične zavesti, zato se meja oblikuje tako pozno
- meja poteka po Dragonji (1846 Černik, nato Kozler)
- 1945 je potegnjena administrativna meja – tudi po Dragonji
- v času STO so ugotavljali katere vasi so slovenske – meja do Umaga

- po l. 45 se oblikujeta koprski in bujski okraj z mejo po Dragonji, 1954 je ozemlje dodeljeno Jugoslaviji – Koper pripade Sloveniji, Buje Hrvaški
- meja ni ugodno potegnjena, saj so na drugi strani ostale mnoge slovenske vasi, sploh pa je bila hrvaška obmejna politika agresivna – prilastijo si nekatere zaselke ob Dragonji
- novi problemi se pokažejo l. 1991
- problem meje danes: 3 zaselki ob Dragonji so dostopni samo s hrvaške strani (Joras), morska meja (ali po savudrijskem zalivu ali po sredini piranskega zaliva)

Slovenske državne meje:

- skoraj nikjer se ne pokrivajo z etničnimi
- meja s Hrvaško: oprta na staro mejo z Ogrsko (od 1526)
- meja z Avstrijo: nastane l. 1919 (stara deželna meja), poteka Tromeja-Jezersko-Dravograd-Radgona
- meja z Madžarsko: nastane l. 1920
- meja z Italijo: stara meja med Beneško republiko in Goriško je potekala po Soči, 1919 se določi meja Predel-Peč, nato rapalska meja (1920), od Devina do Tromeje določena l. 1947, od Devina do Pirana l. 1957, dokončno potrjena v Osimu 1975
- razlika med narodnimi in državnimi mejami:
  - o narodne imajo podlago v etničnih
  - o državna meja je zakoličena po jezikovni sorodnosti
- razlogi za spreminjanje etnične podobe:
  - asimilacija (naravna ali prisilna – etnocid, genocid, lingvocid)
  - množične preselitve:
    - v I. SV s celotnega področja ob meji (Gorica, Goriška Brda) zaradi fronte, izseli se 60.000 ljudi – kmetje se vrnejo, inteligenca ne
    - v II. SV vzdolž Save in Sotle (Krško, Brežice), izseljenih 83-100% ljudi (43.000), naseljeni so Kočevski Nemci in folksdojčarji, hkrati izselitev Kočevskega roga
    - po II. SV ob obali, jugoslovanske oblasti izselijo 30.000 ljudi, naselijo se na Tržaško in v Istro
    - 1945/46 izgon nemške manjšine z Apaškega polja, Kočevskega in še iz ¼ štajerskih mest
    - zunaj Slovenije: Kanalska dolina – l. 1942 Nemci od tam odidejo, Slovenci ostanejo, Italijani postanejo večina (2/3)

RAZVOJ INSTITUCIJ NA SLOVENSKEM

Sprememba pojmov:

- oblastvo (*Behörde*) = organ vsake politične, sodne ali upravno-teritorialne enote

OBDOBJE OD 1500 DO SREDINE 18. STOLETJA

Dežela (*Land*):

- ozemeljska organizacijska enota
- na Slovenskem nastajajo od 13. stol., gospodar je deželni gospod (*Landesherr*), kasneje deželni knez (*Landesfürst*)
- deželno-knežja oblast obsega celotno sodstvo nad plemstvom in vojsko (do koder ga priznajo)
- dežele so posledica združevanja manjših enot
- pri nas so večinoma marke ali mejne krajine (Istra), nato 3 vojvodine (Koroška, Štajerska in Kranjska) ter poknežena grofija (Goriška z Gradiško)
- **Koroška:** 976 povzdignjena v vojvodino, v 13. stol. se konsolidira njeno plemstvo (Přemisl), 1335 deželni knezi postanejo Habsburžani, ob padcu Celjskih grofov se teritorialno poveča
- **Štajerska:** Traungauci se združijo s Karantansko krajino in svoje ozemlje v 13. stol. še povečajo, 1180 je povzdignjena v vojvodino, 1282 postane habsburška, meja s Kranjsko poteka po Savi

- **Kranjska:** ime pomeni »mala Karnija«, »(mejna) krajina« ali po »Kranju«, 1035 pridobi savinjsko krajino, vladajo ji Spanheimi, v 12. stol. osvojijo skupaj z Višnjegorskimi Metliko, od 1335 je habsburška, 1364 je povzdignjena v vojvodino in se ozemeljsko zmanjša (dobi samo del Savinjske marke – Dolenjsko ali t.i. Slovensko marko), 1374 izumre istrska veja Goriških grofov in Habsburžani priključijo njihovo ozemlje Kranjski (Pazinska grofija in ozemlje v Slovenski marki)
- **Gorica:** nastane v 14. stol. z izločitvijo iz Furlanije – Goriški grofje so priznani kot državni knezi, habsburška postane ob izumrtju Goriških grofov (l. 1500)
- **Istra:** je edina, ki ne postane dežela (šele 1849), v 13. stol. razpade na 2 dela (eden pod Benetkami, drugi pod habsburško Gorico)
- **Trst:** izloči se iz istrske mejne grofije, 1382 se podredi Habsburški monarhiji
- svetni fevdalci izvajajo pravico višjega in krvnega sodstva, knez je šibak – to so npr. Ortenburžani, Celjani (sredi 15. stol. izumrejo, Habsburžani na podlagi dedne pogodbe zasedejo njihovo ozemlje), grofje Walsee (v 2/2 15. stol. prodajo svoje posesti)
- cerkvene posesti: problem so tiste, ki imajo sedež izven slovenskega ozemlja (Salzburg, Bamberg), bamberški škofje imajo precejšnje imuniteto znotraj gospostva (dežele v deželah), k. 15./zač. 16. stol. Habsburžani obračunajo z njimi

Teritorialni obseg habsburških dežel in pridobivanje posesti:

- sr. 14. stol. se razširijo na račun furlanske in istrske marke (pomeni, da tamkajšnji gospodje postanejo podrejeni)
- 1374 dobijo Pazinsko grofijo in Metliko
- 1382 se jim podredi Trst
- 1456 izumrejo Celjski grofje in pridobijo njihovo posest (Celjska grofija, Kočevje z Ribnico in Ložem, deli Gorenjske in Koroške) – postane osnova za oblikovanje močne komorne posesti in glavna opora absolutizma
- z mirom v Požarnici, ki ga podpišejo Goriški grofje in cesar, slednji izgubi Celjsko posest in prednjo grofijo Gorico → vojvodina Koroška se poveča
- z nakupom od Walseejev dobijo glavarstvo Kastav z Reko (1466) in devinske posesti (1472) – Habsburžani imajo dostop do morja
- 1490 pridobitev posesti Salzburške škofije (Ptuj, Ormož in Sevnica, Brežice), ki jo je prej zasedel Matija Korvin (po njegovi smrti država posesti ne da nazaj škofiji)
- 1500 po smrti zadnjega Goriškega grofa Habsburžani dobijo ožjo Goriško (enklave z Razdrtim in Planino)
- 1508-16 se vname prva beneška vojna za goriško dediščino → 1509 Habsburžani dobijo Zgornje Posočje (Tolminsko, Bovško, Idrijsko), Gradiško z Oglejem
- 1535 pridobijo bamberške posesti na Koroškem (Ravne in Trbiž z Ziljsko dolino do Beljaka)
- imuniteta ostane cerkvenim posestvom brixenske (Bled) in freisinške (Škofja Loka) škofije vse do l. 1803

Združevanje dežel:

- začne se v času **Maksimiljana** (1493-1519) – unija habsburških dežel prerašča v državo v državi, oblikuje se državni aparat
- do zač. 17. stol. štejejo svoje dežele združene pod dinastijo in posamezne dežele personalno vezane na posameznega člana dinastije
- nastaneta 2 skupini dežel z lastnim uradniškim aparatom:
  - spodnjeavstrijske dežele (Spodnja in Zgornja Avstrija, naše dežele brez Gorice)
  - gornjeavstrijske dežele (Tirolska, Prednja Avstrija ob Renu)
- 1519 naše dežele odklonijo dedni poklon in zahtevajo, da Koroška in Kranjska ostaneta celoviti → vse naše dežele ostanejo pod **Ferdinandom I.** (1521-1564)
- 1564 Ferdinand umre in nastanejo 3 skupine dežel:
  - o Gornja Avstrija (Innsbruck) – dobi Ferdinand Tirolski
  - o Notranja Avstrija (Štajerska, Koroška, Kranjska, Goriška, Trst), vlada ji nadvojvoda Karel, do 1620 nosi uradno ime Spodnja Avstrija – dobi nadvojvoda Karel (1564-1690)
  - o Spodnja in Zgornja Avstrija + Ogrsko (s Hrvaško) in Češko kraljestvo (Češka, Moravska, Šlezija) po 1526 – dobi Maksimiljan II.

- 1619 cesar postane **Ferdinand II.**, vse dežele so združene v njegovih rokah → po njegovi smrti se dežele lahko dedujejo samo kot fidejkomis majorat (fidei comis = nerazdružljiva posest ene družine, maiorat = najstarejši član deduje) – taka situacija ostane do 1750, Gradec je »superprestolnica«

Rast centralnih uradov:

- uradniki so vezani na cesarsko službo – prej ni bilo pravega uradniškega aparata, ampak je šlo za neko osebno pomoč potujočemu vladarju
- spremembe:
  - prenos vladarjevih opravkov na uradnike (odpor, ker so to plemiči nižjega rodu)
  - poleg dvornih organov (potujejo z vladarjem) oblikujejo tudi stalne (gornjeavstrijske – Dunaj in spodnjeavstrijske – Innsbruck)
- Maksimilijan 1518 oblikuje naslednjo strukturo oblastnih organov (v veljavi do Marije Terezije):
  - upravno-sodna sfera (vodi jo regiment ali vlada)
  - finančno-domenska sfera (komora, *Kammer*)
  - vojaška sfera (vrhovni vojaški glavar)
- skupni organi (za dedne dežele in cesarstvo), potujejo s cesarjem:
  - **dvorni svet** (deluje šele od 1526)
  - **kancler** s 3 sekretarji (Zg. Avstrija, Sp. Avstrija, cesarske zadeve)
- dokončno se ti uradi utrdijo za časa njegovega naslednika
- 1526 Ferdinand pridobi 3 krone: ogrsko, češko in hrvaško → odpor ogrskega in češkega plemstva proti uradom na Dunaju → izid: ustalitev avstrijske veje Habsburžanov z Dunajem kot centrom
- vrhovni oblastni organi:
  - o **tajni svet** (*Geheimrat*) – splošnoposvetovalni urad, današnji državni zbor
  - o **dvorni svet** (*Hofrat*) – cesarski dvorni svet, za državne zadeve
  - o **splošna dvorna pisarna** (*Hofkanzlei*) – skrbi za poslovanje s spisi, postopoma se razdeli na cesarsko in deželno-knežjo, iz slednje nastane 1620 avstrijska dvorna pisarna (zametek zunanjega ministrstva)
  - o **dvorni vojni svet** (*Hofkriegsrat*) – od 1556 enotno povelje, preskrba, odločitve
  - o **dvorna komora** – finančne zadeve cesarstva in deželno-knežjih posesti
- Notranje Avstrije je politično konec 1619, vendar do sredine 18. stol. obstaja še upravno
- 1619/20 se spremeni ime iz Spodnje Avstrije (*Niederösterreich*) v Notranjo Avstrijo (*Innerösterreich*)
- stanje arhivskega gradiva:
  - za obdobje Maksimilijana (čas potovanj) – arhiv graške univerze hrani vse njegove listine po kronološkem redu
  - za obdobje Ferdinanda (ustaljena prestolnica) – avstrijski državni arhiv hrani gradivo o hišni, vojni in dvorni komori)

Povezanost dežel:

- šest dežel: Štajerska, Koroška, Kranjska, Goriška, Gradiška, Trst + nekaj samostojnih glavarstev (Bovec, Reka, Trsat, Bakar)
- prve tri so bile vedno povezane, so enakopravne
- **Štajerska** je politično in gospodarsko najmočnejša
- **Kranjska** je imela več priključenih gospošteev:
  - Trst je bil njen del do 1/2 16. stol., ko so trajale beneške vojne in je mesto potrebovalo zaščito, ostane komuna z avtonomno mestno upravo, po formiranju Notranje Avstrije je neposredno podrejen Gradcu
  - Trsat, Bakar (od 1670 habsburški) sta včasih združena s Kranjsko, včasih ne
  - Reko od 1574 prištevajo h Kranjski in ostane v njenem okviru do 1776 (nastanek Ogrske Hrvaške), vse do 20. stol. je posebnost, po I. SV je kratek čas tamponska država (1924 pride pod Italijo)

- **Goriška** je sestavljena iz raznorodnih delov, zaradi močne lokalne samouprave inkorporiranje v habsburški sistem traja 100-200 let, sestavni del Notranje Avstrije postane 1564
- 1754 sta Goriška in Gradiška dokončno združeni, v 1. beneški vojni pridobijo še samostojna glavarstva Tolmin, Oglej (oba del Goriške od 2/2 17. stol.), Bovec (ostane samostojen do 1851) in Idrijo (do 18. stol. pri Goriški, nato Kranjski)
- **Gradiška** postane v 17. stol. samostojna dežela, od 1754 je uvedeno dvojno ime – »poknežena grofija Goriška Gradiška«
- obe imata enklave na kranjski in beneški strani: Tržič pri Trstu (Monfalcone), Razdrto... - vse enklave izginejo pod Napoleonom

Notranjeavstrijski centralni uradi:

- se nahajajo v Gradcu in so posneti po dunajskih
- nastali so 1564 in delujejo do sredine 18. stol. (ukinjeni 1744-49), so podrejeni Dunaju
- **tajni svet:** najvišji organ, posvetovalna vloga in po potrebi namestništvo deželnega kneza, po l. 1619 se njegova funkcija spremeni, kasneje se imenuje tajni urad, postane najvišja sodna instanca
- **vlada:** ima upravno in sodno oblast – nadzor deželnih glavarjev in vicedomov, v sodstvu je 3. instanca za deželna glavarstva in apelacijska instanca za ograjna sodišča, na čelu namestnik s kolegijem
- **dvorni svet:** revizije pravnih
- **dvorna pisarna:** vložništvo, 1619 je ukinjena in njeno delo prevzame notranjeavstrijski oddelek na Dunaju
- **dvorna komora:** upravlja celotno komorno premoženje, prevzema vse mitnine, carine in pristojbine, nadzoruje solno trgovino
- **dvorni vojni svet:** nastane 1578 (bruška verska pacifikacija), Notranja Avstrija prevzame skrb za Vojno krajino, 1705 je odgovoren Dunaju
- **pošta:** poštni fevd je podeljen družini Paar, 1723 se pošta podrži in oblikuje posebna poštna uprava (najprej v Gradcu, nato na Dunaju)
- stanje arhivov:
  - v Državnem arhivu na Dunaju obstajajo sklenjeni fondii
  - v Gradcu hranijo gradivo o Štajerski, najpomembnejši so fondii notranjeavstrijske vlade

Deželna oblastva:

- značilen je monarhično-stanovski dualizem
- **stanovi** (*Landstände*) so prvotno združba plemičev s sodno avtonomijo
- v 1/2 15. stol. nastane deželni zbor, iz njega se razvije še druga instanca – **deželni knez** (*Landesfürst*, Ernest Železni)
- oblikuje se »dualizem« med stanovi in knezi, vendar stanovi nimajo zakonodajne pravice, niso udeleženi pri vladanju, ne predstavljajo vse dežele (komorne posesti so jim izvzete), samo deželni knez je vladar vse dežele
- zrelo dobo dualizma predstavlja 16. stol.
- pogosta so trenja: stanovi so za patrikularizem, knez za centralizem, nasprotja dobijo ideološko-versko vsebino (katoliki-protestanti)
- v desetletju 1620-30 pride do konca dualizma – 30-letna vojna, zmaga katoliškega deželnega kneza, odselitev protestantskega plemstva
- v 30-tih letih deželni knez razproda vso komorno posest, novi kupci so povečini iz vrst novega plemstva
- organizacijska struktura dualizma:
  - vsaka dežela ima lastno tradicijo upravljanja
  - Štajerska, Koroška in Kranjska so v tem primerljive
  - na Goriškem in v Trstu se ohranijo stare organizacijske oblike (ni deželnega zbora, samo mestni svet)
- deželnoknežjo oblast v deželi predstavlja **deželni glavar** (*Landeshauptmann*)– prvotno je samo namestnik kneza, nato tudi predstavnik stanov (v Ljubljani je stoloval na gradu do 17. stol., nato v Lontovžu)
- ima dva namestnika:
  - o deželni upravnik (*Landverweser*), je stalni in predseduje ograjnemu sodišču
  - o deželni upravitelj (*Landverwalter*), imenovan, kadar glavarja ni (na Kranjskem je stalen), je namestnik v upravi
- vsi trije funkcionarji so člani stanov, funkcija je dosmrtna, ukinjene so po l. 1750

- na Goriškem je stanovska uprava šibka, nimajo niti pravice predlagati glavarja, l. 1754 (združitev) je glavar eden
- **deželni maršal** (Landesmarschall) načeluje zasedanjem deželnega zbora in poroča vladi, predlagajo ga stanovi, funkcija je dedna (Turjačani), na Koroškem te funkcije ni – od 1518, ko postane deželno-knežje mesto, ga zamenjuje gradiščan (*Burggraf*) Celovca
- **deželni vicedom** je vladarjev namestnik in upravlja vso komorno premoženje (mesta, trgi, posest, rudniki, cerkve):
  - v Ljubljani je za Kranjsko, Goriško in Gradiško
  - v Celovcu za Koroško
  - v Gradcu za Štajersko S od Drave, v Celju za Štajersko J od Drave
- ima dvojno odgovornost: komori (gospodarske zadeve) in vladi (upravne zadeve) v Gradcu
- podrejeni so mu kontrolorji za carine in sol, gozdarski mojstri, uradi za tobak in vino...
- stanje arhivov:
  - gradivo glavarstva je slabo ohranjeno (za Kranjsko je ves fond pomešan med deželne stanove, ohranjeno je od 1625, obstaja delovodnik; za Štajersko in Goriško podobno)
  - gradivo vicedoma (Majda Smole: Vicedomski urad za Kranjsko od 13. stol. do 1747)
  - gradivo mitnic in komornih posestev (Kranjska izstopa, po l. 1620 manj gradiva)

Deželni stanovi:

- deželni stanovi (*Stände*) so avtonomna korporacija plemičev, ki se morajo udeleževati deželnih zborov (*Landtag*)
- ime se uveljavi v 15. stol., v virih se označujejo s kratico ELa (*Ersame Landschaft*)
- člani stanov se imenujejo deželani (*Landschaft*) – posamezniki plemiškega rodu z dovolj velikim premoženjem, čast je dedna
- stanovska uprava izhaja iz zborov, ki se ustalijo v zač. 16. stol. – oblikujejo se 4 kurije:
  - prelati in višja duhovščina (če imajo dovolj veliko posest)
  - gospodje (glede na plemiški naziv, od barona naprej)
  - vitezi in oprode
  - mesta in trgi (samo deželno-knežja)
- vse štiri kurije se oblikujejo samo na Kranjskem, na Štajerskem so samo 3 (plemstvo je združeno), na Goriškem samo 2 (prelati – le župniki, škofov in samostanov ni - in plemstvo)
- prvi trije stanovi morajo na zasedanje priti osebno (vsak ima en glas), od mest imajo vsa skupaj samo en kurialni glas
- na Kranjskem so se deželnih zborov udeleževali tudi ljubljanski župan in nekateri sodniki
- na Štajerskem se mesta ne udeležujejo zborov, zastopa jih deželni maršal
- Gorica kot edino deželno-knežje mesto ni zastopano, kmetje imajo tam močno samoupravo, zato jih zastopajo vaški župani
- deželni zbor zaseda vedno v deželni hiši (*Landhaus*), vodi jih deželni maršal, skliče jih lahko le deželni knez
- deželni knez se z zborom ne pogaja osebno, ampak pošlje t.i. deželnozbornske komisarje, ki prinesejo njegove instrukcije in propozicije
- potek: se sestanejo → preberejo propozicijo → zasedajo → lahko se razidejo brez odobritve → zasedajo ponovno, dokler se ne odobri
- osnovni namen sestajanja stanov: vojaške in davčne zadeve
- občasno se v 15. in 16. stol. pojavljajo tudi meddeželni zbori, ko zasedajo skupaj zbori več dežel
- v 16. stol. se sestajajo odborni zbori, kjer se sestajajo odposlanci deželnih zborov (dobijo navodila od stanov)
- zasedanja:
  - o Innsbruck, 1518 – sklenjeni sta 2 libeli z obrambnim redom
  - o Praga, 1542 – poskusijo uveljaviti enotno odmero davka → sledi imenjska cenitev
  - o Bruck, 1578 – verska pacifikacija (protestantsko bogoslužje je dovoljeno pod posebnimi pogoji) in prevzem Vojne krajine s strani Notranjeavstrijskih dežel

- ohranjenost gradiva: najbolj za Kranjsko (od 1507 skoraj vse), za Koroško in Štajersko od 2/2 16. stol. naprej, za Goriško slabo ohranjeno

Stanovski organi:

- do Marije Terezije so obsežnejši aparat od deželno-knežjega
- že v 15. stol. obstaja **stanovski odbor**, ki zastopa stanove (ko ti ne zasedajo), v času Maksimilijana (1593-1619) postane stalen organ
- od 1515 funkcijo stanovske vlade opravljajo **poverjeniki** (*Verordnete*), na čelu katerih je bil stanovski predsednik
- v poverjeniškem uradu (3 – 6 članov) lahko sedijo samo predstavniki prvih treh stanov
- deželni odbor ima v 16. stol. največ 50 udeležencev, običajno okoli 30, sestavljajo ga odbori:
  - veliki odbor (25) – iz vseh kurij, 4-krat na leto ga skliče deželni upravnik
  - mali odbor (12) – enako kot veliki
  - poverjeniki (3-6)
- razvejan upravni aparat deželnih stanov:
  - upravna pisarna
  - registratura (arhiv)
  - deželno knjigovodstvo (*Landesbuchhalter*) – vodenje imenjskih knjig
  - glavni prejemnik (*Generaleinnehmer*) – izterjava davkov
- glavna naloga stanov je odobritev davkov, v rokah držijo finance za Vojno krajino, skrbijo za javni red in preskrbo (nastavljajo zdravnike, predikante, mojstre – vse te funkcije so dosmrtno), nadzorujejo promet in trgovino, ceste in izkoriščanje gozdov
- od 1630 stanovi postajajo samo še izvršilni in posvetovalni organ, nimajo več tolikšne moči (davke smo še potrjujejo, ne morejo jih več zavrniti)
- stanje arhivov: za Štajersko je ohranjen bogat arhiv (preko 4000 fasciklov – urbarji, zemljiške knjige), za Kranjsko 200 m v ARS od 1506, v Koroškem deželnem arhivu je veliko uničenega (spisi od k. 16. stol.), za Goriško je slabo zastopano 16. stol. (Morellijeva zbirka v arhivu v Stari Gorici)

Davčni sistem:

- poznamo:
  - **neposredni davki** (od zemlje) – osnovni davek je davek na imenjsko rento, od 1633 imenujejo ta davek kontribucija
  - **posredni davki** (od trgovine, cestnine, davek na luksuz)
- šele s terezijansko davčno rektifikacijo se je davčna obvezanost razpotegnila tudi na dominikalno posest (1/100 dohodkov od zemljišča oz. 1/16 za rustikalno posest)
- imenjska posestna renta se ustali ok. l. 1500 (v zameno za izgon Židov 1496 stanovi pristanejo na redni zemljiški davek – t.j. davek na imenjsko rento), obdavči se tudi deželno-knežja mesta in cerkvene ustanove
- ob turški nevarnosti 1620-30 mora deželni knez razprodati svoja posestva, vendar mu tamkajšnji davki ostanejo (pobira jih vicedom)
- za posamezne dežele nastanejo imenjske knjige (= davčni kataster za odmero davkov na njihovo rustikalno posest), ki do srede 18. stol. veljajo za edino enotno vodeno evidenco na višji teritorialni ravni
- vodile so se pri deželnih stanovih (deželni knjigovodja)
- ohranjenost imenjskih knjig: Štajerska od 1516, Kranjska 1539, Koroška 1634, na Goriškem je ni
- sprva so napovedi še realne, nato pa je odmera 250 let nespremenjena → kolaps deželnih financ 1620-25
- stanovi so za povečanje svojih financ vpeljali še razne posredne davke
- poleg davka na imenjsko rento se uveljavi tudi davek na osebo (*contribution*)
- spreminja se tudi sistem deželno-knežjega obdavčenja, ki ga izvajajo vicedomi (v 17. stol. tudi stanovi)
- prav tako si je skušal deželni knez zagotoviti nova sredstva s posrednimi davki (npr. nabitek ali naklada)
- v 17. in 18. stol. se razvijejo zelo različni posredni davki (vinski davek, mesni krajcar, davek na luksuz, ples...)
- pravega nadzora nad davki vse do Marije Terezije ni bilo – sredi 18. stol. je davčni sistem moderniziran s katastrom, novo imenjsko knjigo in zemljiško knjigo

Sodna oblastva na deželni ravni:

- več stopenj:
  1. stopnja
  2. stopnja (pritožba ali apelacija)
  3. stopnja (kasacija) – ugotavlja, če je bil postopek pravilno izveden
- delitev sodne oblasti:
  - stvarna pristojnost
    - sodstvo za lažje delikte (*causae minores*)
    - sodstvo za težje delikte (*causae maiores*)
  - pristojnost po stanu (pomeni neenakost sojenja – plemič se pritoži proti kmetu drugje, kot kmet proti plemiču)
    - privilegirano (plemiči, duhovniki, deželno-knežji uradniki)
    - neprilegirano (podložniki in meščani)
- **v zgodnjem novem veku** je obstajala 1. inštanca samo za plemiče – do 1848 (poenotenje sodstva, vsem se sodi enako, podobno veljalo že v Ilirskih provincah)
- revolucija privede do predruhačenja sodnega postopka – uveden je t.i. **akuzatorni postopek** (tožilec in sodnik nista več ena in ista oseba)
- **inkvizicijski postopek** se uveljavi k. 15. stol. in ostane do 1848 – z mučenjem do dokazov, zasliševanje in sojenje se dogajata za zaprtimi vrati (v srednjem veku je bilo javno), 1776 je tortura odpravljena kot dokazno sredstvo
- vrste sodišč:
  - deželnoglavarsko sodišče
    - na vsaki pravdi so navzoči prisedniki (porotniki), ki jih najprej imenuje deželni zbor, nato sodišče samo
    - ni odvetnikov
    - delokrog:
      - o civilne zadeve – za privilegirane, za majhne zadeve
      - o kazenske zadeve (manjše) – za privilegirane in tujce, na Koroškem, Goriškem in Gradiškem je pristojno za vse zadeve, na Kranjskem in Štajerskem samo izpelje postopek, proti koncu ga izroči deželskemu sodišču, pristojno za deželno knežje uradnike in za tožbe podložnikov proti njihovim zemljiškim gospodom
    - zoper sodbo je možna apelacija na deželno vlado v Gradcu
  - ograjno sodišče
    - redna instanca za civilne zadeve, je prvo in najpomembnejše sodišče
    - podrejeni so mu samo deželani in zemljiški gospodje
    - prisednikov je običajno do 5 (imenujejo jih deželni zbori oz. kasneje sodišča)
    - edino sodišče, ki ima odvetnike
    - postopek je tukaj dolgotrajnejši, bolj formalen in popoln, odvija se po predpisih – sestavljen je iz 2 pravn:
      - deželna – plemiško sodišče za darilne, dedne, premoženjske zadeve, za razžalitev časti
      - dvorna pravda – za vse zemljiške gospode, razpravlja o posestnih tožbah, sodba je dokončna, ni mogoče pritožbe
  - vicedomsko sodišče
    - za deželno-knežjo posest, odloča med spori zastavnikov komornih posestev
    - je apelacija za nekatera sodišča
    - odloča tudi v cerkvenih zadevah, če ima vladar nad njimi patronat (na Kranjskem so duhovniki sodno pod deželnim vladarjem)
- kadar toženi in obtoženi nista podsodna istemu sodišču (npr. je eden pod deželnoglavarskim in drugi pod vicedomskim), velja, da je postopek pod tistim sodiščem, kateremu pripada obtoženi, sodita oba ta sodišča so 1747-49 ukinjena in združena v eno sodišče im. **deželna pravda** (obstaja do 1848)

- ohranjenost arhivov: deželno glavarstvo je slabo (v Gorici pristojno tudi za zapuščine plemičev, po II. SV so vse škartirali), ograjno je dokaj dobro (za Kranjsko knjige protokolov, zapuščinski inventarji itd., za Štajersko natančen seznam po krajevnih in vsebinskih imenih ipd.), vicedomsko je najbolje za Kranjsko
- specialna sodišča:
  - o *kletarsko* (drugostopenjsko) – vinogradniške zadeve, na prvi stopnji sodi zemljiški gospod, apelacija gre v Gradec, predseduje mu kletarski mojster
  - o *fevdno* (Gradec) – predseduje mu deželni glavar, za zadeve imenjske knjige in fevdna razmerja
  - o *univerzitetno* (Gradec) – v primeru, da kdo toži študenta ali, da se tožijo med seboj, vodijo ga jezuiti
  - o *rudarsko* – za rudnike in fužine (za tiste, ki imajo kapitalske deleže), na Štajerskem in Koroškem imajo nižja rudarska sodišča po obratih in apelacijsko stopnjo, na Kranjskem je za 1. stopnjo pristojno višje rudarsko sodišče v Ljubljani, apelacija gre na vicedoma
  - o *trgovinsko* – v 18. stol. se imenuje merkantilno in menično sodišče (ustanovi jih po deželah Karel II. – najprej Trst, 1722)
  - o *vojaško* – 1. stopnja poveljnik, višja stopnja dvorni vojni svet v Gradcu, najvišje dvorni vojni svet na Dunaju

Lokalna uprava in sodstvo:

- nekatera posestva niso sestavni del dežele:
  - **glavarstva** – Trst, posestva na Goriškem in v Gradiški, brixenška (Bled) in freisinška (Škofja Loka) posest
  - **grofije** – Istrska ali Pazinska in Grofija v Marki in Metliki (1365 oz. 1374 postaneta habsburški, 1438/41 postaneta formalno del Kranjske, 1567 se plemstvo obeh grofij pokloni vsako posebej, 1593 nastane deželni ročin za vse tri dele skupaj – Kranjsko, Istro in Marko)
- (avstrijska) **Istra** ima šibko plemstvo, glavna posesti je deželno-knežja, mest je malo, vaška samouprava, na čelu uprave in sodstva sta glavar (kapetan) in vrhovni sodnik v Pazinu, plemstvo je izvzeto iz kranjskega ograjnega sodišča, sodi se jim pred deželskimi sodišči – do ok. 1530, nato vsi pod ograjno sodišče v Ljubljani
- **Grofija v marki in Metliki** – del leži v Slovenski Marki, plemstvo se prej ukloni zahtevi kranjskih deželnih stanov – od 1518 je sodno podrejena ograjnemu sodišču v Ljubljani, ozemlje se sčasoma zoži le na gospostvo Metlika, v 2/2 16. stol. naziv glavarja popolnoma ugasne
- **Celjska grofija** – prvotno ozemlje Celjskih grofov, nato ozemlje med Savo in Dravo, na čelu je glavar, ki je združen s funkcijo vicedoma (ukinjen 1747)
- do srede 18. stol. na lokalni ravni ni deželno-knežjih organov, vsa lokalna oblast je patrimonialna (v rokah gospoda)
- za nižja upravna oblastva veljajo **deželne četrti** (*Viertel*), ki nastanejo zaradi obrambe proti Turkom (na Kranjskem v 15. stol.), na čelu je četrtni glavar, skrbi za vojaške zadeve (sklic, obveščanje), uporablja se za davčno evidenco (pobiranje davkov po četrtih)
- na Štajerskem jih je 5, od tega so na slovenskem ozemlju: Celjska, med Dravo in Muro in Vorrau od Mure navzgor
- na Koroškem so 4: Zgornjekoroška, Beljaška, Celovška, Laboška
- na Kranjskem jih je 5: Zgornja (»Gorenjska«), Spodnja (»Dolenjska«, med Savo in Krko), Srednja Kranjska (med Kolpo in Krko), Notranja (deloma Notranjska), Istra (Pazinska grofija)
- četrti obstajajo do srede 18. stol., nato se oblikujejo kresije
- nižje od četrti so **deželska sodišča**, ki se razvijejo iz velikih zemljiških gospostev že v 14. stol. (zemljiški gospod da v zakup nekomu drugemu sodno oblast, ta se nato imenuje deželni sodni gospod, izvaja kazensko sodstvo, skrbi za red in mir, sklicuje vojsko)
- pristojnosti deželskega sodišča: večje in težje zadeve (za manjše je pristojen deželni gospod – patrimonialno sodišče)
- od 16. stol. naprej pride do **receprije rimskega prava** – konec nereda! → vladar 1532 izda kazenske rede, npr. CCC (Constitutio criminalis carolinum), ki velja do Marije Terezije (1768)
- kmalu za tem izide deželski sodni red (1535), ki je krajši in vsebuje samo osnovne zadeve
- razpravo morajo voditi kvalificirani sodniki s pravniško izobrazbo (*Bannrichter*)
- deželska sodišča (po novih redih) se začnejo deliti na:

- **privilegirana** (lastni krvni sodnik v Ljubljani, Goričanah in Pleterjah)
- **neprivilegirana** (večina, poslužujejo se deželnega sodnika, za Kranjsko je pri vicedomu, za Koroško pri glavarju, za Štajersko so v Gradcu, Leobnu in Celju)
- sestava deželskega sodišča: predseduje šolan deželski sodnik s sodnim zborom
- prizorišče krvne pravde je mesto ali trg, tudi grad ali samostan
- postopek je najprej za zaprtimi vrati, sodba se razglasi javno
- obtoženi ima malo možnosti za pritožbo, revizija je možna na vladi v Gradcu
- Štajerska dobi deželni sodni red 1574, Koroška 1577
- deželska sodišča so si vsaj na začetku lastila tudi pristojnosti patrimonialnih sodišč – ločitev med njima ni bila vedno jasna (podložnik pride na grad, ne da bi vedel, ali mu bo gospod sodil kot patrimonialni ali kot deželski sodnik)
- do jasne razdelitve pristojnosti pride predvsem na Kranjskem: deželsko sodstvo se ukvarja s težjimi (krvnimi) delikti, patrimonialni sodnik dobi vse ostalo, na Štajerskem in Koroškem vse skupaj še vedno ostane pomešano
- Jožef II. skuša deželskih sodiščem vzeti krvno sodstvo, kar mu uspe le ponekod
- v času Ilirskih provinc so deželska sodišča na Kranjskem ukinjena, na Koroškem in Štajerskem z zmanjšano pristojnostjo
- patrimonialna sodišča: civilne in manjše kazenske zadeve, v Istri in na Z delu Goriško-Gradiške jih ni, obstajajo do 1848 (v Ilirskih provincah do 1812)

Neprava deželska sodišča:

- znotraj deželskih sodišč so obstajala še manjša območja: **nepravo deželsko sodišče** in **pomirje ali ogradje** (npr. pomirje Lož znotraj Snežniškega deželskega sodišča)
- to so bila nižja sodna območja, ki niso imele pristojnosti krvnega sodstva – podobno kot patrimonialna sodišča (s to razliko, da ima patrimonialni gospod sodno oblast samo nad svoji podložniki)
- posebnost so sodišča na Goriškem in Gradiškem, kjer so obstajale t.i. jurisdikcije, ki so imele pristojnosti tudi za krvne delikte
- neprava deželska sodišča imajo vso javno upravo, pristojnosti imajo okoli raznih gradov, ki niso sedeži teritorialnih gospostev
- deželsko in patrimonialno sodstvo prvi odpravijo Francozi

Zemljiško gospostvo:

- na podeželju, kjer je veljalo patrimonialno sodstvo, so zemljiška gospostva izvajala tudi splošno upravo na najnižji stopnji (pobira davke, opravlja javno službo)
- kjer patrimonialnega sodstva ni (Goriška, Gradiška, Istra), je najnižja upravna oblast v rokah deželsko sodnih gospodov oz. imetnikov jurisdikcij
- poznamo dva tipa:
  - gospostvo v ožjem smislu (*Grundherrschaft*) – večje teritorialno sklenjeno ozemlje, ki ne pripada nekomu drugemu, sedež je ponavadi utrjen grad ali samostan, ima deželsko sodišče
  - gospostvo kot imenje (*Gült*) – ni teritorialno sklenjeno, ima poljubno število podložnih kmetij, sedež je majhna graščina, pristava ali meščanska hiša, nima deželskega sodišča, po obsegu zelo veliko
- fevdna vez je gola formalnost, zato je vsako zemljiško gospostvo dejansko enota zase
- zemljiški gospodje so lahko:
  - o deželni knez – komorna gospostva, ki so praviloma zastavljena (*Pfandherrschaft*), razširjena do razprodaje (1620 - konec absolutizma)
  - o cerkvene ustanove – oltar, beneficij, škofija...
  - o svetne pravne osebe – mesto, ustanove (npr. mestni špital)...
  - o svetni fevdalci – plemiški in neplemiški (npr. meščani, kmetje)
- razmerje med zemljiškim gospostvom in vladarjem določata imenjska knjiga (načeloma bi morala biti vsa gospostva vpisana in obdavčena, vendar niso) in vicedomska davčna evidenca (za komorna posestva, do 17. stol.)
- popoln nadzor nad zemljiškimi gospostvi je šele od Marije Terezije (terezijanski kataster in deželna deska)

- uprava zemljiškega gospostva: imetniki pogosto ne živijo na gradu, za posestvo skrbijo oskrbniki (*Pfleger*) oz. upravniki (*Verwalter*), velika posestva so za posamezne dele ustanovljale enote – urade (*Amt*) in župe (*Supp*), ti so skrbeli za pobiranje dajatev in tlako
- župa je prvotno je staroslovanska organizacijska oblika, v srednjem veku dobi nov pomen – najnižja gospodarsko-upravna enota, ki obsega eno ali več vasi, ima določeno avtonomijo, ohranijo se do konca fevdalizma, vodi jo župan (voljen ali imenovan)
- soseska (*srenja, skupščina, gmajna, komuna*) obsega eno ali več vasi, ki so gospodarska celota in imajo neko skupno lastnino (skupen pašnik, voda...), pogosto ima cerkev, od terezijanske dobe izgublja na pomenu, vodi jo starešina po imenu župan
- notranja struktura gospostva:
  - **rustikalna posest** (kmetije)
  - **dominikalna posest** (obdavčena šele z Marijo Terezijo)
  - **gorskopravna posest** (vinogradi, od 15. stol. živi v gorica vse več stalno naseljenih ljudi)
- agrarna razmerja (kmečki zajmi):
  - zakupno pravo (*Mietrecht*) – majhna dajatev, ki jo je podložnik plačeval gospodu ob prevzemu (primščina), ponavadi velja eno življenje (največ dve ali tri), prevladuje do 18. stol.
  - kupno pravo (*Kaufrecht*) – kmet lahko kmetijo proda in deduje, poznamo ga že od 13. stol.
  - gorsko pravo – svobodni in dedni zajmi
- že v 16. stol. pride do prvega poskusa prevedbe iz zakupnega v kupno pravo – se ponesreči
- drugi poskus izvedejo sredi 18. stol. (terezijanske reforme) – 1772 je za Koroško odrejeno, da se avtomatično vse prevede v kupno pravo brez plačila
- prevedba je uspešna na Štajerskem, na Kranjskem pa ne, saj je še do 1848 marsikje najdemo zakupno pravo, čeprav je bila pri obeh enako odrejena za plačilo (Štajerska je razvitejša dežela)
- v Goriških Brdih so še vedno poznali kolonat – tu gre za premoženjsko in ne osebno odvisnost, razmerje je kratkoročno in obojestransko odpovedljivo
- raziskave posesti zemljiških gospostev:
  - o urbarji – podajajo rustikalno podložniško posest, težava je neenakomerna ohranjenost
  - o terezijanski kataster – podaja rustikalno in dominikalno posest, osnovna enota je še vedno zemljiško gospostvo
  - o jožefinski kataster – voden teritorialno (ne po gospostvih), ni pregleda nad tem, kaj spada v katero gosposko, ni razvidna podložnost
- osebne odvisnosti:
  - ◆ **podložnik** (*Untertan, subditus*) – oseba, ki prejme posest v uživanje in ima obveznosti v obliki dajatev, vpisan je v urbar
  - ◆ **rojenjak** (*Erbhold*) – nekdo v dedni osebni odvisnosti, velja za vse člane družine nekoga, ki je rojen in živi na neki posesti, omejena prostost gibanja, razveza rojenaštva je bila možna, če je gospod dal odpustnico, če je nekdo 30 let odsoten s posestva ali če je 10 let stalno bival v mestu, traja do nevoljniškega patenta (1782) – Jožef II. uvede prosto poroko, prosto gibanje in prosto izbiro poklica (za Prekmurje 1790/91)
  - ◆ **kosezi** (*Edlingen*) – izvirajo iz karantanske družbe, v 13./14. stol. izgubijo pravice → nekateri preidejo v plemiški ali meščanski sloj, večina postanejo kmetje, v 15./16. stol. se pravice kosezov krčijo (pritisk, da morajo imeti dedno-kupno pravo), v novem veku obstajajo kot stan, vključen v zemljiško gospostvo (lastna samouprava), sklenjena koseška območja: Teharje, Zagorje ob Savi, Savinjska dolina
  - ◆ **svobodniki** (*Freisassen*) – kmetje, ki so lastniki svobodne zemlje, nastajajo od 16. stol. do 1848 z novimi gospodarskimi trendi, ko se kmetje vključujejo v trgovino in si pridobijo nekaj denarja → od gospoda kupijo nekaj posesti in so obdavčeni (v imenjski knjigi!), na svoji zemlji lahko naselijo kajzarje in od njih pobirajo desetino, od 17. stol. jih skušajo omejiti in njihovo število upada

Razvoj trgov in mest:

- razlika med obalnimi in celinskimi mesti – celinska so pravice dobila šele v 13. stol.

- skoraj vedno nastanejo pod gradom ali ob reki, vendar so pravno izvzeta iz gospostev
- mesta niso povsem samostojne entitete, nad seboj imajo instanco – **mestnega gospoda** (ponavadi ustanovitelj, t.j. visoko plemstvo in knezi, prenaša se v rodbini)
- večino mest ustanovijo deželni gospodi pred nastopom Habsburžanov
- od 14. stol. naprej se ustanovljajo z ustanovno listino, prej po ustnem dogovoru
- v 15. stol. nastanejo **vojaška mesta** – Habsburžani jih ustanovljajo kot obrambo pred Turki (Kočevje, Krško, Brežice, Lož, Višnja gora)
- mestna avtonomija in sama mesta se dokončno razvijejo do konca srednjega veka
- razvijejo se 4 temeljne značilnosti:
  - osebna svoboda
  - tržni prostor
  - pomirje
  - privilegiji glede javnih bremen
- meščani nimajo osebnih obveznosti do zemljiškega gospoda in ne opravljajo tlake, imajo pa denarno obveznost do gradu (remanenca, plačuje se enkrat letno)
- razlike med trgi in mesti sprva ni, pokažejo se že od 15. stol.:
  - o **trg** (*Markt, oppidum*) premore le nekatere elemente – ustanovitelji so plemiči na zemljiških gospostvih (ni visoko plemstvo), nima mestnih privilegijev, nimajo obzidja, vključen je v zemljiško gospostvo, prebivalstvo ni osebno svobodno
  - o na slovenskem etničnem ozemlju obstaja **25 mest**, od teh samo 4 niso deželnoknežja (Ormož, Beljak, Celovec, Škofja Loka)
- politična vloga mest ni velika, so pa zastopana v deželnem zboru (razen Gorice) – deželnoknežja mesta sestavljajo eno od kurij in nosijo ¼ davčnega bremena dežele
- na pomirju (*Burgfried*) ima policijsko in sodno oblast, v mejah pomirja velja prepoved trgovanja za druge obrtnike
- posamezne hiše in parcele lahko predstavljajo enklave znotraj mestnega ozemlja, to so t.i. imunitete – mestni gradovi, cerkveni kompleksi, starejši samostani (npr. v Ljubljani Križanke), svobodne hiše (mestni gospod je njenega lastnika oprostil določenih obveznosti)
- mesta na Slovenskem:
  - ◆ Koroška: **Beljak, Celovec, Velikovec, Pliberk** (slednjega ustanovijo Habsburžani v 14. stol.)
  - ◆ Štajerska: 4 škofijska mesta – **Slovenj Gradec, Ptuj, Ormož in Brežice**; Spanheimski **Maribor**, Habsburška **Slovenska Bistrica** in **Celje** (celjski grofje, 1454)
  - ◆ Kranjska (Dolenjska 7, Notranjska 1, Gorenjska 5): Spanheimski **Ljubljana** in **Kostanjevica**, Andeška **Kranj** in **Kamnik**, Freisinška **Škofja Loka**, Goriška **Metlika** in **Črnomelj** ter Rudolfovo **Novo mesto** (1365), 5 mest nastane šele med leti 1473-78 kot vojaška mesta (povzdignjena v mesta zaradi Turkov) – **Kočevje, Krško, Lož, Višnja Gora, Radovljica**
  - ◆ Goriška: edino mesto je **Gorica** (mestni statut iz l. 1307)
- po l. 1500 so skoraj vsa mesta deželnoknežja – starejša so Habsburžani podedovali po prejšnjih gospodih, mlajša so pridobili s celjsko dediščino
- deželnoknežja niso: **Škofja Loka** (Freising), **Beljak** (Bamberg), **Celovec** (deželno ustanovsko), **Ormož** (Salzburg), **Ptuj** (Salzburg)
- nehistorična mesta so mesta le po naslovu: **Vipavski Križ** (1532), **Idrija** (od zač. 18. stol., zaradi rudnika), **Gradiška, Devin pri Trstu**
- pravna delitev prebivalstva:
  - meščani (*Bürger*) – nekateri postanejo meščani po principu »mestni zrak osvobaja«, ki se prakticira do nevoljniškega patenta, meščani predstavljajo 15 % prebivalstva (izključno moški), imajo meščanske pravice (aktivna in pasivna volilna pravica, gospodarske predprave)
  - gostači (*Inwohner*) – vsi ostali, ki nimajo meščanskih pravic
- iz jurisdikcije mesta so izvzeti:
  - plemiči in duhovniki, svobodni
  - prebivalci imunitet (pri nas npr. Križevniška posest), nesvobodni

- tujci (trgovci, vojaki), nesvobodni
- služabniki, nesvobodni
- nekateri so lahko hkrati plemiči in meščani – tisti, ki so bili kasneje poplemeniteni, so hkrati pod mestno jurisdikcijo in odgovorni plemiškim organom
- od 18. stol. naprej začnejo mesta naraščati (ko podrejo obzidja)
- gospodarsko najpomembnejša mesta ležijo ob cestah: Ljubljana, Ptuj, Gorica
- od 16. stol. sledi zaton vseh mest, zaradi vpada zgodnjega kapitalizma → posledice so pavperizacija, nezmožnost plačevanja davkov, depopulacija, naraščanje števila pustot, agrarizacija
- etnična sestava mest:
  - v notranjosti in manjša mesta – slovenska
  - mesta na Koroškem, Kočevskem in večja štajerska mesta – nemška

Mestna uprava in samouprava:

- **mestno pravo** (*Stadtrecht*) je celota pravil, ki jih izda mestni gospod in vsebuje naslednje privilegije:
  - o partikularni (pravice do sejmov, mitnine, ribolova...)
  - o temeljni (govorijo o notranji ureditvi, najpomembnejši so tisti, ki so izdani ob ustanovitvi)
- **statut** je normativni akt, od slovenskih mest ga imata samo Gorica (1507) in Ptuj (1376 oz. 1513)
- privilegije je nov mestni gospod nanovo potrdil, to se prakticira do Jožefa II., nato se mestna avtonomija krči
- mesta lahko pravo prevzamejo tudi od drugega mesta (npr. Kostanjevica od Novega mesta, Ptujsko pravo na Ormož in dalje na Brežice, Celje...)
- ločiti je treba *privilegijsko* (= vsi privilegiji, ki se jih da ponovno v potrditev novemu mestnemu gospodu) in *statutarno pravo* (= enkrat za vselej zapisano pravo, pri nas ga imata le Ptuj in Gorica)
- mestni organi:
  - **mestni sodnik** (*Stadtrichter*) – načeluje mestu, izvolijo ga meščani (po 1500, prej imenovani), potrdi ga mestni gospod in je odgovoren njemu (letna poročila), v največjih štajerskih mestih (Gradec, Leoben, Judenburg, Bruck na Muri) v Ljubljani (1504) in Celovcu (1587) ga zamenjuje župan (ima reprezentativno funkcijo), v Gorici upravo vodi **gastald** ali **rektor**
  - **notranji svet** (*Innerer Rat*) – mestna vlada (6 - 12 članov, voljeni po mutaciji – višji volijo nižje, v Ljubljani do 17. stol.), dobiva se na rednih sejah, ima izvršilno oblast
  - **zunani svet** (*Äußerer Rat*) – nadzorna funkcija, 12 - 24 članov
  - **meščanska občina** (*Bürgergemeinde*) – vsi preostali meščani (48 - 64 članov), sestaja se ob pomembnejših zadevah
- mestna uprava ima poleg zgornjih organov še **plačane uradnike**: komorniki, stražarji, učitelj, bobnar...
- uprava se prepleta s sodstvom: mestno sodišče ima pristojnosti patrimonialnega sodišča – obravnava manjše delikte
- mesta so sodno podrejena mestnemu gospodu oz. njegovemu namestniku, ki je apelacijska stopnja – ker pa je pri nas večina mest deželnoknežjih, je druga instanca deželni vicedom (Kranjska, Celje) oz. glavar (Gorica, Škofja Loka, Ptuj)
- obdavčena mesta so zapisana v imenjski knjigi, davke plačujejo deželnim stanovom
- od sredine 18. stol. se začnejo spreminjati – zmanjšujejo se pristojnosti mestnih organov, Jožef II. poenoti njihovo upravo (vsa mesta morajo imeti magistrat)
- v obdobju Ilirskih provinc so vse mestne avtonomije odpravljene, po zlomu Napoleona jih Avstrija ne obnovi
- uprava in sodstvo v trgih: trški sodnik in trški svet, apelacija je na zemljiškega gospoda
- trški privilegiji so redkost, pravo je skromno in navadno napisano v urbarju (Tržič je edini trg, ki ima ustanovni privilegij, imel pa ni nobenih pravic)

Mesto Trst – posebnost:

- ima antično kontinuiteto in veliko zaledno ozemlje – je mestni komun
- od 10. stol. naprej je mestni gospod tržaški škof
- od 1382 je prostovoljno pod Habsburžani, obdrži popolno avtonomijo, na čelo je postavljen deželni glavar (do 1382 podestat), ki je podrejen mestnemu gospodu
- prebivalstvo:

- o plemstvo (patriciji in nobili)
  - o plebs (navadno ljudstvo, nima političnih pravic)
  - o okoličani (slovenski kmetje)
- notranja uprava:

Avtonomni tir oblasti

2 patricijska sveta:

- veliki (180 članov), zakonodajni
- mali (40 članov), izvršilni

postavljata uradnike

Deželnoknežji tir oblasti

- glavar ali kapitan (upravne, sodne in vojaške funkcije, od 1382 do 1747)
- vikar ali kazenski sodnik (sodne zadeve I. stopnje, od 1467)

- mesto ima svoje sodstvo I. stopnje (vikar), apelacijska stopnja je razširjeni veliki svet
- novosti v 18. stol.: 1719 Trst razglašen za svobodno luko → sledi gospodarski in demografski razvoj (dotlej so morali za vsako izplulo ladjo Benečanom plačati davek)
- 1722 je ustanovljeno **merkantilno in menično sodišče**, 1731 **komerčna intendantca** – Trst v gospodarskem smislu prvič postane središče širšega območja (Reka, Bakar, Trst)
- dolgo velja za edino habsburško luko, okoli in okoli ga obdaja slovenska okolica
- v 18. stol. (ko postane svobodna luka) doživi demografski razvoj, postane multietnično mesto in mesto z več veroizpovedmi (Židje in pravoslavci, zlasti po 1719)
- slovenski življenj je v manjšini (v 16./17. stol. predstavlja še pribl. 1/3, nato vse manj)
- jezik, ki ga govorijo, je sprva furlanščina, od 18. stol. prevladuje beneška italijanščina
- Trst je hkrati škofijsko mesto – tržaška škofija sega do Postojne
- arhivsko gradivo:
  - pri lokalnih gospostvih najdemo urbarje, sodne zapisnike, mestne knjige
  - slabo je ohranjeno gradivo zemljiških gospostev, najbolj cerkvenih in deželnoknežjih organov
  - zelo dobro je ohranjeno gradivo Ljubljane, Ptuja in Višnje gore
  - gradivo iščemo pri vicedomu, deželnih stanovih in centralnih oblastvih (Dunaj, Gradec)

OZEMLJA IZVEN HABSBUŠKE MONARHIJE

I. Beneška Istra

- ozemeljsko se oblikuje od 13. stol., 1420 Benečani zasedejo Furlanijo in se razširijo tudi v Istri, ta od 15. stol. nazaduje, meja se stabilizira 1508-16 (beneška vojna)
- tri naša mesta (Koper – 1278/9, Piran - 1283 in Izola - 1279) Benečani osvojijo v 13. stol. - l. 1420 oglejski patriarh dokončno pristane, da mesta postanejo del beneške posesti (Milje), Trst ostane samostojen
- z beneško osvojitvijo je konec samostojne politike istrskih mest – plačevati morajo davek, Benečani imajo monopole...
- Benečani so osvajali predvsem zaradi gospodarskih interesov – pobiranje carine, izvoz dovoljen samo v Benetke, vse ladje morajo peljati najprej tja in šele nato v druga mesta
- Benečija je razdeljena na posamezne sestavne dele (mestne komune), ki se delijo na 2 statusa:
  - mesta (*cittá*) – štirje škofijski sedeži (Koper, Novigrad, Poreč, Pulj), večje zaledje
  - ozemlja (*terra*) – ostala mesta (na Slovenskem Milje, Izola, Piran)
- Istra Postavljeni organ ‹astele ali fevd ‹ Avtonomni tir oblasti
- notr.

Podestat (podestá)

- voli ga senat republike v Benetkah
- je najvišje oblastvo, ima omejeni mandat (16 - 32 mesecev)
- predseduje mestnemu svetu in sodišču v kazenskih zadevah, v civilnih zadevah odloča skupaj s postavljenim sodnikom, skrbi za red in mir

Mestni svet:

- veliki (180 članov), zakonodajni
- mali (40 članov), izvršilni

- komun je organiziran po statutarnem pravu, statuti izvirajo še iz časa pred beneško osvojitvijo (Piran 1274)
- statut je zelo natančen predpis, po katerem se nato ravna podestat in drugi mestni organi, potrjujejo jih v Benetkah, pravice se vedno bolj krčijo
- veljajo tudi še pod Avstrijo, ukinjeni so l. 1806 (Napoleon)
- za istrska mesta je značilen razvit notariat – vsi pravni posli se zapisujejo v notarske knjige, katere imamo ohranjene iz 13. stol.
- podeželje: v neposrednem zaledju so vasi podrejene mestu, meščani in kmetje so v kolonatskem odnosu
- v notranjosti so nekatera področja pod patrimonialnimi gospostvi – t.i. *baronije*
- kmetje so organizirani v kaštele (vasi), na čelu je voljen župan s svetniki
- za slovanska mesta je postavljen glavar Slovanov (*capitanus Sclavorum*), ki je potoval po ozemlju, nadzoroval sejme in poveljeval kmečki črni vojski, funkcija ostane do 1797
- v 16. stol. se zaradi opustošenja (beneške vojne) spremenijo podložniški odnosi – kmet ne more več svobodno menjati gospodarja, posest prehaja z očeta na sina
- **Koper** (ant. *Capris*) je najpomembnejše mesto, v njem je sedež kapitana Istre po beneški osvojitvi, v novem veku se ta sedež prenese v Rašpor pri Buzetu
- razlogi za prednost Kopra so *vojaški* (takoj po osvojitvi Istre 1278/9 postane Koper sedež kapitana Istre), *sodni* (1584 je v Kopru ustanovljeno apelacijsko sodišče za vso beneško Istro in Kvarner, na čelu je koprski kapitan), *finančni* (od 16. stol. je sedež deželnega komornika, ki upravlja blagajno, v katero se stekajo vsi državni prihodki iz Istre)
- kdor je kapitan, je hkrati tudi podestat
- v odnosu do Trsta je Koper sprva močnejši in pomembnejši, v 17. stol. začne Koper nazadovati, dokončno postane Trst vodilen po l. 1719 (svobodna plovba)
- prebivalstvo Istre: značilni so močni migracijski procesi in diskontinuiteta – vzroki: kuge (od srede 14. do srede 17. stol.), vojne (beneško-avstrijske, 1508-16 in 1615-17)
- praznine zapolnjuje oblast s prebivalstvom iz Dalmacije in Albanije (1556 je ustanovljen poseben urad za poselitev izpraznjenih delov) - t.i. *morlaki* → ponudijo jim davčne olajšave, so na civilizacijsko nižji stopnji (živinorejci), nastanejo konflikti z domačini
- mesta na obali obdržijo romanski značaj, jezik je najprej istriotščina, nato prevlada beneška italijanščina
- v Čičariji se govori istroromunščina (ok. l. 1500 jo prinese skupina živinorejcev z Balkana, v 19. stol. skoraj izumre, danes jo govori samo še majhen del na Z obali – Bale, Rovinj), središče je vas Žejane
- v enklavi Tržič (*Monfalcone*) je prebivalstvo vedno govorilo beneško italijanščino

II. Beneška Slovenija in Rezija

- del beneške republike od 1420
- ozemlje je razdeljeno med posamezna zemljiška gospostva
- obstajata patrimonialna uprava in sodstvo
- zaradi obmejne lege je beneška oblast temu delu pustila poseben avtonomni položaj (pod vodstvom providura) in davčne ugodnosti v zameno za stražarsko službo (*vojna krajina*)
- upravna razdelitev:
  - o **Nadiška dolina (+ Terska dolina + Breginjski kot)**:
    - sestavlja jo 36 sosesk, na čelu vsake je župan ali dekan
    - soseske so združene v 2 veliki županstvi ali banki (na čelu je veliki župan ali sindik): landarska (18) in merska banka (18)
    - avtonomne soseske odločajo o civilnih in kazenskih zadevah (kar pomeni, da to ni stvar zemljiškega gospostva)

- enkrat letno se banki srečata na seji v Št. Petru Slovenov, kjer razpravljata o skupnih zadevah (do 1804)
- ko pride pod Avstrijo, je avtonomija ukinjena
- pod Italijo pridejo po pogodbi l. 1866

o **Rezija:**

- v upravnem pogledu je podrejena samostanu v Možacu (7 vasi)
- podobno kot Beneški Slovenci, tudi Rezijani opravljajo stražarsko službo
- arhivsko gradivo:
  - državni arhiv v Benetkah
  - gradivo o Piranu je v arhivu Koper, za Izolo skoraj vse uničeno (med okupacijo koprski arhiv odpeljejo Italijani in ga nočejo vrniti)
  - za Beneško Slovenijo in Rezijo: škofijski arhiv v Vidmu in kapiteljski arhiv v Čedadu

III. Prekmurje in Porabje:

- 1526 pride pod Ogrsko (meja se ustali na Muri že okoli l. 1200, ko se izoblikuje Ogrska)
- razdelitev:
  - Železna županija (središče Vasvar, danes Szombathely)
  - Zalska županija (središče Zalavar, kasneje Zalaegerszeg)
- razlika med županijo in deželno: županija ne pozna stanovsko-monarhičnega dualizma, ohrani se starejša plemiška avtonomija
- uprava in sodstvo:
  - županija je podrejena državnemu zboru v Bratislavi, prav tako mesta (*varos*)
  - na čelu županije je **veliki župan** (*comes*), ki ga imenuje vladar
  - dejansko vodi županijo **podžupan** (*vicedomes*), ki ga izvolita skupaj župan in županija
  - najpomembnejši organ v županiji je **županijski zbor** ali **skupščina** (*congregario*), udeležujejo se ga samo plemiči (ne zastopa mest)
  - obstaja tudi županijsko sodišče, ki se sčasoma izloči iz županijske uprave
  - upravno se županija deli na **okraje**, le-te vodijo sodniki, ki jih županije izvolijo iz vrst plemstva
  - zemljiškim gospostvom so podrejene vaške občine in trgi (*vasar*)
  - za zemljiška gospostva je značilno, da so velika in teritorialno strnjena, veliko je dominikalne zemlje, kmetje imajo majhne posesti in obdelujejo dominikalno zemljo
  - z agrarno reformo (1920) kmetom razdelijo zemljo velikih zemljiških posesti
  - na Ogrskem je tudi veliko malih plemičev, ki so združeni v **plemiške občine**, podrejene županiji (ne plemičem!)
  - mesta se delijo na **svobodna kraljevska** (jih je malo – Zagreb, Varaždin) ali *varos* in **rudarska mesta** (na Slovaškem in v Transilvaniji)
  - pri nas je veliko trgov (Murska Sobota, Lendava, Monošter, Turnišče, Bogojina) in nobenega mesta
- shema uprave:

Državni zbor

(Bratislava)

Županija

(veliki župan)

Okraj

(sodnik)

- na skrajnem SV Prekmurja (pri Hodošu) se nahaja t.i. Madžarska krajina – v 13. stol. je to ozemlje naseljeno z Madžari in velja za nekakšno vojno krajino Madžarske proti monarhiji, na čelu te krajine je major, obstaja do 17. stol.
- l. 1600 pade Velika Kaniža pod Turke, dajatve v Prekmurju pobirajo tako ogrski kot turški fevdalci
- po bitki pri Monoštru (1664) so Turki poraženi in razmere se sprostijo

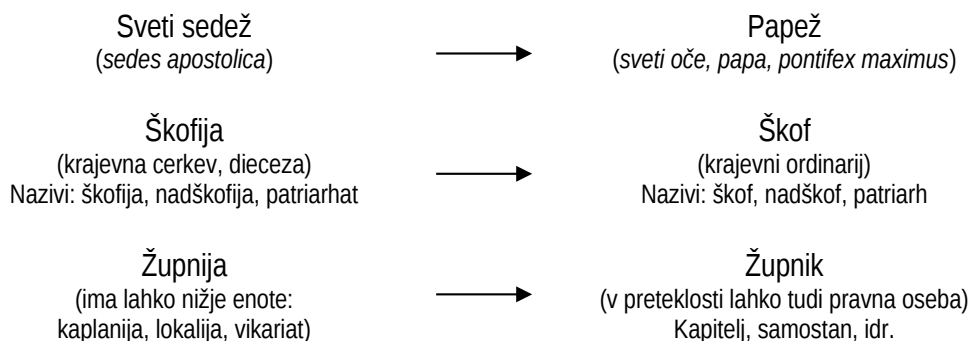
- z ustavitvijo Turkov po dunajski vojni (1683-99) se začnejo preko centralnih uradov kazati absolutistične težnje dunajskega dvora
- Jožef II. razglasi nemščino za uradni jezik in poskusi oblikovati enotnost cesarstva – Ogrska je razdeljena na okrožja ali distrikte (Zalska županija spada v distrikt Zagreb, Železna v distrikt Győr), reforme se ne obdržijo, saj jih mora Jožef malo pred smrtjo preklicati
- 1836 se uveljavi madžarščina kot uradni jezik (prej latinščina), oblast nima posluha za Nemadžare
- za Prekmurje je značilna velika teritorialna sklenjenost in veliko dominikalne zemlje (zato zemljiška odveza 1848 ne prinese veliko sprememb)
- ogrski Slovenci so izrazito konfesionalno razdeljeni (na katoličane in protestante, slednji na luterane in kalvince), v 18. stol. se v Prekmurju naselijo Židje
- v novem veku se Prekmurški Slovenci naselijo tudi izven slovenskega ozemlja – kolonizirajo Šomoško pokrajino, ki se razteza med Dravo in Blatnim jezerom, v dveh etapah:
  - po l. 1600 (padec Velike Kaniže) v Tarany – katoličani
  - po l. 1732 (prepoved protestantske dejavnosti v Prekmurju za 50 let) v Šurd – protestantje
- arhivsko gradivo: mlajše gradivo je v Szombathely-ju in Zalaegerszegu, starejše v budimpeštanskem državnem arhivu

CERKVENA UPRAVA

I. RIMSKOKATOLIŠKA CERKEV

A. Organizacija

- ni enovita ustanova, organizirana je hierarhično:

- obstaja 5 patriarhatov: Oglej oz. Benetke, Antiohija, Jeruzalem, Aleksandrija, Moskva
- pojem knezoškof: naslov, ki ga podeli samo svetni vladar, danes ni več v uporabi, imel je lastno sodstvo nad lastnimi služabniki
- več škofij se lahko združi v cerkveno provinco (pokrajino ali metropolijo), na čelu metropolije je metropolit, ostali škofje v metropoliji se imenujejo sufragani
- štiri metropolije: Oglej, Salzburg, Ostrogon, Kaloča
- župnije se povezujejo v arhidiakonate (do Jožefa II.) ali v dekanije (od Jožefa II.) – v ljubljanski škofiji 5 dekanij, v mariborski 4
- arhidiakon je vedno eden od župnikov, volijo ga ostali župniki, nima stalnega sedeža, ima nekaj škofovskih pristojnosti (nižje sodstvo, birma...), odpravljeni so z Jožefovimi reformami
- izraz nadžupnija je časten naziv, dobijo ga stare pomembne župnije
- od 11. stol. obstajajo pražupnije kot misijonske postojanke, iz njih se razvijejo prave župnije
- po velikosti so različne – od velikih do manjših, nastanejo iz majhnih lastniških cerkva, veliko jih je na Primorskem
- do Jožefove dobe nekatere župnije niso sklenjene, imajo enklave

- mnoge misijonske postojanke niso takoj postale župnije, pojavita se izraza kaplan in vikar (namestnik), nista stalni mesti
- župnik je v preteklosti imel tudi drugo stalno službo – lahko je bil škof ali prošt, lahko je bil tudi pravna oseba
- župnika nadomešča župni vikar
- mnogi župniki niso prisotni na svojem sedežu – kopičenje služb (s tem obračuna tridentinski koncil)
- od 13. stol. se lahko s papeževim ukazom župnije inkorporirajo v neko drugo ustanovo (npr. drugo župnijo, samostan...)
- pojmi:
  - kapitelj: sestavljajo ga prošt in kanoniki, poznamo dve vrsti kapitelj: *stolni* (najpomembnejši) in *kolegialni* (deluje pri nestolni cerkvi)
  - kolegij: skupnost duhovnikov, ki živijo skupaj, pri nas v Gornjem Gradu, v benediktinskem samostanu ustanovljen 1473
  - patronat: poznamo *javni* (vladar, deželni knez, verski sklad) in *zasebni* (zemljiški gospod, mesto, univerza); pomeni celoto pravic, ki jih cerkev priznava ustanovitelju cerkvene ustanove, ustanovitelj jo je dolžan vzdrževati, glavna njegova pravice je prezentacija (predlog naslednika duhovnika), pravice se dedujejo, II. vatikanski koncil patronat odstrani
  - beneficij (»večna ustanova«): uživa ga duhovnik (beneficiat), ta ustanova ima ustanovitelja in dohodke
  - prebenda ali nadarbina: predvsem za dohodke, ni nujno, da opravlja službo, poskrbeti mora za vikarja, ki ga sam plača
- hierarhija cerkvenih stavb:

- bazilika je bolj pojem iz arhitekture in kot častni naziv
- jezik liturgije je do II. vatikanskega koncila (1962-65) *latinščina*
- cerkev ima tudi lastno sodstvo, v skladu s kanonskim pravom
- duhovniki so s plemiči privilegiran sloj – so v pristojnosti deželnih sodišč

B. Cerkev na Slovenskem

- ves srednji vek (do 1461) na našem ozemlju ni cerkvenih središč
- ok. l. 800 se salzburška in oglejska nadškofija dogovorita o razdelitvi vplivnih območij z mejo po reki Dravi, ki velja do Jožefa II.
- cerkvena organizacija se je pri nas uredila po clunnyjevskem gibanju (sr. 11. stol.), prej obstajajo samo misijonska središča
- S od Drave misijonska središča nastanejo prej in jih je več, kot J od reke
- na oglejskem področju prve župnije nastanejo na Primorskem, nazadnje v Beli Krajini
- župnije se razvijejo iz pražupnij – te so po obsegu zelo velike (na Slovenskem jih je okoli 65)
- arhidiakonati nastanejo ok. l. 1100, nimajo stalnih sedežev, pozna jih tako salzburška kot oglejska nadškofija
- metropoliji:
  - **Salzburg**:
    - metropolija postane l. 758, obsega skoraj vso Avstrijo

- je zelo neodvisen od papeža, lahko ustanavlja svoje škofije (brez privolitve papeža)
- ustanovi 7 lastniških škofij: Chimsee (1215), Krka (1072), Lavant (1228), Seckau (1219) in v 15 stol. še Berhtesgaden, Dunaj ter Dunajsko Novo Mesto – te škofije vse do Jožefovih reform niso povsem samostojne
- **Oglej:**
  - v 6. stol. se patriarh umakne v Krmin, v 7. stol. pa v Čedad – ta ostane središče vse do 1238, nato Videm
  - nadškofija je ukinjena 1751
  - ima 17 sufraganskih škofij (v Istri 6: Koper, Poreč, Novi Grad, Pulj, Trst, Pićan)
  - med Sočo in Dravo je 7 arhidiakonotov: savinjski, dolenski, gorenjski, koroški, tolminski, spodnjefurlanski, zgronjefurlanski
  - od 1420 (Benetke zasedejo Furlanijo) je na drugi strani meje
- 1461 je ustanovljena **ljubljska škofija** (patron je Friderik II.), ki jo sestavljajo enklave povsod po slovenskem ozemlju, ni sufragana Ogleja, temveč je podrejena neposredno papežu
- škofije na slovenskem ozemlju so večnacionalne
- do sredine 18. stol. skoraj ni sprememb v razdelitvi
- zaradi vojnih napetosti je oglejskemu patriarhu oteženo delo na podrejenih ozemljih
- največ sprememb je bilo doseženih v razmerju med oglejskim patriarhom in posvetno oblastjo – v Gorici je 1574 ustanovljen arhidiakonat za pastoralno dejavnost v avstrijskem delu patriarhata
- 1628 Ferdinand II. Patriarhu sploh prepove kakršnokoli dejavnost na svojem ozemlju → nuncij na Dunaju razdeli to delo med različne škofije
- 1751 je oglejski patriarhat dokončno ukinjen ter ustanovljeni goriška in videmska škofija
- **koprška škofija** ima že antične korenine, l. 1177 se osamosvoji od tržaške in obsega majhno ozemlje od Dragonje do Rižane, ukinjena je 1828
- jezik liturgije v koprski škofiji: latinščina, ponekod starocerkvena slovanščina – glagoljaštvo (do 1828)
- Salzburg ima 3 arhidiakonate: Krka (Koroška, danes s sedežem v Celovcu), Lavant (središče Št. Andraž, danes Maribor), Seckau (Štajerska, danes središče Gradec)
- **Prekmurje** je razdeljeno:
  - o Győrska škofija: S del, podrejena je škofiji v Ostrogonu
  - o Zagrebška škofija: J del, podrejena metropolitu v Kalocsi
- 1777 je Marija Terezija ves prostor Prekmurskih Slovencev podredila szomboteljski škofiji
- **redovi:**
  - *benediktinci*: od 6. stol. naprej, značilno misijonarjenje in poglobljena vera, samostani: Štivan pri Devinu, Možac, Podkloster, Gornji Grad (razpuščen po ustanovitvi ljubljanske škofije)
  - *cistercijani*: od 12. stol., samostani v Stični, Vetrinju, Kostanjevici, Monoštru
  - *kartuzijani*: od 14. stol., ukinjeni v času Jožefa II., samostani: Pleterje, Jurkloster, Bistra, Žiče
  - *avguštinci*: eremiti in korarji, samostani: Dobrna vas, Velikovec, Muta in Ljubljana
  - *dominikanci*: od 13. stol., samostani: Ptuj, Novi kloster v Savinjski dolini
  - ženski redovi: *dominikanke* (Studenice, Velesovo, Radlje), *klarise* (Mekinje, Škofja Loka, Ljubljana)
- **v visokem in poznem srednjem veku** se obstoječim redovom pridružijo še:
  - *nemški viteški red* (križniki, 13. stol.) – ustanovijo samostane v Ljubljani, Veliki Nedelji, Metliki in Črnomlju
  - *maltezarji* (od 13. stol.) – Maribor, Komenda, Polzela
  - v 15. stol. se pojavi uboštvni red *franciškanov* – Novo mesto, Koper, Ljubljana, Kamnik
  - v 13. stol. *minoriti* (»manjši bratje«) – Ptuj
  - *kapucini* od 1525 – Krško, Škofja Loka
  - *jezuiti* (od 1534) – delujejo izključno v deželnih glavnih mestih, ustanavljajo gimnazije (1572 v Gradcu, 1597 v Ljubljani), 1773 ukinjeni
  - *pavlini* – Olimje
  - *uršulinke* – Gorica in Ljubljana, prevzamejo šolanje deklet

- večina samostanov je ukinjenih z reformami Jožefa II. sredi 18. stol.
- **cerkveni arhivi:**
  1. samostanski: so najdragocenejši in najstarejši, pomembni so rokopisi in spisi z gospodarskega področja, ni pregleda nad gradivom (ni vodnikov in popisov), problem je tudi spremenljivost škofijskih meja
  2. župnijski: jih je največ po številu (800 župnij), pomagamo si z Vodnikom po župnijskih arhivih na območju SR Slovenije, Ljubljana, 1975
  3. vatikanski arhiv: za nas pridejo v poštev zapisi apostolskih vizitacij in poročila škofov papežu

II. PROTESTANTSKA CERKEV

- cerkvena organizacija te veroizpovedi se začne 1555 z **Augsburškim verskim mirom**
- v vsaki deželi se oblikuje deželna cerkev, ki jo vodi **superintendent** (imenujejo ga deželni stanovi)
- podrejeni so mu **predikanti** (delujejo po mestih, gradovih, trgih, vaseh) in **četrti pridigarji** (= misijonarji, ki potujejo po deželi)
- štajerska protestantska cerkev prevzame vodstvo in ima nadzor nad koroško in kranjsko, na Goriškem je protestantizem šibak
- deželni stanovi skrbijo tudi za izobrazbo duhovnikov in vzdržujejo cerkve (dajejo plačo, prilastijo si beneficij...)
- 1. superintendent za Kranjsko **Primož Trubar** izda Cerkevno ordningo in se zameri nadvojvodi Karlu → ga izžene
- z **bruško pacifikacijo** (1578) protestantizem navidezno zmaga, vendar je to le ustni dogovor
- Ferdinand nadaljuje s protireformacijo (to je čas bitke pri Sisku in zmag nad Turki) – boj se začne proti mestom, nato še plemičem
- prvi udarec 1598 – izgon predikantov iz dežel (vendar ti tajno delujejo naprej)
- 1628 dokončno zatrtje – izgon ali prestop plemičev
- **v Prekmurju** ima protestantizem močno oporo plemstva, obstajajo tako luterani (Murska Sobota) kot kalvinci (Sv. Jurij na Goričkem), ohranijo se do danes (luterani, skupnost 20.000 ljudi)
- Prekmurški Slovenci spadajo pod Prekdonavsko superintendenturo
- ogrski kralj in stanovi l. **1606** sklenejo dogovor v smislu »cuius regio, eius religio«, vendar lahko zemljiški gospod sam odloča o svoji veri – t.i. **ogrska verska pomiritev**
- ogrski plemiči imajo patronat nad cerkvami, zato odstavijo katoliške duhovnike in postavijo predikante – župnije v Prekmurju so tako protestantske
- ogrska verska pomiritev pomeni izjemno možnost za protestantizem, vendar je hkrati čutili tudi protireformacijo – močna rekatolizacija je zajela J Prekmurje, zato se protestanti omejujejo le na S del (Györska škofija)
- spori nastajajo tudi znotraj vere, t.j. med kalvinci in luterani → 1656 ostanejo samo še luterani
- po bitki pri Monoštru in zmagi nad Turki (1664) protireformacija napreduje še hitreje
- 1681 je izdan zakon, da se protestantsko bogoslužje omeji na artikularne kraje – luterani dobijo 2 kraja v Železni županiji in Šurd
- 1732 intervenira vojska in zapre še preostale cerkve ter zapre predikante, vera se obdrži kot kriptoluteranstvo
- Šurd velja za središče slovenske protestantske književnosti, tam deluje protestant Štefan Küzmič (prevedel Novo zavezo)
- Marija Terezija celotno ozemlje vključi v szombathelysko škofijo
- **protestantski arhivi:** največ gradiva je v arhivu deželnih stanov, deželnega vicedoma in katoliške cerkve (za čas protireformacije), za Prekmurje pomemben tudi deželni cerkveni arhiv, škofijski arhiv v Szombathelyju, vizitacije zagrebške in györske škofije

III. OSTALE VERE

- **pravoslavci:** priseljeni Uskoki, večinoma se asimilirajo, Marindol ob Kolpi in Bojanci v Beli Krajini
- **grkokatoliki (uniati):** nekdanje pravoslavne vere, ki prestopijo v katoliško, Žumberk (Vojna krajina), spadajo pod župnijo v Križevcih (Hrvaška)

- **Židje:** izginejo po l. 1500, njihov pravni položaj ureja židovski red (plačujejo židovski davek, sodi jim poseben židovski sodnik-kristjan!), ukvarjajo se z bančništvom in trgovino, izgnani so s Štajerske in Koroške (1494) ter iz Ljubljane (1515), obdržijo se na Goriškem, v Trstu in Kopru, v Prekmurju se obdržijo, dokler je ta del pod Turki, živijo v Lendavi, Murski Soboti in podeželju

ZMAGA ABSOLUTIZMA (1747 – 1848)

Značilnosti:

- dunajski centralizem odpravi meddeželne organe v Gradcu → konec Notranje Avstrije
- utrdi se hierarhija oblastev, od Dunaja navzdol
- modernizacija uprave in sodstva
- dežele dobijo novo vlogo – do sedaj so bile dežele avtonomne uprave (stanovi), zdaj dobijo državne organe

Podreditev Dunaju:

- med 1744 in 1749 so odpravljeni meddeželni organi (Gradec), ostane samo notranjeavstrijska vlada
- do 1806 so dunajski organi hkrati tudi organi cesarja, stari organi pa širijo pristojnosti
- **reforme na državni ravni (Dunaj):**
  1. **do 1761** (minister grof Haugwitz):
    - osrednji organ je **dvorna pisarna** – ločene so notranje (*avstrijska dvorna pisarna*) in zunanje (*hišna dvorna pisarna*) zadeve
    - 1749 avstrijsko dvorno pisarno nadomesti direktorij, ki se 1761 preimenuje v Združeno češko-avstrijsko dvorno pisarno in ima notranje zadeve (zunanje ohrani hišna dvorna pisarna)
    - ustanovljen je **vrhovni pravosodni urad**, ki se ohrani do 1848 (nato dobimo ministrstva) – sodstvo je ločeno od uprave!
    - **dvorni vojni svet** prav tako ostane do 1848 (iz njega nastane vojno ministrstvo), ukinjen je le v Gradcu (1744), nadomesti ga vojaški direktorij (po deželah so vojaška poveljstva)
    - **dvorna komora** (finance) se deli na *bankalno deputacijo*, *generalno blagajno* in *dvorno računsko komoro*, notranjeavstrijska dvorna komora v Gradcu je ukinjena (1748)
  2. **po 1761** (minister grof Kaunitz):
    - nastane **državni svet** (*Staatsrat*) kot osrednji vladarjev organ za svetovanje, združena je vsa monarhija (tudi Ogrska!), na čelu je kancler, včasih je nad njim še kolegij ali ožji svet (1836 preimenovan *državni konferenčni svet*)
- hierarhija upravnih organov:

Državno oblastvo na (med)deželni ravni

(reprezentanca in komora, deželni glavar, gubernij)

Okrožni urad = kresija

(od 1748 dalje)

Okrajno glavarstvo = delegirane gosposke

(najprej naborni okraj, po l. 1777 okrajne gosposke)

Davčne občine

(v času jožefinskega katastra)

- sodstvo se postopno modernizira – odvzeto je deželnim stanovom in preide na državne organe
- koncentracija oblasti se kaže v združevanju funkcij – uprava, sodstvo in predsedstvo deželnih stanov v enih rokah – državnih!

Periodizacija:

1. **1747/8-63** – uprava in sodstvo sta ločena
2. **1763-1782/3** – združena v enem organu
3. **1782/3-1809** – dokončno ločena

4. **1809-1813** – čas Ilirskih provinc
5. **1813-48** – čas predmarčnega absolutizma

Upravna oblastva po deželah 1747/8-63:

- deželni uradi so podrejeni neposredno dunajskim oblastvom
- Trst postane svobodna luka
- deželni stanovi so že od 17. stol. v krizi (zadolženost), zato se pojavijo zahteve po reformah → Marija Terezija začne reformirati stanovsko gospodarstvo → vzpostavi stalna državna oblastva, neodvisna od stanov (prej so bili deželni glavar in vicedom)
- **leto 1747:**
  - Haugwitz začne z revizijo na Kranjskem – ugotovi nepravilnosti in vzroke zadolženosti
  - 1747 na Koroškem in Kranjskem ustanovi **kameralno, komercialno in politično reprezentanco** kot deželno vlado (neposredno podrejena uradu na Dunaju, vicedom je ukinjen, funkcija deželnega glavarja ostane)
  - na čelu reprezentance je predsednik s podpredsednikom in kolegijem svetnikov
  - kranjski reprezentanci so podrejeni še Gorica z Gradiško, Trst in Kvarnerska pristanišča (do 1763)
  - deželni stanovi se ne strinjajo in upirajo, vendar kmalu popustijo
  - v Trstu je namesto deželnega glavarja postavljena **komerčna intendantca** (1731) s pristojnostmi v upravnih, kameralnih in vojaških zadevah, podrejena reprezentanci v Ljubljani → 1752 se osamosvoji in se preimenuje v Glavno komerčno intendantco v avstrijskem Primorju
- **leto 1748:**
  - upravna reforma časovno sovpada s splošno vojaško in davčno reformo (povezano z izgubami v avstrijsko-pruski vojni in finančnim primanjkljajem)
  - cilj: utrditev deželno-knežje oblasti (vzpostavitev stalne vojske, povišanje davkov)
  - na Dunaj so poklicani deželni glavarji, ki so morali odobriti davke za deset let naprej (davčni reces) – Koroška se temu upre → koroški stanovi 20 let nimajo pravice pobirati davkov
  - po terezijanski davčni rektifikaciji (1748-56) sta izdelana terezijanski kataster in zemljiška knjiga
  - za izvedbo reforme sta pri reprezentanci 1748 ustanovljena dva nova urada: *deputacija* (posebni deželnoknežji uradi za kameralne, kontribucijske in obrambne zadeve) in *dvorna komisija* (urad za splošne upravne zadeve)
  - na podlagi leto prej ustanovljene komerčne intendantce v Trstu kot deželne vlade je ustanovljena *Merkantilna provinca Primorje* (Trst kot središče do 1776), pod njeno upravo spadata tudi glavarstvi Reka in Senj ter avstrijski konzuli v Levanti
- **leto 1749:**
  - ločitev splošne in kameralne uprave je imela številne negativne posledice, zato so deputacijo in dvorno komisijo ponovno združili → v vsaki deželi nastane **reprezentanca in komora**
  - tudi te reprezentance so kolegijski organ s predsednikom in svetniki
  - ustanovljene so 3 reprezentance:
    - Gradec (za Štajersko)
    - Celovec (za Koroško)
    - Ljubljana (za Kranjsko, Goriško in Trst)
  - ustanovljene so **kresije** (*Kreisamt*) kot deželno-knežji uradi na srednji stopnji, ki se ohranijo 100 let, na čelu je *okrožni glavar*:
    - Štajerska (5): Judenburg, Bruck na Muri, Gradec, Maribor, Celje
    - Koroška (3): Beljak, Celovec, Velikovec
    - Kranjska (3): Ljubljana, Novo mesto, Postojna
    - Gorica in Gradiška (sprva vsaka s svojim glavarjem, 1754 se združita)
    - Trst ne dobi kresij, to funkcijo opravlja intendantca (do 1783)
  - kresije postanejo posrednik med državo in ljudstvom, država objavlja mnoge okrožnice in razglase

- pri oblikovanju kresij so se naslonili na deželne četrti, njihove meje se niso bistveno spreminjale (razen v Istri, ki je od 1797 v celoti avstrijska)
- delokrog kresij: sprva pokriva le davčne in vojaške zadeve, nato se pristojnosti širijo – dobi nadzor nad zemljiškimi gospodstvi in mesti

Sodna oblastva 1748-63:

- sodstvo je odvzeto stanovom in ločeno od uprave
- Haugwitz odpravi funkcijo vicedoma → ogradno, deželnoglavarsko in vicedomsko sodišče so združena v en organ, t.i. **deželna pravda** (I. in II. stopnja)
- na čelu deželne pravde je deželni glavar – to daje videz, da imajo deželni stanovi še nekaj besede
- na Goriškem in Gradiškem sodstvo in uprava po l. 1754 nista ločena
- v Trstu ni deželne pravde, imajo **mestno in deželsko sodišče** (1767)
- II. stopnja je notranjeavstrijska vlada v Gradcu
- III. stopnja je do 1749 tajni svet, nato dva **judicija** – eden za deželno-knežje, drugi za privatne zadeve
- 1763 sta judicija ukinjena in revizijska stopnja prenesena na gubernij v Gradcu

Uprava v deželah 1763-1782/3:

- v Gradcu je ustanovljen **gubernij** (1763) kot skupno nadzorno oblastvo nad deželami
- vodi ga predsednik s kolegijem svetnikov
- namesto reprezentanc 1763 nastanejo **deželna glavarstva** (razen na Štajerskem, te pristojnosti ima vlada) pod vodstvom predsednika
- glavarstvo ima dva oddelka: za sodstvo in upravo (sta združena!)
- 1772 je graški gubernij zreduciran na raven ostalih deželnih glavarstev (nima več nadzora)
- Trst se vse bolj krepi – priključeni so mu še Bakar, Kraljevica, Karlobag in l. 1766 Oglej
- komerčna intendantca je 1776 ukinjena in ustanovljen tržaški gubernij – hkrati od njega odpade Reka (gre k Civilni Hrvaški), vsa J obala od Senja do Karlobaga gre k Vojni krajini, Oglej se vrne k Goriško-Gradiški
- stanje po l. 1776:

Gradec	Trst	Ljubljana	Celovec	Gorica
Štajerska	Avstrijsko Primorje	Kranjska	Koroška	Goriško-Gradiška
gubernij	gubernij	deželno glavarstvo	deželno glavarstvo	deželno glavarstvo

- politični pomen deželnih stanov upade, funkcija deželnega maršala je odpravljena, stanovom predseduje deželni glavar (prej deželni maršal)
- spremeni se delokrog – ne smejo se neposredno dopisovati z Dunajem, nimajo pravice predlagati deželnega glavarja, vedno manj pravic tudi pri odobravanju davkov (odmera je urejena po katastru)
- stanovi izgubijo sodstvo, da pa bi se ohranil videz povezanosti s historičnimi deželami, je deželni glavar tudi predstojnik deželne pravde
- stanovom ostanejo le davki od zemlje, ki se stekajo v glavni prejemniški urad

Uprava v deželah 1782/3-1809:

- uprava in sodstvo sta dokončno ločena
- Jožef II. zmanjša število gubernijev in jih teritorialno poveča:

Gradec »Notranjeavstrijski«	Trst »Goriško-tržaški«
Štajerska, Koroška, Kranjska z Istro	Goriška, Gradiška, Trst

- na čelu gubernijev je guverner s kolegijem
- po Jožefovi smrti sta gubernija ukinjena in ponovno vzpostavljena deželna glavarstva, deželna pravda pa ostane ločena
- 1803 ponovno sistem gubernijev (zaradi spremembe meja po 1797):
  - Gradec (štajersko-koroški)

- Ljubljana (združena kranjsko in goriško glavarstvo)
- Trst (tržaško-istrski, vsebuje tudi beneško Istro)
- 1805 (mir v Bratislavi) je odvzeta Istra, 1809 (mir v Schönbrunn) pa zaseden del Notranje Avstrije
- spremembe:
  - 1782 so ustanovljene policijske direkcije v vseh glavnih mestih – začetek policijske organizacije
  - 1783 nastanejo gradbene direkcije (za cestne zadeve, izsuševanje ljubljanskega barja...)
  - po deželah ustanovijo državna knjigovodstva, ki prevzamejo tudi računovodstvo deželnih stanov
  - na Koroškem je 1782 ukinjeno Velikovško okrožje
  - 1783 se regulira meja med celjskim in mariborskim okrožjem
  - Idrija od Goriško-Gradiške preide h Kranjski (1783)
  - 1783 Trst postane okrožje
  - 1803 je ustanovljena kresija v Kopru za 2 leti (nato Istra pripade novoustanovljenem Italijanskem kraljestvu)
  - kresije dobijo v času Jožefa II. večji pomen – razširijo se na vsa področja življenja (šolstvo, zdravstvo, neomejena oblast nad gospodstvi in mesti, izvajajo davčno reformo, zadolžena so za ustanavljanje okrajev in davčnih občin, vršijo policijski nadzor)

Sodna oblastva 1763-1809:

- v času Marije Terezije pride do reforme kazenskih postopkov – ukinjen je CCC in uveden CCT (*Codex Criminalis Theresianus*)
- 1776 je odpravljena tortura kot dokazno sredstvo
- Jožef II. uvede vrsto novosti:
  - ◆ osamosvojitve deželnih pravnih sodstev (dokončna ločitev sodstva in uprave)
  - ◆ deželne pravde so izvrševale:
    - civilno sodstvo nad vsemi plemiči in tistimi neplemiči, ki so imeli stanovsko imenje
    - pristojne so za vse fiskalne zadeve, samostane in kapitulje, deželno-knežja mesta in trge, za spore med podložniki in njihovimi gospodstvi
  - ◆ povezava med upravo in sodstvom je samo v smislu, da so bili predsedniki deželnih pravnih sodstev tisti, ki so bili na čelu upravnega oblastva (1790/1-1803 deželni glavarji, od 1803 guvernerji)
  - ◆ Goriško-Gradiška je posebnost – okrožni glavar kot najvišji upravnik je predsednik deželne pravde
  - ◆ proti k. 18. stol. se deželne pravde držijo magistrata v deželnih glavnih mestih, zato se uveljavi novo ime – »mestna in deželna pravda«
  - ◆ uvede se nova kazenska zakonodaja – 1787 jožefinski zakonik
    - odpravi smrtno kazen
    - ustanovijo se kazenska sodišča za vse, ne glede na stan (prej obstaja deželna pravda za privilegirane in deželno sodišče za nepriviligirane)
    - 1791 so taka kazenska sodišča uvedena v Gorici, 1800 na Istri, 1807 na Koroškem, 1814 na Kranjskem, 1819 v Gradcu (samo za graško okrožje)
  - ◆ ustanovitev apelacijskih sodišč (1782) kot II. instance za vse sloje (za pravdne in nepravdne zadeve) in z njim združijo tudi II. stopnjo kazenskega sodstva – novo poimenovanje »apelacijska in višja kazenska sodišča«
  - ◆ za vse slovenske dežele je bilo 1782-1849 apelacijsko sodišče v Celovcu (prej Gradcu)
  - ◆ reorganizira se Vrhovni pravosodni urad (II. stopnja) – preseli se iz Gradca na Dunaj
  - ◆ spremembe pri posebnih sodiščih:
    - odprava samostojnosti merkantilnih in meničnih sodišč (1783 so združena z deželno pravdo – »Mestna in deželna pravda ter kazensko merkantilno in menično sodišče«)
    - relativno samostojnost ohranijo le rudarska sodišča, vendar so 1785 združena z višjimi rudarskimi uradi (»Višji rudarski urad in rudarsko sodišče«)
- položaj stanov 1782-1809:
  - ukinitve stanovskih odborov in poverjenikov (važnejše naloge so bile prenesene na gubernije)

- stanove so vodili guvernerji
- stanovi so morali izvoliti nove stanovske odbore
- izgubili so finančno samostojnost (imena knjige sedaj vodi državno knjigovodstvo)
- Jožef II. je nehal sklicevati stanove (Leopold II. jih mora 1791 obnoviti)
- z Ilirskimi provincami so stanovi ukinjeni, 1818 jih obnovijo na Kranjskem, na Goriškem ne

Davčni sistem 1747-1809:

- davki se delijo na:
  - direktne – redne (izvirajo v glavnem iz zemlje, obdavčenec plačuje zemljiškemu gospodu, ta pa naprej uradu glavnega prejemnika)
  - indirektne – izredne (pristojbinski uradi jih odvajajo inšpektorjem, ki delujejo na enem ali več okrožjih, ti jih dajejo naprej bankalnim pristojbinskim administracijam za eno ali več dežel in končno pridejo v vrhovno bankalno deputacijo na Dunaju)
- bankalne pristojbinske deputacije so bile od 1802 podrejene neposredno dvorni komori na Dunaju (ko se vrhovna bankalna deputacija združi z dvorno komoro)
- od 1830 se vse bankalne pristojbinske deputacije združijo in zamenjaj jih združena kameralna pristojbinska uprava (Gradec in Trst)
- terezijanski kataster uvede enotno zemljarino (= davek na dohodek iz zemlje), za razliko od prejšnje glavarine (= davek na glavo) – kmetje plačujejo 1/16, zemljiški gospodje 1/100 letnih dohodkov
- prvič je obdavčena tudi dominikalna zemlja
- jožefinski kataster (1785-90) skuša odpraviti razliko med dominikalno in rustikalno zemljo – zasnovan je teritorialno, pobiranje je odvzeto zemljiškim gospodom, postavljeni so posebni državni pobiralci, obdavčitev rustikalne in dominikalne je enaka (12 %)
- ostali kameralni uradi, ki jih uvede Marija Terezija:
  - kameralni in vojaški plačilni uradi (obsegajo več dežel in so podrejeni upravnim deželnim oblastvom)
  - komorne prokurature – skrbijo, da se državi ne povzroča škoda, je branilec pravic državnega erarja, obstaja po ena v vsaki deželi
  - administracije (nastanejo z razpustitvijo samostanov za upravo državnih posestev in državnih gozdov)
  - rudarska oblastva – 1785 Jožef II. ustanovi 3 višje rudarske urade, ki imajo čez tako upravne zadeve kot rudarsko sodstvo (Idrija, Celovec, Vordernberg)
  - glavni poštni uradi (nastanejo po 1750 v glavnih deželnih mestih)
  - interesna zastopstva (zbornice, sindikati):
    1. trgovinska borza (1755 v Trstu)
    2. kmetijske družbe (med 1764 in 1770 jih dobijo vse naše dežele, so neke vrste državni organi, ki pomagajo državi izvajati kmetijsko politiko – fiziokratizem, člani so zemljiški gospodje, državni funkcionarji in izobraženci)

Šolstvo:

- v preteklosti:
  - edina vrsta poduka, dostopna širšim množicam, je bil verski pouk
  - elementarno šolstvo je bilo prepuščeno samostojnim iniciativam
  - šole so organizirane v mestih, trgih, na podeželju v nekaterih župnijah – namen je bil opismenovanje in učenje otrok za poklic
  - šolska mreža je slabo razvita (l. 1749 na Kranjskem 10 šol)
  - obstajale so tudičasne zasebne šole (*Winkelschule*)
  - srednja šola in univerza sta domena jezuitov
- **1774** izide **1. šolski zakon** – šolstvo je podržavljeno, oblikujejo se prve osnovne šole z enim učnim jezikom (nemščina), otroci postanejo šoloobvezni
- nad šolo ima nadzor **šolski komisar**, ki ga ima vsako okrožje
- oblikujejo se 3 vrste šol:
  - ◆ **trivialke** (na podeželju, enorazredne)

- ◆ **glavne šole** (v mestih, vsaj po ena v vsakem okrožju, trirazredne)
- ◆ **normalke** (v deželnih glavnih mestih, štirirazredne, omogočajo vstop na gimnazijo)
- na trivalkah je praviloma slovenski jezik, na glavnih šolah in normalkah pa zgolj na začetku kot uvajanje v nemščino
- prelomnico za visoko šolstvo pomeni ukinitve jezuitov (1773), iz njihovega sklada se je šolska reforma financirala
- slaba stran teh reform je poostreitev sprejemnih pogojev in uvedba šolnine (srednje šolstvo je privilegij bogatih)
- od jezuitov k državi preidejo tudi **gimnazije**, profesorski kader se sčasoma laicizira
- v glavnih mestih so gimnazije petletne, v glavnih mestih šestletne, poleg pa obstaja še dveletni **licej** (vmesna stopnja med 6-letno gimnazijo in univerzo, navadno vključujejo filozofski in teološki študij)
- do 1848 je pouk na srednjih in visokih šolah v latinščini, nato jo zamenjujejo živi jeziki
- 1848/49 gimnazije postanejo osemletne, liceji pa so ukinjeni
- univerza v naši bližini je bila v Gradcu (1586), ki jo Jožef II. ukine, obnovi pa čez 50 let cesar Franc
- v sosednjih deželah so univerze: Padova od 13. stol.), Budim (1777), Pešta (1784)
- **1805** izide **2. šolski zakon** – osnovno šolstvo je zopet v pristojnosti cerkve

Vojaška ureditev:

- na Dunaju vseskozi obstaja **Vrhovni vojni svet** – iz njega nastane vojno ministrstvo (1848)
- 1749 je notranjeavstrijski dvorni vojni svet v Gradcu ukinjen, nadomesti ga **generalno poveljstvo**
- območje, ki ga je obsegalo je bila Notranja Avstrija in Tirolska, po Francozih pa še ilirsko področje, zato se od 1816 imenuje ilirsko-notranjeavstrijsko generalno poveljstvo
- od Jožefa II. so bila generalnemu poveljstvu podrejena vojaška poveljstva v posameznih deželah
- Marija Terezija izvede reformo vojaškega sistema: vojaki so plačani, od l. 1753 nastajajo stalne vojašnice (prej vojska potuje)
- prvi popis prebivalstva 1754 je namenjen ugotovitvi razpoložljivih vojakov, izvaja se na 1, 3 ali 5 let
- 1770 je uvedena splošna vojaška obveznost po pruskem zgledu – **konskripcijski sistem** (1754-1850)
- premožnejši so oproščeni vojaške službe, za ostale je dosmrtna (velja do 1802, nato se zniža na 8 let)
- 1808/9 Avstrija uvede tudi rezervno vojsko – t.i. **brambovci** (prostovoljci in izžrebani vojaški obvezniki), obnovljeni so 1813-52

Lokalna oblastva od sred. 18. stol. do Ilirskih provinc:

- do sr. 18. stol. med deželami in zemljiškimi gospostvi ni posrednika, lokalna uprava so izvajala zemljiška gospostva
- 1748 so uvedeni okrožni uradi, ki nalagajo naloge zemljiškemu gospostvu, nižje od kresij ni bilo ničesar, preko česar bi lahko država lahko posegala na nižje nivoje oblasti
- pojavijo se težave, ker gospostva niso sklenjena, še vedno imajo patrimonialno sodstvo nad podložniki
- država ni sposobna ustvariti državnega aparata na lokalni ravni in ga vzdrževati, zato izbere gospostvo im mu delegira naloge – uveljavi se izraz **delegirana gosposka**
- 2 glavni nalogi delegirane gosposke: naborni in davčni sistem
- upravni okraji:
  - ~ Marija Terezija 1777-80 uvede **naborne okraje** (*Werbbezirk*)
  - ~ sedež je komisariat (na gradu, delegirani gosposki) z rihtarji
  - ~ meje okrajev so problem zaradi enklav, zato za osnovo pri oblikovanju vzamejo župnije (Štajerska, Kranjska), deželska sodišča ali večja pomirja
  - ~ kot dopolnilne ozemeljske enote so veljali **kantoni** (= ozemlje, ki je dodeljeno nekemu regimentu in od koder naj bi le-ta nabiral vojake)
  - ~ 1780 je na Kranjskem 38 nabornih okrajev v 18 kantonih → Jožef II. jih ukine in sestavi nove okraje (66), ki se ujemajo s kresijami
  - ~ 1785 se sistem modernizira – kantoni so ukinjeni, število nabornih okrajev se poveča (Kranjska 68), osnova za oblikovanje števnih oddelki oz. kraji v okviru kresij
  - ~ naborni okraji kot predstopnja okrajev so postopno dobivali vedno več nalog (poleg vojaških tudi splošno upravnih, npr. statistika, gradnja cest) – preimenuje se v **okrajno gosposko**

- ~ okrajne gosposke sčasoma prevzamejo tudi nižje sodstvo (po odhodu Francozov, ko Avstrijci ne obnovijo patrimonialnega sodstva)
- ~ naloge upravnega okraja: policijske zadeve, izdelava jožefinskega katastra, skrb za statistiko
- sodni okraj:
  - ~ država je začela posegati tudi na področje patrimonialnega sodstva – 1786 od vsakega zemljiškega gospostva zahteva, da ima **šolanega pravnika** (posledica: prehajanje patrimonialnega sodstva iz rok manjših k večjimi, delegiranim gospostvom)
  - ~ od 1786 je za vsako gosposko obvezno, da ima 2 urada:
    - gospodarski urad
    - **krajevno sodišče** (*Ortsgericht*) – vse zadeve prve stopnje, imajo jih samo nekatere gosposke, ki so se lahko privoščile plačanega sodnika, nimajo strnjenegega področja, zato sodijo tistim podložnikom, ki pripadajo gosposki
- deželska sodišča:
  - obstajajo še naprej, a se teritorialno ne pokrivajo z nobenim novim okrajem, sodijo težjim deliktom
  - njihove kompetence se zmanjšajo – zlasti privilegiranih deželskih sodišč (z lastnim krvnim sodnikom)
  - Jožef II. začne organizirati tudi kazenska sodišča, a ostane le napol opravljeno – dobijo jih le Goriško-Gradiška, Trst in deloma Kranjska (v ostalih deželah to vlogo še vedno opravljajo deželska sodišča)
  - Francozi deželska sodišča ukinejo, Avstrijci jih v zasedenih deželah ne obnovijo, drugod ostanejo do 1848
- občina (*Gemeinde*, *srenja*):
  - nastajati začnejo v zadnji četrtini 18. stol.
  - nimajo lastnega upravnega aparata
  - 1777-80 se uvedejo naborni okraj in postavijo *rihtarji* (pomočniki)
  - s širjenjem nalog nabornih okrajev se širijo tudi naloge rihtarjev (skrb za varnost, red in mir, pripravo, dajatve za vojsko...)
  - za razliko od vaških županov, ki so pomočniki gosposke, je rihtar v službi okraja
  - 1789 se oblikujejo **davčne občine** (*Steurgemeinde*) zaradi jožefinskega katastra, na čelu so davčni komisarji
  - davčne občine veljajo samo 1 leto, rihtarji pa ostanejo vse do 1849

Mesta:

- v 18. stol. se začnejo **vkjučevati v državno upravo** (potem, ko se 1748 oblikujejo okrožja)
- velik problem mest na Kranjskem je njihova majhna gospodarska moč, zato padejo pod nadzor okrožnih uradov → **krnitev mestne avtonomije** (okrožni urad potrjuje mestnega pisarja, strogo nadzoruje obrt in cehe, v lasti ima policijo...)
- Jožef II. 1783 ukine mestne svete in sodišča → združi ju v eno oblastvo **magistrat** (je še vedno kolegijski organ, na čelu je namesto sodnika sodni predstojnik in svetniki, le-te izvoli odbor, ki ga izvolijo vsi meščani)
- nekatera mesta se do 1795 municipalizirajo (nimajo možnosti za oblikovanje magistrata) – vsa uprava in sodstvo se prenese na bližnje zemljiško gospostvo (na Kranjskem Kostanjevica, Krško, Radovljica, Škofja Loka), nimajo mestnega sodnika, magistrata ali sveta, še vedno pa imajo rihtarja
- na Štajerskem in Koroškem mesta ne postanejo municipalna, ne glede na majhnost
- magistrati v deželnih glavnih mestih se začnejo deliti:
  - ekonomski oddelek
  - sodni oddelek (ta se nato združi z deželno pravdo)
- od **1808** so vsi svetniki v magistratu imenovani in plačani – **konec mestne avtonomije!**

CERKVENA UPRAVA OD TEREZIJSKE DOBE DO ILIRSKIH PROVINC

Čas Marije Terezije:

- **ukinitev Oglejskega patriarhata** (1751) → nastanek dveh škofij: **Gorica in Videm**

- goriška škofija sega do Drave, vendar jo vmes prekinja ljubljanska, pripadeta ji tudi Trst in Pićan
- videmska škofija postane metropolija za štiri sufragane v Istri (tudi Koper)
- **1773 so ukinjeni jezuiti** in njihovo premoženje porabljeno za šolsko reformo
- preureditev meja škofij na Ogrskem – 1777 je ustanovljena **škofija v Szombathelyju** (pod metropolijo Ostragon), pod katero pride tudi Prekmurje → Prekmurci čutijo odtrganost od zagrebške škofije, ki so ji prej pripadali → pojavi se potreba po lastni liturgični književnosti (razcvet katoliške književnosti)

Jožefinske reforme:

- korenitejši poseg v cerkvene zadeve, saj hoče Jožef II. oblikovati neke vrste državne cerkve
- čeprav se tudi cerkev sama zaveda nujnosti reform, sama ali nima moči ali zmožnosti rešiti probleme (patronatstvo mnogih ustanov)
- pri reformah gre za teritorialno racionalizacijo škofij
- uvede se enoten teološki študij (samo eno semenišče – v Gradcu)
- vse do konkordata 1855 je **cerkev podrejena državi**
- 1783 so **razpuščene bratovščine**, iz njihovega premoženja se oblikuje **verski sklad**
- romanje zunaj dednih dežel je prepovedano
- 1781 je izdan **tolerančni patent** – uvede svobodno izpovedovanje vere, velike spremembe so samo v Prekmurju (luterani se na novo organizirajo v tri verske občine, danes je 10 ali 11 far)
- 1781-86 je **ukinjenih večina samostanov** na našem ozemlju (783), njihovo premoženje gre v verski sklad
- samostani, ki ostanejo, so pod nadzorom države (dovoljeni so tisti, ki se ukvarjajo s šolstvom, pastoralno dejavnostjo in oskrbo bolnikov)
- redovniki lahko postanejo svetni duhovniki ali prestopijo v drug red
- posledice:
  - duhovniški potencial se prenese iz zaprtih samostanov v župnije (pastoralna dejavnost)
  - zemljišča so razprodana po nizkih cenah (gospodarske posledice)
  - velika škoda na kulturnem področju (knjižnice in arhivi se prenesejo, veliko je uničenega)
- iz verskega sklada se financira nova cerkvena ureditev: duhovniki dobivajo plačo, vzdrževanje šol in šibkejših župnij...
- 1782-85 izvedejo **preureditev župnij**, saj so bile nekatere prevelike in nesklenjene
- predloge dajejo škofje, vendar ima glavno besedo komisija na Dunaju
- manj sprememb je bilo tam, kjer so že prej prevladovale majhne župnije (Primorska)
- ustanovijo se dušnopastirske postojanke ali duhovnije:
  - o samostojne župnije
  - o lokalne kaplanije ali lokalije (nastanejo, če ni dovolj gmotne podlage za samostojno župnijo)
- pri oblikovanju se niso ozirali na zgodovinske meje – uvedene so tam, kjer je otežen prostor do starega središča (do župnije naj bo največ 1 ura hoda, v njej naj bo do 700 župljanov)
- 1785 je na pobudo ljubljanskega škofa Herbersteina izvedena nova **razmejitev škofij in metropolij**: meje škofij naj se ravnajo po deželah oz. okrožjih, sedež škofije naj bo v deželnem ali okrožnem mestu
- taki razmejitvi nasprotujeta goriški in salzburški nadškof ter Rim
- zatakne se pri lavantinski škofiji, ki jo sestavljata celjsko in velikovško okrožje – sedež ostane v Sv. Andražu
- sedež krške škofije se prenese v Celovec (1786), priključijo jo koroške dele salzburške, oglejske, goriške in ljubljanske škofije – obsega Koroško brez V dela
- sekavska škofija dobi 2 okrožji: mariborsko in graško, s sedežem v Gradcu
- najbolj se razširi ljubljanska škofija: ozemlja goriške škofije, izgubi župnije na Štajerskem in Koroškem ter Žumberk (gre Zagrebu)
- 1787-1806 je ljubljanska škofija za kratek čas metropolija (podrejene so ji goriška, senjska, modruška in tržaška škofija, kasneje še koprška), prvi in edini nadškof je bil Brigido, zopet postane nadškofija šele 1961
- 1788-91 je goriška škofija ukinjena in obstaja **gradiška škofija** (goriška + tržaška), nato je goriška škofija zopet obnovljena in 1830 postane nadškofija (pod njo pada tudi ljubljanska)
- v Istri je 1788 ukinjena Pićanska škofija, nato so jo skupaj z dekanijo Pazin (prej pod škofijo Poreč) in dekanijama Kršan in Kastav (iz škofije Pulj) pridružili tržaški škofiji

- tržaški škofiji je hkrati odvzeta dekanija Buzet (gre k Poreču), Milje (h Kopru) in Umag (k Novigradu), a še istega leta se združi s gradiško (1788), obnovljena je 1790
- kasneje tržaški škofiji dodelijo še ukinjeno škofijo Novigrad (1828) in koprsko škofijo (1830) – poslej se imenuje tržaško-koprsko škofija, pripade ji tudi Buzet (1830)
- pomanjšana puljska škofija je 1828 združena s poreško
- stanje v Istri 1830:

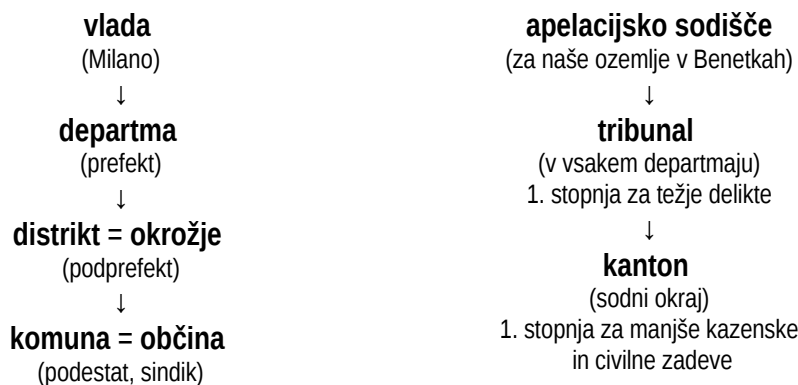
Tržaško-koprsko škofija

Poreška škofija

- premakne se 1000 letna meja na Dravi – proti J po Karavankah in Savi
- 1806-30 ni na našem ozemlju nobene metropolije, vse škofije so podrejene Rimu
- Jožef II. ukine arhidiakonate in kot srednjo stopnjo oblikuje **dekanije** (več župnij skupaj)
- **1805** je izdan **2. šolski zakon**, s katerim država šolstvo poveri cerkvi (postavlja in vzdržuje učitelje, število šol poraste, obisk se poveča, ustanovljajo se nedeljske ponavljalne šole), velja do 1869

OBDOBJE FRANCOSKE ZASEDBE IN ILIRSKIH PROVINČ

- prvič prehajajo naše dežele 1797, 1805 zasedejo Z del in 1809 zasedejo pol slovenskega ozemlja
- za vsako deželo formirajo začasno deželno oblastvo
- naših tleh nastaneta 2 tvorbi: Italijansko kraljestvo in Ilirske province
- ukinitvev Beneške republike (1797) in začasna prekinitvev habsburške oblasti na našem ozemlju imata pomembno vlogo
- **Italijansko kraljestvo** nastane 1805 (mir v Bratislavi), glavno mesto je Milano, kralj je Napoleon
- obsega ozemlje S Italije z delom Jadranske obale (t.j. ozemlje nekdanje Beneške republike – Istro, Dalmacijo in Beneško Slovenijo), 1808 pridobi Dubrovnik
- ob oblikovanju Ilirskih provinc se krči: 1809 odpade Dalmacija z Dubrovnikom, 1810 odpade Beneška Istra in V Tirolska, 1811 se končno vzpostavi meja po naravni meji (Soča)
- uprava: vlada v Milanu, razdeljeno je na departmaje s prefektom na čelu (v Kopru), naprej na distrikte ali okrožja s podprefektom in komune s podestatom (večje občine) ali sindikom (manjše občine)
- hierarhija upravnih in sodnih organov:

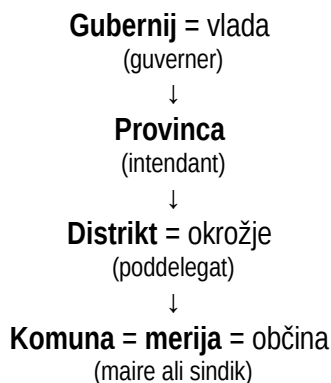

Ilirske province:

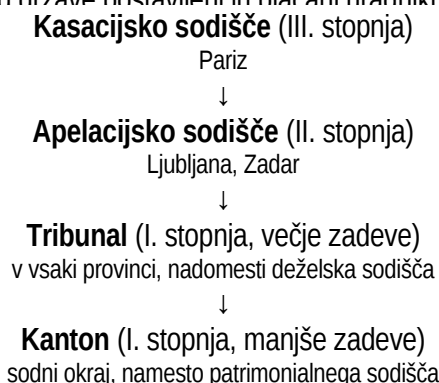
- ob podpisu schönbrunnškega miru (1809) mora Avstrija odstopiti V Tirolsko, Dalmacijo, del slovenskih in hrvaških dežel
- obseg: Kranjska, del Koroške (Beljak), del Hrvaške (z Reko), Trst, Dalmacija, Dubrovnik, kasneje še Beneška Istra in V Tirolska (1810)
- meja poteka po Soči in rateškem razvodju (1811), Italijanskemu kraljestvu ostaneta Kanalska dolina in Bela peč
- 7 provinc (6 civilnih in 1 vojaška) uredijo po nekdanjih deželnih mejah:

- Koroška (Beljak)
  - Kranjska (Ljubljana)
  - Istra (Trst) – obsega Goriško, Gradiško, Trst in celotno Istro (beneško in avstrijsko)
  - Civilna Hrvaška (Karlovac)
  - Vojna Hrvaška (Karlovac) – nekdanja Vojna krajina
  - Dalmacija (Zadar)
  - Dubrovnik
- razlogi za ustanovitev: gospodarski (zapora) in vojaški
  - uprava: **guverner** (vojaške zadeve), **intendant** (uprava) in **generalni komisar** (sodstvo) sestavljajo vlado
  - hierarhija oblastnih organov:

- naše dežele so neposredno podrejene organom v Franciji, vendar niso urejene kot departmaji (ne pripadajo francoski državi, uvedeno je posebno ilirsko državljanstvo)
- novosti:
  - enotni in moderni sistem sodstva, uprave in šolstva
  - enakost pred zakonom, sodstvo je podržavljeno, ukinitvev privilegiranih sodišč
  - ukinitvev deželnih stanov
  - ukinitvev cehov
  - ukinitvev tlake, ki je vezana na zemljiško posest (od tega imajo korist samo kajzarji in gostači)
  - dovoljena je delitev kmečkih posesti
  - fevdalizma ne odpravijo
- distrikti:
  - o Kranjska: dolenjski, gorenjski, notranjski
  - o Istra: goriški, koprski, pazinski, tržaški
  - o Koroška: beljaški, linški
- lokalna oblastva: ukinitvev patrimonialnih in deželskih sodišč, vzpostavitev **občin**
- na občine so province razdelili šele l. 1812, osnova so jim združene katastrske občine (zopet v veljavi jožefinski kataster), poleg maire-a (sindika) obstaja še svet (municipal)
- naloga občinske uprave: upravljanje z lastnim premoženjem, skrb za red in varnost, izvaja vojaški nabor, pobira davke, vodenje matičnih knjig, šolstvo – vse, kar je prej urejal okraj
- Francozi prvi organizirajo žandamerijo (vojaška policija) z namenom ščititi pridobitve revolucije
- sodstvo: enako urejeno kot v Italijanskem kraljestvu, v Ljubljani je apelacijsko sodišče za 4 province, poleg obstaja še več deželnih sodišč in patrimonialno sodstvo
- vso državno upravo prevzamejo od države nastavljeni in nlačani uradniki
- višja uprava in sodišča pri poslovanju **Kasacijsko sodišče** (III. stopnja) ivede domači jezik (nemščina ali italijanščina!)
- sodna oblastva:

- v Trstu obstaja še merkantilno sodišče, v Ljubljani pa so uvedeni notarji
- spremembe v šolstvu:
  - odprava cerkvenega nadzora
  - poddržavljenje
  - vzdrževati jih morajo občine (veliko šol propade)
  - prvič je uvedena enotna 4-letna osnovna šola
  - gimnazije so 2-, 3- ali 4-letne in so učence pripravljale na licej
  - spodbujanje maternega jezika (slovenščina postane priznan učni jezik tudi v gimnazijah, poleg nemščine)
  - ustanovljeno je nekaj novih gimnazij (Postojna, Koper, Idrija)
  - 1810 je uveden visoki študij (akademija), Avstrija ga nato ukine
- cerkvena ureditev: uvedena je enakopravnost vseh veroizpovedi, nima več nadzora nad šolami, župnije ne vodijo več matičnih knjig, Koroška je cerkveno podrejena Ljubljani, civilna poroka, reformam se duhovniki upirajo
- 1813 Avstrija napove vojno Napoleonu → Francozi se umaknejo, vendar njihova ureditev ostane do pariške konference (1814) – divergenten sistem (na eni strani tiste dežele, ki so bile po Francozi, na drugi strani tiste, ki niso bile)
- arhivsko gradivo:
  - centralni državni arhiv v Parizu
  - Pariško kasacijsko sodišče
  - zapuščina maršala Marmonta
  - v ARS-u fond glavnega intendanta Ilirskih provinc, fondi francoskih merij
  - župnijski arhivi

PREDMARČNI ČAS (1813-1848)

Prevzem nekdanjih francoskih ozemelj:

- razlike med »francoskimi« in »nefrancoskimi« območji
- na ozemljih, ki so jih Avstrijci dobili nazaj od Francozov, se obdržijo nekateri ukrepi: odprava cehov, deljivost podložniških posesti, dokončna ukinitvev patrimonialnega sodstva, odprava mestnih magistratov, zemljiškim gospodom se ne vrne vloga v upravi
- Avstrijci dokončno regulirajo deželne meje: izginejo vse enklave med Kranjsko in Goriško-Gradiško (Kranjska izgubi Devin in Čičarijo, Goriška dobi Tržič in od Beneške Slovenije Breginjski kot)

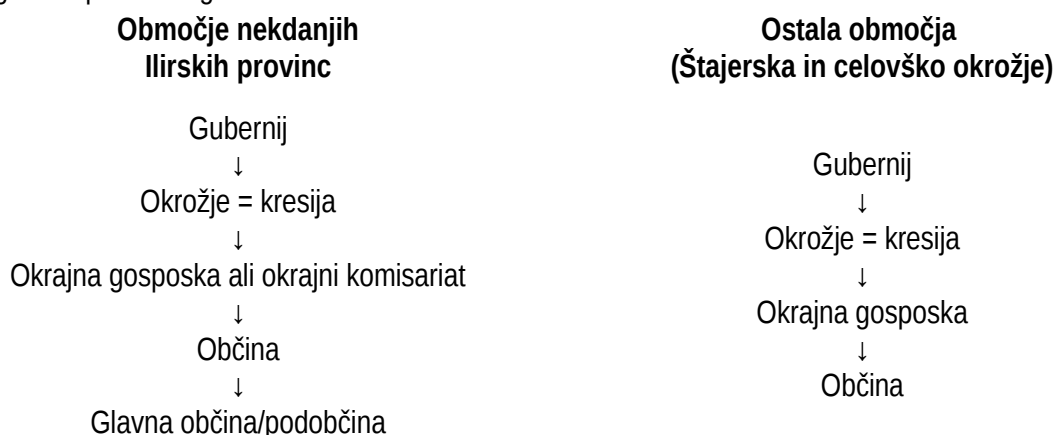
Uprava:

- med 1814 in 1816 velja začasna uprava
- 1816 so zopet vpeljani guberniji:
  - ◆ **graški** (brez koroškega dela)
  - ◆ **ljubljski** (dobi koroški del)
  - ◆ **tržaški** (doživlja velike spremembe, l. 1822 obsega Goriško-Gradiško, Istro, Trst, Cres, Lošinj in Krk – za vsa ta območja se začne uporabljati ime *Avstrijsko Primorje*)
- poleg gubernijev obstaja še meddeželna upravno-teritorialna enota – **Kraljestvo Ilirija** (1816)

- dejansko obstaja le na papirju, obsega tržaški in ljubljanski gubernij, ima svoj grb, 1830 je ustanovljena celo ilirska metropolija (goriški nadškof je metropolit Ilirije)
- Kraljestvo Ilirija tiho in brez pravnega akta izgine 1849
- druga papirnata tvorba na našem ozemlju je **Lombardsko-beneško kraljestvo** (1814-1859/66) z glavnim mestom Milanom, vanj so vključeni Beneški Slovenci

Uprava na srednji stopnji:

- obnovev stanja pred francosko zasedbo:
  - Kranjska – 3 okrožja (gorenjsko, dolensko, notranjsko)
  - Štajerska – 5 okrožij (na Slovenskem celjsko in mariborsko)
  - Koroška – 2 okrožji (beljaško in celovško)
  - Primorska – najprej 4 okrožja (istrsko, goriško, reško in l. 1816 dodano karlovško), 1822 se spremeni meja – Reka in Civilna Hrvaška pripadeta Ogrski (iz ostanka reškega okrožja ustanovijo pazinsko okrožje), 1825 je primorski gubernij skrčen na 2 okrožji (istrsko, goriško), Trst je posebna enota in ne spada v okrožja
- divergenca upravnih organov:

- 1814 so francoske občine (merije) ukinjene in vsa uprava prenesena na:
  - o **okrajne gosposke** – so delegirane in napol pod državo
  - o **okrajne komisariate** – so čisto državna oblastva (v primeru, da zemljiško gospostvo ne sprejme delegirane naloge, je postavljen posebni državni uslužbenec okrajni komisar)
- okraji so najnižja upravna in sodna oblastva (nižje sodstvo!) na ozemlju nekdanjih Ilirskih provinc
- bolj ko se bliža leto 1848, več je okrajnih komisariatov kot gosposk
- razlike po pokrajinah:
  - ~ v tržaškem guberniju že od začetka ni okrajnih gosposk (le v Istri)
  - ~ na Kranjskem je razmerje približno pol:pol
  - ~ na Koroškem in v Goriško-Gradiškem so izključno le okrajni komisariati
  - ~ na Štajerskem in v Celovškem okrožju ostane isto kot prej – sistem zemljiških in okrajnih gosposk
- obstajajo tudi **občine**, ki pa niso upravni organ, ampak predvsem teritorialna enota
- občinsko oblastvo predstavljajo: **rihtar** (ni več sodnik) in **2 voljena pomožna uradnika** (nadihtar za glavno občino in rihtar za podobčino)
- pristojnost rihtarjev: je posrednik med okrajem in kmetom oz. je izvršilni organ okrajnih gosposk in komisariatov, opravlja tudi službo biriča (zato zelo neprijubljen)
- 1843 skušajo v tržaškem guberniju uvesti prave občine
- mesta v času francoske zasedbe doživijo korak nazaj, avstrijske oblasti ne obnovijo magistratov (razen v deželnih glavnih mestih) – vse upravne in sodne posle prevzamejo okraji
- na čelu mesta je navadno rihtar

Sodstvo:

- na ozemlju nekdanjih Ilirskih provinc dokončno izvedejo jožefinske sodne reforme – patrimonialna in deželna sodišča ostanejo ukinjena, sodstvo za nepriviligirane je v pristojnosti okraja (tam, kjer Ilirskih provinc ni bilo, ostanejo patrimonialna in deželna sodišča)
- za privilegirane ima vsaka dežela **deželno in mestno pravdo**, predsedniki so guvernerji oz. deželni glavarji
- razlike med »francoskimi« in »nefrancoskimi« ozemlji:

Območje Ilirskih provinc

privilegirani	neprivilegirani
mestna in deželna pravda ter kazensko sodišče (za vse)	okrajne gosposke oz. okrajni komisariati

Območja, ki so ves čas del Avstrije

privilegirani	neprivilegirani
mestna in deželna pravda ter kazensko sodišče (za vse)	patrimonialna in deželna sodišča (slednje za tiste kazenske zadeve, ki niso v pristojnosti kazenskega sodišča)

- na Štajerskem so kazensko sodišče poznali le v graškem okrožju, drugje (celjsko, mariborsko) ostanejo deželna sodišča pod deželskim sodnikom (za smrtne obsodbe je le-ta potreboval potrditev apelacijskega sodišča v Celovcu)
- po 1830 namesto apelacijskega sodišča izreka sodbe v kazenskih zadevah deželna pravda v Gradcu
- v apelacijskem sodstvu ni sprememb, v Celovcu deluje 1782-1848 (le kratek čas 1817-22 tudi na Reki)
- pristojnosti celovškega apelacijskega in višjega kazenskega sodišča:
  - prizivna instanca za vsa sodišča (splošna in kazenska)
  - do 1830 pristojno za izreke sodb v kazenskih zadevah (potem deželna pravda v Gradcu)
  - odvetniški izpiti
  - izstavlja vsa spričevala za sodelujoče v mestnem sodstvu
- posebnih sodišč razen pristojbinskih ni (ustanovljena 1836):
  - okrajna pristojbinska sodišča kot sodišča I. stopnje
  - višja pristojbinska sodišča kot sodišča II. stopnje
- 1.1. 1812 stopi v veljavo nov avstrijski kodeks civilnega prava, ki temelji na naravnem pravu

Davčni sistem:

- vse administracije za pobiranje indirektnih davkov so 1830 združili v eno – **združene kameralne pristojbinske uprave**
- obstajata v Gradcu za Štajersko, Koroško in Kranjsko ter Trstu za Primorje in Dalmacijo
- podrejena so jim oblastva okrajne kameralne uprave (prej inšpektoriat)
- obstajajo tudi nižji uradi (mitninski, carinski, solni), ki so 1848 odpravljeni
- za odmero direktnih davkov je v veljavi **franciscejski kataster**, pobirajo jih okrajna oblastva

Interesna zastopstva:

- 1832 so ustanovljene deželne trgovinske komisije, ki delujejo pri deželnih oblastvih
- kmetijske družbe so 1819 obnovljene na Štajerskem in Kranjskem (so bolj učinkovite, saj delujejo s finančno podporo države, izdajajo glasila...)

Deželni stanovi:

- že od srede 18. stol. ne pomenijo skoraj nič – nimajo vloge v političnem življenju, odločajo le še o obrobni zadevah
- kjer ni bilo francoske oblasti, delujejo neprekinjeno, drugod so bili odpravljeni in 1818 obnovljeni le na Kranjskem (v Istri in na Goriško-Gradiškem ne!)
- oblika stanov je še vedno ista: 4 kurije, sestajajo se enkrat letno, na čelu je guverner

Vojaška oblastva:

- hierarhija je enaka kot prej – v Gradcu je notranjeavstrijsko generalno poveljstvo, po l. 1816 imenovani **ilirsko-notranjeavstrijsko generalno poveljstvo**
- poleg redne vojske je še **brambovstvo** (ustanovljeno 1808), obstaja do 1852, nasledil ga **deželna bramba**

Šolstvo:

- po ponovni vzpostavitvi avstrijske oblasti je osnovno šolstvo v rokah cerkve (do 1869) – škofija potrjuje in imenuje učitelje, gradijo se šole in vzpostavlja šolsko omrežje
- nedeljske šole postanejo obvezne (1816)
- poučuje so v slovenskem jeziku
- srednje šolstvo je še vedno zadeva države – učni jezik je latinščina, gimnazije so 6-letne, licej 2-letni
- v predmarčni dobi Slovenci dobimo stolici za slovenski jezik (v Gradcu 1813 in Ljubljani 1816)

Cerkvena ureditev:

- takoj so odpravljene francoske cerkvene reforme – meje med škofijami se vrnejo na stare meje, cerkvi se vrnejo matične knjige...

- podrejena državi (po jožefinskih načelih) – država upravlja s cerkvenim premoženjem, duhovniki morajo s prižnice razglašati državne odloke
- 1818 začne delovati bogoslužje tudi v Gorici
- cerkvena uprava po reformi 1828-30: tržaška škofija dobi nove meje (pridruženi sta ji novigraška in koprška škofija), ukinjeno je semenišče v Kopru (1828), Istra dobi enotno škofijo (poreško-puljska), ljubljanska škofija je izenačena z mejami dežele Kranjske (dolbi dele tržaške in goriške škofije)
- v koprski škofiji je uvedeno bogoslužje v slovenskem in hrvaškem jeziku (ne latinščini!)
- 1830 je ustanovljena ilirska metropolija s sedežem v Gorici, sufragani: ljubljanski, tržaški, poreško-puljski, krški (Krk) škof, obstaja do 1833
- hladna janzenizem in jožefinizem se umikata
- luterani: superintendenta obstajata na Dunaju in v Budimu (za Ogrske Slovence)

Arhivsko gradivo 1747-1848:

- fondi oblastev: na (med)deželni ravni zelo dobro ohranjeni, sodišča na deželni ravni in apelacijskega sodišča dobro ohranjeno, za nižje odvisno od ohranjenosti graščinskih arhivov, gradivo okrožij, za okraje je odvisno od ohranjenosti graščinskih arhivov, za občine ni ohranjenega ničesar, ker še niso imele lastne uprave
- do 1800 je ohranjenega malo gradiva, po tem veliko več
- cerkveno gradivo – zelo dobro ohranjeno, predvsem šolstvo 1805-69
- 3 katastri
- popisovanje prebivalstva – slabo ohranjeno, večinoma samo sumarne številke

OBDOBJE 1848-1918

Spremembe:

- zemljiška odveza, dokončna uvedba čiste javne uprave in državnega sodstva (enakost pred zakonom, participacija državljanov pri oblasti)
- z marčno revolucijo se prvič pojavi zahteva po **ustavi** (= temeljni zakon oz. najvišji pravni predpis, ki določa osnovna načela in oblike politične, gospodarske in socialne ureditve države)
- ustavna razdobja:
  - 1. obdobje neuspešne konstituante 1848/49**
    - 15.3.1848 cesar pod pritiskom revolucije objavi ustavno diplomo (oktroirana ustava)
    - junija je izvoljen državni zbor (*Reichstag*) – vrhunec parlamentarizma v Avstriji
    - glavne naloge (sprejetje ustave) državni zbor na opravi, pripravi pa sklep o zemljiški odvezi z odškodnino (7.9.1848) – fevdalizem je odpravljen
  - 2. obdobje 1849-1851**
    - oktroirana ustava (marec 1849) ukine prejšnji državni zbor in uvede močno centralizirano državno oblast – korak nazaj!
    - predvideva nov dvodomen državni zbor – gornji dom naj bi sestavljali zastopniki deželnih zborov, spodnji dom pa neposredno voljeni poslanci, volitve so ustne in javne) – neuresničeno!
    - čas rojstva moderne občine
    - ostale svoboščine, ki jih je prinesla revolucija so počasi odpravljene
  - 3. obdobje neoabsolutizma 1851-1860**
    - 31.12.1851 (silvestrski patent) cesar ukine marčno ustavo – začne se Bachov absolutizem
    - neustavno vladanje, prevlada birokratskega centralističnega sistema, kratenje avtonomnih pravic – namen je bil boj proti madžarskemu separatizmu
    - 1855 konkordat s cerkvijo – priznanje cerkvene avtonomije in cerkveno sodstvo v ženitnih zadevah
    - izdani so zakoni o tisku in pravici do združevanja, uvedeno je orožništvo
    - 1859 je izdan obrtni red, ki je zastopal bolj liberalna načela
  - 4. obdobje oktroirane ustavnosti 1860-1918**

- začetno obdobje traja 1860-67, Avstrija izgublja na zunanjih bojiščih
- tudi po padcu Bachovega absolutizma Avstrija ni dobila ureditve po enotnem, vsebinsko zaokroženem ustavnem aktu – vse do razpada je ureditev slonela na več oktroiranih aktih, od katerih so nekateri imeli naziv temeljnih zakonov, drugi pa so bili le navadne deklaracije
- 1. ustavni akt je bila **oktobrska diploma** (1860) – predvideva delitev oblasti med cesarja, deželne zbornice in državni svet, ni sprejeta
- 2. ustavni akt je bil **februarski patent** (1861) – sestavljajo ga cesarjev manifest, temeljni zakon o državnem zastopstvu in deželnozbornski volilni redi, uvaja centralizem
- predvideva nov dvodomni državni zbor (*Reichsrat*) kot posvetovalni organ za vso monarhijo in omogoča deželam, da preko deželnih zborov same sklepajo o ožjih deželnih zadevah
- odpor ogrske polovice proti uvedbi centralizma → sporazum in uvedba dualizma (1867)
- 21.12.1867 je nato objavljena **decembrska ustava**, ki velja le za avstrijsko polovico in vključuje temeljne zakone:
  - o državnem zastopstvu, o splošnih pravicah državljanov
  - o izvrševanju vladne in izvršne oblasti
  - o sodniški oblasti
  - o ustanovitvi državnega sodišča za spore o javnopravnih pravicah

Uprava po ustavi 1867:

- namesto prejšnjih organov imamo na Dunaju ministrstva, z ministrski svetom in ministrskim predsednikom:
  - dvorna pisarna → ministrstvo za notranje zadeve
  - državni svet → ministrstvo za zunanje zadeve
  - justični urad → pravosodno ministrstvo
- v dualistični državi so skupna samo 3 ministrstva: za finance, zunanje zadeve in vojsko
- vlada je odgovorna predvsem cesarju, minister je odgovoren obema domovima parlamenta
- državni zbor zakone sprejema (ni samo posvetovalni organ), cesar jih sankcionira
- do 1918 imajo vsa predstavništva omejeno pravico (»samo za cesarja, nikoli namesto njega«!)
- decembrska ustava 1867 še okrepi cesarjevo oblast – lahko imenuje in odstavlja ministre, sodstvo se izvršuje v cesarjevem imenu, cesar postavlja sodnike
- od 1848 do 1860 je bilo več poskusov oblikovanja državnih predstavništev – neuspešno
- po l. 1860 so prvi premiki – vzpostavljen je državni svet (s februarским patentom), nima le posvetovalne funkcije, ampak postane prvi pravi **parlament**:
  - **zgornji dom** = gosposka zbornica (ni voljen, ampak imenovan od cesarja, plemiči in virilisti)
  - **spodnji dom** = poslanska zbornica (je voljen, večinski volilni sistem, mandat 6 let)
- volitve poslancev v državni zbor so bile posredne, preko deželnih zborov
- do prve korekture pride 1867 – Ogrska dobi lasten državni zbor
- državni zbor avstrijske polovice doživi spremembe l. 1873 – uvedba tajnih in neposrednih volitev v 4 kurije (veleposestniki, mesta, trgovske in obrtne zbornice, kmečka kurija)
- v kmečki kuriji so zajeti vsi ostali in podeželske občine
- 1896 državni zbor dobi 5. kurijo (splošna kurija) – volijo jo vsi polnoletni moški (nad 24 let) ne glede na to ali plačujejo davke
- 1907 so kurije odpravljene in uvedena splošna volilna pravica za moške ter volilni okraj

Teritorialna sestava:

- revolucija 1848 prinese spremembo teritorialnih enot – konec je naddeželnih oblastev (gubernijev), meje se zopet opejo na stare zgodovinske dežele (kronovine)
- ozemlje Slovenije je razdeljeno med 3 nadvojvodine (Koroška, Štajerska in Kranjska) in 1 grofijo (Goriška)
- status dežele dobiva tudi Trst in Istra – za potrebe državne uprave pa so skupaj z Goriško-Gradiško predstavljali eno enoto **Primorje**
- od 1861 govorimo o upravni dvotirnosti: avtonomni in deželni tir

- od 1850 ima vsaka kronovina namesto gubernija **deželno namestništvo** z deželnim namestnikom (*Staahtalter*) oz. **deželno vlado** pod deželnim predsednikom:

Štajerska, Primorska	deželno namestništvo	deželni namestnik
Kranjska, Koroška	deželna vlada	deželni predsednik

- predvsem zaradi finančno-političnih razlogov sta bili junija 1860 odpravljene deželni vladi na Koroškem in Kranjskem – Koroška je podrejena namestništvu v Gradcu, Kranjska pa namestništvu v Trstu, vendar sta že marca naslednje leto zopet postavljeni
- nova okrožja (niso ista kot prej kresije) 1849 so vzpostavljena samo v 2 večjih kronovinah, na čelu je okrožni predsednik:
  - ◆ Štajerska (3) – mariborsko, graško in bruško
  - ◆ Primorje (2) – pazinsko (za Istro), goriško (za Goriško-Gradiško)
- 1859/60 pride do dokončne odprave okrožij na Štajerskem in v Primorju
- posebna deželna oblastva:
  - deželne komisije za zemljiško odvezo (1849, z delom prenehajo v nekaj letih)
  - deželne komisije za ureditev in odkup zemljiških služnosti (1853, prenehajo proti koncu stoletja)
  - deželne davčne komisije (delujejo do 1864)
  - deželna šolska oblastva (1849-1853)
  - policijske direkcije (delujejo v Gradcu, Celju, Trstu in Ljubljani)
  - deželne gradbene direkcije (obstajajo do 1860)
  - državna knjigovodstva v kronovinah (do 1866)
- Trst je zunaj kresij – je državno neposredno mesto (od 1848)
- mariborsko okrožje – traja le kratek čas, obsega etnično ozemlje (meja na Muri), izenačeno je z lavantinsko nadškofijo, uveljavi se pojem Spodnja Štajerska

Avtonomna deželna oblastva:

A. deželni zbor

- v obdobju 1848-60/61 so nastajale samo ideje o deželnem zastopstvu – za kratek čas je prišlo do razširitve prejšnjih deželnih zborov, tako da so ti prerasli v nekakšno stanovsko zastopstvo tudi širših plasti prebivalstva
- z marčno ustavo so bili ukinjeni → novi poskusi oblikovanja (objava oktroiranih deželnih ustav) so bili razen v Trstu neuspešni
- po 1860 se začne novo obdobje – oktobrska diploma pomeni povratek k ustavni ureditvi, objavljeni so 4 statuti deželnih zastopstev (med njimi za Štajersko in Koroško, ki so skušali v glavnem obnoviti staro stanovsko ustavo)
- 1861 kot priloga februarškemu patentu izidejo deželni redi – vzpostavljenih je **5 deželnih zborov** (Poreč za Istro, Ljubljana, Gradec, Gorica, Celovec)
- volivci so razdeljeni v štiri volilne razrede (kurije):
  - veleposestniki
  - mesta
  - trgovske in obrtne zbornice
  - kmečka kurija (podeželske občine)
- v kranjskem deželnem zboru kurija veleposestnikov izvoli 10 poslancev, trgovske in obrtne zbornice 2 poslance, mesta 8 in kmečka kurija 16, volitve so javne
- Trst deželnega zbora nima
- deželni zbor je imel zakonodajno pravico v deželnih zadevah (z vladarjevo sankcijo) in je do volilne reforme 1873 odpošiljal poslance v državni zbor
- za deželne zadeve se je štel: poljedelstvo, javne zgradbe, dobrodelne ustanove, deželni proračun
- po 1896 uvedena 5. kurija (splošna kurija) – Koroška 1902, Štajerska **19067**, Istra in Kranjska 1908

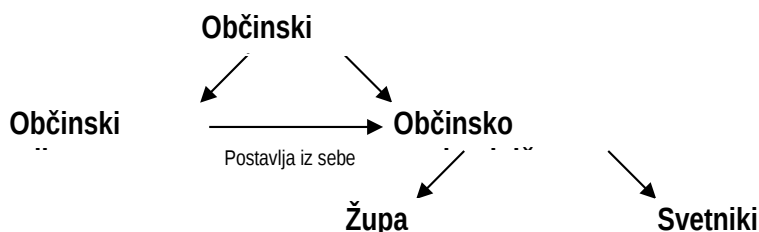
- obseg deželne avtonomije: deželni zbor je pristojen za področje kmetijstva, državne zgradbe, dobrodelne ustanove, deželne zakone (s cesarjevim podpisom)
- za vodstvo deželnega zbora cesar imenuje deželnega glavarja in njegovega namestnika
- deželni zbori so voljeni praviloma na 6 let in zaseda enkrat letno

B. deželni odbor

- skrbi za sprotne zadeve (ko zbor ne zaseda), premoženje...
- tvorijo ga deželni glavar in 4 člani (po eden iz vsake kurije)

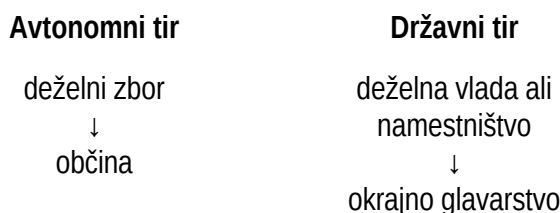
Lokalna uprava:

- od 1850 nov sistem – uvedena so **okrajna glavarstva**, so čisto državni uradi, podrejena deželni vladi, ni več okrajne gosposke in okrajnih komisariatov
- okrajna glavarstva so najnižja stopnja državne splošne uprave, na čelu je okrajni glavar
- na Štajerskem je ustanovljenih 19, na Koroškem 7, na Kranjskem 10, v Primorju 11
- izvedena je dokončna ločitev uprave in sodstva na lokalni upravi – posebej so politični in sodni okraji
- okrajnim glavarstvom so dodelili celotno področje delovanja predmarčnih okrožnih, okrajnih in patrimonialnih uradov
- 1851-67/68 se sodstvo in uprava za kratek čas združita – **okrajni uradi** so upravna in sodna oblastva
- na svojem območju okrajna glavarstva niso imela protitež v neki avtonomni skupnosti (kot npr. deželni zbor na deželni ravni), izjema je bila samo na Štajerskem – tam so nastala 1868 okrajna zastopstva, ki pa niso dosegla večjega pomena
- Trst je posebnost – je hkrati občina, okraj in kronovina, tržaški mestni svet ima tudi funkcije deželnega zbora
- isti položaj dobijo 1853 deželna glavna mesta (Ljubljana, Celovec, Gradec, Gorica) in 1862 statutarna mesta (Celje, Maribor, Ptuj, Rovinj)
- po marčni revoluciji postanejo **občine** upravni organ in imajo lasten uradniški aparat
- 17.3.1849 je izdan **Začasni občinski zakon**, ki je uvedel občinsko upravo: voljenim vodstvom je dana samouprava pri upravljanju občinskega premoženja, skrbi za varnost osebe in lastnine, skrbi za občinske ceste...
- na podlagi tega zakona je kasneje izšlo še več zakonov, ki so urejali določila za ureditev občin (24.4.1854, 5.3.1863)
- osnovo za oblikovanje občin sta dala zemljiška odveza in občinski zakon grofa Stadion (1849) – uvedena je enotna občinska uprava, enake pravice za vse občine (ni privilegiranih starih zgodovinskih mest)
- občinska uprava:

- odbor je sklepajoči organ in nadzoruje predstojništvo, predstojništvo je izvršilni organ
- teritorialna podlaga občin: sestavljene iz katastrskih občin (na Slovenskem do I. SV 1100 občin, različne velikosti, danes nekaj čez 200)
- volilni sistem:
  - volilno pravico imajo tisti, ki plačujejo davke
  - razdeljeni so v 3 volilne razrede, glede na to, koliko plačujejo
  - vsak razred voli 1/3,
  - avtomatično imajo volilno pravico tudi izobraženci,
  - volijo lahko tudi ženske davkoplachevalke, vendar s pooblaščenecem
- prve volitve so izvedene šele 1850, ker se v času Bachovega absolutizma ni volilo
- 1862 izide **občinski zakon** – občine se delijo na:
  - statutarne – imajo lasten statut, župana potrdi cesar
  - navadne

- občine imajo dvojni delokrog:
  - o avtonomni – skrb za ceste, živilski nadzor, skrb za varnost, zdravstvena policija (ob epidemijah), vodijo lastno premoženje, na davke lahko pribijajo doklade
  - o državni – prijava in odjava prebivalstva ipd.
- hierarhija upravnih organov:

- Nemci imajo v rokah občinsko upravo na Koroškem, v vseh 7 mestih na Štajerskem, na Kočevskem, v obalnih mestih, Trstu in Gorici

Sodstvo:

- 1849 se ustanovijo **višja deželna sodišča** kot sodišča II. stopnje za deželna (okrožna) in okrajna sodišča:
  - Gradec – za Štajersko
  - Celovec – za Koroško in Kranjsko (ukinjen 1854, vse preneseno na Gradec)
  - Trst – za Primorje
- takšna organizacija ostane več ali manj enaka, spremenilo se je le to, da od 1898 so višja deželna sodišča predstavljala II. stopnjo le za deželna (okrožna) sodišča, medtem ko je okrajno sodišče apeliralo na deželno sodišče
- 1849 so ustanovljena **deželna okrožna sodišča** kot sodišča I. stopnje in deloma II. po l. 1898
- do sprememb prihaja po l. 1854 pri poimenovanju – **deželna sodišča** se imenujejo tista v glavnih mestih:
  - Gradec za novo graško okrožje
  - Celovec – za Koroško
  - Ljubljana – za bivše ljubljansko in postojnsko okrožje
  - Trst – za mesto in okolico
- ostala sodišča I. stopnje se imenujejo **okrožna sodišča**:
  - Celje – novo mariborsko okrožje
  - Novo mesto – v glavnem za bivše novomeščansko okrožje
  - Gorica – za večji del Goriško-Gradiške
  - Rovinj – za večji del Istre
- sodstvo na najnižji stopnji so uredili v obliki **okrajnih sodišč**, pristojna so bila za prebivalce okrajev brez razlike stanu
- okrajna sodišča so pokrivala manjše prestopke v kazenskih zadevah in vse civilne zadeve, ki niso bile pridržane deželnim sodiščem
- obstajala pa so tudi t.i. **kolegijska okrajna sodišča**, ki so pokrivala več sodnih okrajev, v njihovi pristojnosti so bili kazenski prekrški
- ob začetku Bachovega absolutizma so bila okrajna sodišča odpravljena in sodstvo se je združilo z upravo v **okrajnih uradih**, do ponovne ločitve je prišlo 1867
- **posebna sodišča** so 1849 v glavnem odpravljena – samostojno trgovinsko sodstvo ostane samo v Trstu in je podrejeno splošnemu sodstvu, rudarsko sodstvo prenesejo na redna sodišča, ostanejo samo pristojbinska sodišča (okrajna I. stopnje in višja II. stopnje)
- po 1867 nastanejo 3 nova posebna sodišča:
  - o **obrtna** – za vsako deželo posebej, razsoja v odnosu obrtnik-zaposleni
  - o **razsodišča v socialnem zavarovanju** – nastaviti so jih morala vsaka zavarovalnica
  - o **upravno sodišče** – eno **Kasacijsko sodišče (Dunaj)** gotavlja ali je bil upravni postopek izpeljan korektno
- shema sistema sodišč:
  - Višje deželno sodišče**
  - ↓
  - Okrožno sodišče**
težje zadeve I. stopnje
  - ↓
  - Okrajno sodišče**
manjše zadeve I. stopnje,
vodenje zemljiških knjig

- 1849 nova ustava uvede akuzatorni postopek – uvede se funkcija tožnika (**državno pravdnništvo**), razprave postanejo javne
- pri vsakem višjem deželnem sodišču so nastavili glavnega državnega pravdnika (glavnega državnega prokuratorja)
- pri vsakem deželnem sodišču (in po 1854 tudi okrožnem) so postavili državnega pravdnika s potrebnim številom namestnikov
- vodstvo državnih pravdništev je bilo enotno in je izhajalo od pravosodnega ministra
- delovno področje državnih pravdništev določata še kazenska pravna reda (1853 in 1873)
- po revoluciji se razmahne tudi **odvetništvo** – sprejet je odvetniški red, poklic se privatizira (sodnik ni več potreben za imenovanje, dovolj je potrdilo o pravosodnem izpitu)
- 1867 so odpravljene javne usmrtnice in okovanje v železo
- pri oblikovanju okrajnih sodišč se naslonijo na predmarčne okraje

Finančna in gospodarska oblastva:

- imenujejo se direkcije in so neposredno podrejene ministrstvu na Dunaju
- davčni sistem je moderniziran – 1850 je za direktne davke v vsaki deželi ustanovljena **davčna direkcija** in postavljena davčna uprava, davčne zadeve so ločene od okraja
- davčnim direkcijam so bili podrejeni davčni uradi, ki skrbijo za odmero, pobiranje, obračunavanje in odvajanje direktnih davkov
- 1854 so ustanovljene **deželne finančne direkcije** za indirektne davke (za naša ozemlja v Gradcu) z 9 okrajnimi finančnimi direkcijami (Bruck, Gradec, Celovec, Ljubljana, Novo mesto, Trst, Gorica, Koper)
- 1864 se direktni in indirektni davki združijo v istem davčnem direktoriju **deželni finančni direkciji** (davčne direkcije so ukinjene)
- okrajne finančne direkcije so ostale samo v pomembnejših kronovinah (Štajerska), medtem ko so bile v ostalih ukinjene (Koroška, Kranjska, Primorje)
- 1850 sta ustanovljena **2 rudarska urada**:
  - Leoben (Štajerska)
  - Celovec (vse naše dežele)
- istega leta ustanovljena uprava državnih gozdov in pomorska uprava v Trstu
- za železnice ustanovljena direkcija na Dunaju za celotno avstrijsko polovico
- **poštni promet** doživi silen razcvet – 1850 nastaneta 2 poštni direkciji (Gradec, Trst), poštni uradi so čedalje bolj opremljeni (telegraf, brzojavke...)

Interesna zastopstva:

- 1860 se dokončno odpravijo cehi → spodbudi se nastanek **zbornic**, ki ščitijo interese stanov
- že 1850 nastane prva trgovsko-obrtna zbornica
- v 70-tih letih nastanejo odvetniške zbornice
- po l. 1900 nastanejo še zdravniške, lekarniške, inženirske...
- **sindikati** kot interesno zastopstvo delavcev nastanejo po l. 1870 in zaživijo od konca 19. stol. (kovinarski, rudarski, po l. 1900 katoliški, socialdemokratski...)
- društva (politična in nepolitična) nastajajo že po l. 1848, ko se izrazi zahteva po svobodnem izražanju; absolutizem jih zatire
- po 1861 so društva ponovno dovoljena → nekatera prerastejo v stranke, druga v nepolitične organizacije
- najdejavnejša društva: Ciril-Methodova družba, Mohorjeva družba

- društvenega gradiva j zelo malo, pomagamo si z registrom društev pri deželni vladi
- po 1860 (gospodarska svoboda) se razmahnejo tudi gospodarske ustanove
- zavodi so lahko državni, deželni, občinski ali zasebni
- vrste: socialni, humanitarni, kulturni (muzej), zdravstveni (bolnice, hiralnice)

Šolstvo:

a. Osnovno šolstvo

- revolucija ne prenese sprememb, še vedno je v domeni cerkve
- vzdržujejo se s šolninami
- 1869 izide **III. šolski zakon** – šola postane civilna ustanova, oblikuje se enotna šola
- nova šola (ljudska) se deli na 5-letno nižjo in 3-letno višjo = skupaj 8 let
- na Kranjskem, Goriškem in v Istri šolanje traja samo 6 let
- šolska obveznost velja za vse, ne glede na oddaljenost (kjer šol ni bilo, so jih ustanovili na novo)
- zakon modernizira vsebino pouka (naravoslovje, petje...)
- hierarhija šolskih upravnih organov (člani so voljeni):

Deželni šolski svet

Okrajni šolski svet

Krajevni šolski svet

- šole postanejo dražje, ne plačujejo jih več starši, ampak jih vzdržujejo občine iz davčne osnove, učiteljevo plačo določi okrajni šolski svet
- od 1870 obstajajo učiteljišča – izboljša se status in ugled učitelja, poučujejo lahko tudi ženske
- vodstvo pouka je v rokah učitelja (laika), duhovnik je samo katehet (učitelj verouka)
- slabe strani poddržavljenja šol: o jeziku pouka odloča deželni šolski svet – slovenščina se uveljavi samo na kranjskem in Goriškem, na Koroškem se uvedejo utrakvistične šole (ponemčevanje)
- poleg državnega obstaja tudi **privatno šolstvo** – Ciril-Methodova družba take šole ustanavlja v tistih krajih, kjer javnih šol ni bilo (Trst, Maribor, Gorica, na Koroškem)
- v določenih krajih je obstajala 3-letna meščanska šola kot vzporednica višji ljudski šoli

b. Srednje šolstvo

- v celoti domena države, vendar je dovoljeno ustanavljati tudi privatne in deželne?
- **1849** je izvedena **šolska reforma** – liceji so odpravljeni, gimnazija postane 8-letna (4 nižji, 4 višji) in tako ostane do 1958, uveden je predmetni pouk (za vsak predmet en učitelj), učni jezik postane nemščina (slovenščina je samo učni predmet), uvedena je matura okt pogoj za vstop na univerzo
- **1859** je dovoljeno ustanoviti gimnazijo tudi v drugih jezikih – začne se boj slovenskega jezika za priznanje v šolah (1905 ustanovljena privatna škofijska gimnazija, 1913 ustanovljena prva državna gimnazija v Gorici)
- poleg gimnazij obstajajo tudi **realke**, 7-letne srednje šole s poudarkom na naravoslovnih in tehničnih predmetih
- za učiteljski pouk je 1870 ustanovljeno učiteljišče (povsem slovensko učiteljišče samo v Gorici)
- univerza na slovenskih tleh ni ustanovljena, čeprav je zahteva po njen postavljena že 1848

c. Šolstvo ogrskem delu (Prekmurje)

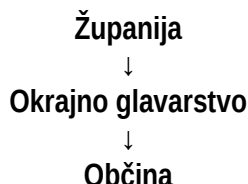
- 1777 je sprejet enoten učni načrt
- **1868** izide **šolski zakon** –šolska obveznost velja za vse, uveden je enoten učni program, ustanovljene so državne šole (poleg že obstoječih verskih, občinskih in zasebnih)
- učitelji v prekmurskih šolah se morajo v 3 letih naučiti madžarščine
- stanje v Prekmurju: slabo razvito šolstvo, učbenike potrjuje šolsko ministrstvo v Budimpešti, prepovedana je gajica in knjižna slovenščina Prekmurskih Slovencev
- 1883 madžarščina postane predmet v vseh šolah, ustanovljajo se madžarski vrtci, madžarizirajo se vse gimnazije
- 1907 sprejet šolski zakon zakon po katerem morajo učenci nemadžarske narodnosti znati po 4. razredu brati in pisati v madžarščini

d. Šolstvo v Beneški Sloveniji in Reziji

- od 1866 sta pod Italijo – do takrat je pouk v slovenščini, nato izključno samo v italijanščini
- Slovenci začnejo ustanavljati privatne župnijske šole (delujejo lahko do 1933)

Lokalna uprava po 1848 na Ogrskem:

- po 1848 ni več županij kot posrednikov med državno upravo in občinami
- revolucija prinese moderne politične okraje – ločitev uprave in sodstva
- po 1860 (oktobrska diploma) se povrne na staro stanje, obnovijo se županije
- hierarhija upravnih organov:

- Slovenci so razdeljeni med dve županiji: Železna in Zalska
- razlika med avstrijsko in ogrsko polovico: na ogrskem ni dvotirnosti na občinski ravni, ampak se deželna in državna uprava stikata v županiji
- uradništvo v županiji je voljeno od županijske skupščine, župan ni voljen (predlaga ga Budimpešta)
- polovico skupščine sestavljajo največji davkoplačevalci – avtomatsko, ostali so voljeni
- ne obstaja deželni zbor kot v avstrijski polovici, za vse je pristojna županija
- okrajna glavarstva so samoupravna (v Avstriji so državni tir), okrajnega glavarja voli županijska skupščina
- na Slovenskem se nahajata 2 okrajni glavarstvi: Murska Sobota in Lendava
- 1849 tudi Ogrska dobi moderne občine
- polovico občinskega odbora sestavljajo največji davkoplačevalci, ostala polovica voljena
- 1895 je uvedeno civilno vodenje matičnih knjig, vodijo jih notarji
- ločimo:
  - o statutarne in navadne občine
  - o majhne in velike (se same vzdržujejo)
- Ogrski Slovenci zaostajajo za ostalimi Slovenci – ni političnih strank in društev, narodna afirmacija ne obstaja
- uradni jezik v Prekmurju je do 1836 latinščina, nato madžarščina (kratak čas 1851-60 tudi nemščina)

Cerkev po l. 1848:

- cerkveno vodstvo ni naklonjeno spremembam in evoluciji, vezano je na tradicijo
- zahtevajo, da se odpravi stara jožefinska zakonodaja in dosežejo sklenitev **konkordata** s papežem (1855) – dobijo svobodo delovanja in nadzor nad šolo
- konkordatu nasprotujejo liberalci → ko v dobi ustavnosti zmagajo na volitvah, spodnesejo konkordat (1869) in cerkvi vzamejo šolstvo
- vloga duhovščine je v tem času, ko nastaja slovenski narod velika, saj imajo nadzor nad šolo (jezik)
- od sred. 60-tih let se poveča tudi njihova vloga v politiki
- predvsem na podeželju imajo močan vpliv, kjer ni druge, laične inteligence
- spremembe pri ureditvi **lavantinske škofije:**
  - Slomšek je zaslužen za združitev vseh Štajerskih Slovencev pod lavantinsko škofijo (pod salzburško metropolijo) – 1859 se meja preuredi in je v skladu s političnimi mejami
  - velikovško okrožje gre h krški škofiji (obsega Koroško)
  - lavantinska škofija dobi del sekavske škofije (Maribor z okolico)
  - škofijsko glavno mesto se prenese iz Št. Andraža v Maribor
- tudi **redovništvo** doživi k. 19. stol. vzpon – glavni so frančiškani, vrnejo se jezuiti, cistercijani (stična), kartuzijani (Pleterje), začnejo delovati novi redovi lazaristov (Sv. Jožef nad Celjem), salezijancev (Rakovnik v Ljubljani), sester usmiljenk

- **protestantje:** njihov položaj se na novo uredi s protestantskim patentom (1861) – vsi spadajo pod eno superintendenturo na Dunaju, ta se deli na vrsto senioratov (Štajerska, Trst za Primorsko, Kranjsko in Dalmacijo, Koroška za območje S od Drave, Kroška za J od Drave, Spodnja Avstrija)
- **Prekmurje:** približno polovica prebivalstva je protestantska, vključeni so v ogrsko protestantsko superintendenturo v Budimpešti, odtegujejo se od slovenskega narodnega gibanja in spodbujajo madžarizacijo
- **Židje** se lahko naseljujejo šele po l. 1848, prej obstajajo samo v Trstu in Gorici ter v Prekmurju (Murska Sobota, Lendava, Beltinci)

Vojaški sistem 1848-1918:

- po l. 1849 se spremeni dotedanji naziv vojaških teritorialnih oblastev: generalna poveljstva → **deželna vojaška poveljstva** (Gradcu so bila podrejena vojaška poveljstva v Ljubljani, Celovcu in Innsbrucku)
- 1853 je deželno vojaško poveljstvo v Gradcu ukinjeno, vojaške administrativne posle so prenesli:
  - za Štajersko se prenesejo na *poveljstvo I. armade na Dunaju kot novem deželnem generalnem poveljstvu za Avstrijo pod in nad Anižo, Salzburško, Štajersko in Tirolsko*
  - za Koroško, Kranjsko in Primorje se prenesejo na *poveljstvo II. armade v Veroni kot novem deželnem generalnemu poveljstvu za Lombardsko-beneško kraljestvo, Kranjsko, Koroško in Primorsko*
  - 1866 je deželno generalno poveljstvo v Vidmu je preneseno v Ljubljano in še istega leta v Gradec – njegovo področje nato pokriva Štajersko, Koroško, Kranjsko in Primorje
  - istega leta se spremeni ime v generalna poveljstva
  - 1886 se generalno poveljstvo v Gradcu preimenuje v poveljstvo 3. korpusa
- Generalnim poveljstvom oz. poveljstvom korpusov so bila podrejena vsa vojaška oblastva, vojaške čete in vojaške ustanove na njihovem ozemlju
- vrste vojaštva:
  1. **redno vojaštvo** (skupno za vso državo, *k.u.k.*)
    - glavni štab je na Dunaju, deli se na deželna vojaška poveljstva
    - v Trstu 1848-64 obstaja višje mornariško poveljstvo (preneseno iz Benetk)
    - glavno avstrijsko vojaško pristanišče postane Pulj
    - 1868 je konskripcijski sistem ukinjen in uveden splošno 3-letno vojaško obveznost
    - po odsluženju je obveznik moral služiti še v rezervni in deželni brambi 2 leti
  2. **deželna bramba** (za vsako polovico posebej, *k.u.k.* in *k.*)
    - ustanovljena 1863, z dualizmom je razdeljena na dva dela, za vsako polovico posebej
    - je pomožna vojska
  3. **orožništvo ali žandarmerija**
    - uvedejo ga že Francozi, ponovno uvedeno po revoluciji
    - skrbi za notranji mir, je uniformirana policija
    - po l. 1866 ima vsaka dežela svoje orožništvo, na čelu poveljstva je deželni glavar
- uvedeno je enotno vojaško sodišče (z modernizacijo vojske)
- obstajajo tudi slovenski polki

Arhivsko gradivo:

- najboljše so hranjeni fondi deželnih oblastev (vlada, odbori, sodišča, šolski svet)
- slaba stran: v Sloveniji so samo fondi za Kranjsko
- fondi dunajskih ministrstev za zadnja obdobja monarhije
- gradivo okrajnih glavarstev (zemljiška knjiga) in sodišč
- malo gradiva o občinah

OBDOBJE PRVE JUGOSLAVIJE (1918-1941)

Obdobja:

1. prehodno oz. pripravljalo (1918-1921)
2. vidovdanska ustava (28.06.1921-1929)
3. kraljeva diktatura (06.01.1929-1931)
4. oktroirana ustava (03.09.1931-1941)

Zgodovinski razvoj:

- **1.12.1918** je razglašena Kraljevina SHS, 03.10.1929 se preimenuje v Kraljevino Jugoslavijo
- začne se uvajati centralizem, država ima enotno vodstvo
- parlamentarni sistem: **Zvezna parlamentarna skupščina** od decembra 1918 (nevoljen parlament, delegiranost, svoje predstavnike pošiljajo posamezni deli Jugoslavije)
- prva naloga nove države je bila izvolitev konstituante po srbskem proporcionalnem sistemu (večinski)
- volilna pravica se razširi – vsi polnoletni (21 let) moški
- ustavodajna skupščina zaseda le pol leta – do **vidovdanske ustave, 28.6.1921**
- nova ustava je sprejeta le z navadno večino (1/2) in ne kvalificirano (2/3) – to je **čas omejenega parlamentarizma**, parlament se imenuje skupščina, kralj ga lahko kadarkoli razpusti, vlada je odgovorna samo kralju, uvaja unitarizem in centralizem
- **6.1.1929** je uvedena **kraljeva diktatura**, ustava je razveljavljena, parlament in politične stranke razpuščeni – traja do l. 1934, ko je kralj umorjen
- nova ustava je sprejeta l. 1931, država preimenovana v Kraljevino Jugoslavijo in razdeljena na banovine
- parlament se imenuje **narodno predstavništvo** in ima 2 doma:
  - senat – polovica voljena, ostale imenuje kralj
  - skupščina – v celoti voljena
- volilni sistem po ustavi 1931:
  - močne omejitve, kandidira lahko samo tista stranka, ki ima kandidate po celi državi
  - stranka, ki dobi največ glasov, ima avtomatično 2/3 poslancev
  - med leti 1931 in 1935 je glavna stranka JNS
  - 1935 se vzpostavi JRZ – na volitvah 1938 dobi absolutno večino
- **26.8.1939** (mala ustava) nastane **banovina Hrvaška** z veliko samostojnosti in lastnim saborom – isti dan je konec jugoslovanskega parlamentarizma, regent Pavle razpusti parlament in ukine ustavo

Upravna oblastva v 1. obdobju:

- historične dežele izgubijo vsak pomen za organizacijo upravnih enot
- od poletja 1918 se ustanovljajo **Narodni sveti** (v Ljubljani 16.8.1918 za Slovenijo in Istro) kot vzporedna politična telesa
- septembra se ustanovljajo pokrajinski Narodni sveti (Gorica, Trst, Maribor, Velikovec)
- vrhovno politično telo (=vlada) je **Narodno vijeće** v Zagrebu (ustanovljeno 06.10.1918), predseduje mu Anton Korošec
- **29.10.1918** je razglašena **Država SHS** s predsedstvom – namesto svetov se oblikujejo **Narodne vlade**, vijeće jih potrdi (Ljubljana, Zagreb, Sarajevo)
- z Narodno vlado Slovenci dobimo 1. vlado, ne pa tudi parlamenta (narodni svet nikoli ne preraste v parlament)
- oblikujejo se ministrstva, imenovana poverjeništa (12)
- Narodne vlade prevzamejo vse posle avstrijskih deželnih vlad, zborov in ministrstev
- v tem prehodnem obdobju (čas Države SHS) je bila slovenska Narodna vlada zelo samostojna, imela je zakonodajne pristojnosti in poveljevala je vojski
- po razglasitvi **Kraljevine SHS**, Narodna vlada odstopi – imenovane so Deželne vlade z skrčenimi pristojnostmi in manjšim številom poverjenikov (5), resorji, ki niso dobili poverjenika, so bili podrejeni direktno beograjskim ministrstvom
- z oblikovanjem Deželne vlade lahko prvič govorimo o uradni rabi pojma Slovenija (do l. 1923) – to je ozemlje, ki ga obvladuje deželna vlada, obsega 2/3 narodnega ozemlja

Oblikovanje meja:

- po vojni potekajo še boji za S mejo:
  - na Štajerskem se vzpostavi stabilna fronta črta, ki jo izbori Maister
  - na Koroškem se oblikujeta cona A in B, 10.10.1920 je izveden plebiscit
- po **saint-germainski pogodbi** z Avstrijo (10.09.1919) gre slovenski državi nekaj krajev v sekavski škofiji, Mežiška dolina in Jezersko, pogodba določi tudi plebiscit in po naši izgubi dobimo samo še Libeliče
- po **trianonski pogodbi** z Madžarsko (04.06.1920) Jugoslavija dobi Prekmurje, Međimurje in Vojvodino
- Z meja se reši z **rapalsko pogodbo** (20.11.1920) – ¼ slovenskega ozemlja ostane v Italiji, odprto ostane vprašanje Reke (ta gre 1924 Italiji)
- maja 1919 obstaja tudi samostojno Prekmurje – **Murska republika** (Tkalec), zadušijo jo madžarska rdeča armada

Nova organizacija oblasti 1918-1921:

- 3 sestavni elementi oblasti:

Narodna vlada
oz.
Deželna vlada

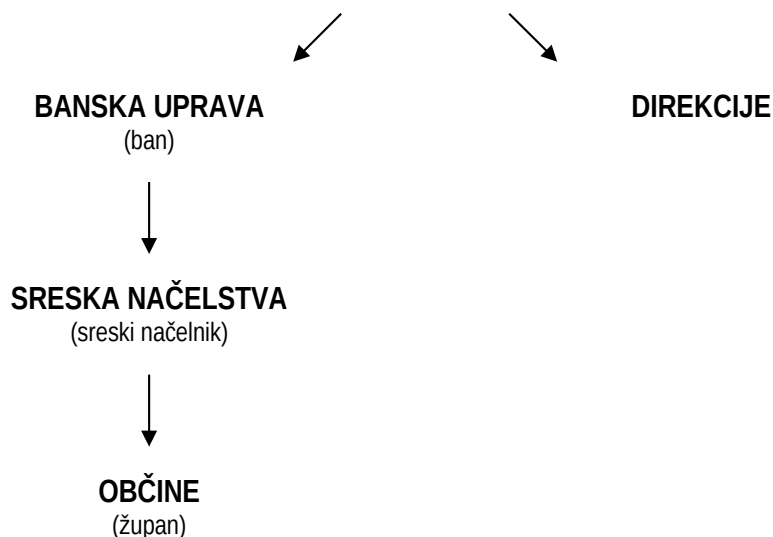
Narodno predstavništvo
(Beograd)

Ministrstva

- od starih avstrijskih organov ostanejo le okrajna glavarstva in občine
- do l. 1921 nimamo ne ustave, ne zakonodajnega telesa, zato imajo vlade tudi zakonodajno oblast
- volitve v ustavodajno skupščino so izvedene 1920 – ta izglasuje **vidovdansko ustavo**
- julija 1921 preneha delovati Deželna vlada za Slovenijo → oblikuje se Pokrajinska uprava za Slovenijo kot prehodno oblastvo
- ustava je državo teritorialno delila na **oblasti** (33), v Sloveniji sta ljubljanska in mariborska oblast (delovati začeta 01.01.1924), pojem Slovenija izgine, ne upošteva se deželnih meja, rahlja se narodna celota
- ljubljska oblast: preostala Kranjska, dobi še Brežice, Sevnico, Posavje, Jezersko in dva okraja na Hrvaškem (Čabar, Kastav)
- mariborska oblast: preostala Štajerska, Mežiška dolina, Prekmurje in Međimurje
- na čelu oblasti je veliki župan, kateremu je podrejen upravni aparat, razdeljen na oddelke
- deloma so oblasti samostojne: v zdravstvenih, kmetijskih, socialnih zadevah...
- obstajata tudi oblastna skupščina (deluje le kratek čas od februarja 1927) in oblastni odbor (izvršilna oblast)
- s šestojanuarsko diktaturo (1929) so oblasti odpravljene in izide nekaj pomembnih zakonov:
  - zakon o notranji upravi, julij 1929
  - zakon o nazivu in razdelitvi, julij 1930
  - zakon o banski upravi, november 1929 - na tej podlagi so nova upravna področja postale **banovine** (9)
- ljubljanska in mariborska oblast se združita v Dravsko banovino, odpadejo ozemlja: Bela krajina (Črnomeljski in Metliški okraj) – gre v Savsko banovino, Međimurje
- Dravski banovini ostane okraj Čabar, l. 1931 pa pride do zamenjave: Bela krajina je priključena nazaj, dobimo še del Žumberka, Štrigavo in Razkrižje, medtem ko je Čabar vrnjen Hrvaški (Savska banovina)
- banska uprava:
  - sedež je v Ljubljani
  - na čelu je ban, ki ga imenuje kralj
  - deli se na 8 oddelkov
  - ban ima za pomoč 50-članski posvetovalni organ – banski svet (razpravlja predvsem o banskem proračunu in tekočih zadevah, sestaja se enkrat letno)
  - v letih 1929-35 so bani iz vrst liberalcev (za centralizem), nato iz SLS
  - ob ustanovitvi Banovine Hrvaške so podobne načrte imeli tudi v Sloveniji, vendar do realizacije ni prišlo
- shema uprave v Jugoslaviji:

MINISTRSTVA
(ministrski predsednik)

- direktorije so podrejene ministrstvu, ne banski upravi – ustanovijo se:
  - poštna direktorija (1918)
  - gradbena direktorija (1918)
  - inšpekcija dela v Ljubljani, Mariboru in Celju (1919)
  - agrarna direktorija v Ljubljani (1919)
  - finančna direktorija v Ljubljani (1919)
- davčni sistem: po I. SV se v novi državi zvrsti 5 ali 6 različnih davčnih sistemov – I. 1925 se uvede sistem pobiranja posrednih davkov (tobak), I. 1928 je končno uveden tudi enoten davčni sistem za pobiranje neposrednih davkov

Uprava na lokalni stopnji:

- ostanejo ista oblastva, kot prej, le imena se spreminjajo:
  - o **okrajna glavarstva** → **srezka poglavarstva** (1922) → **srezka načelstva** (1929)
  - o **občine**
- okrajne meje na Kranjskem ostanejo enake, večje spremembe so na Štajerskem in Koroškem (nov dravograjski okraj)
- na koncu se oblikuje 25 srezov
- vidovdanska ustava je predvidevala organe sreske samouprave, 1922 tudi izide **zakon o sreski in občinski samoupravi**, ki ga ne izvajajo
- prve volitve v občinske organe so zvedene 1921, volilno pravico imajo le polnoletni moški, odpravljen je sistem davčnega cenzusa
- občinska samouprava traja do 1929 (župana potrjuje ban), ponovno je vzpostavljena **1933** – nov **občinski zakon** predvideva, da mora občina imeti vsaj 3000 prebivalcev (združitve občin 1933/34 – t.i. *komasacija*), iz tega zakona so izvzeta le nekatera mesta
- **1934** izide tudi poseben **zakon o mestnih občinah** – pri nas nastanejo 4 statutarne občine (Ljubljana, Celje, Maribor, Ptuj), imele so pristojnosti okraja
- na čelu občine sta župan in občinski odbor (v mestnih občinah občinski svet, 1/3 postavlja ban iz vrst strokovnjakov)
- 1934 in 1936 so izvedene volitve v občinske odbore, nato do vojne ne več

Sodstvo:

- ohranijo se načela avstrijskega pravosodja
- 1918 je ustanovljeno **višje deželno sodišče** v Ljubljani (kasacijska in apelacijska stopnja)
- Jugoslavija ne pozna skupnega **vrhovnega sodišča**, zato obstajajo tri
- specialna sodišča:
  - ob razpadu AO Slovenija ostane brez upravnega sodišča (Dunaj) → 1922 je ustanovljeno **upravno sodišče** v Celju

- 1929 ustanovljeno državno sodišče za zaščito države (proti političnim nasprotnikom)
- vojaško sodstvo (tudi za civilne zadeve)

Šolstvo:

- Slovenci so najbolj izobraženi v vsej državi
- 1918 se izvede popolna slovenizacija šol, začne se manjšinsko šolstvo z oddelki
- delujejo tudi zasebne šole (poklicne, nunske, škofijske gimnazije...)
- 1929 je izdan šolski zakon, ki povzame avstrijski sistem:
  - o nižje šole (1.- 4. razred) – obvezna za vse
  - o višje šole (5. – 8. razred)
- julija 1919 je ustanovljena univerza v Ljubljani s 5 fakultetami
- na pobudo študentov se začne 1925 graditi NUK
- 1938 je ustanovljen AZU (danes SAZU)

Interesna zastopstva:

- 1918 se ustanovijo na novo (razen Jugoslovanska obrtna zbornica)
- obstajajo 3:
  - zbornica za trgovino, obrt in industrijo (delodajalci)
  - zbornica delavcev
  - zbornica kmetov
- 1918-1930 nastanejo še odvetniška, notarska, zdravniška, rudarska, lekarniška itd. – zdaj na ravni cele Slovenije
- po l. 1918 se začne pluralizacija sindikatov – razdelijo se na socialistične in komunistične (slednji prepovedani 1920):
  - JRS – sindikat SLS
  - JNS – sindikat liberalnega tabora
  - JSZ – katoliški sindikat

Društvena organiziranost:

- bolj razvejano
- društva se morajo ponovno registrirati l. 1918
- na začetku jih je 3000, po razpadu že 11000
- razmah športnih in političnih društev

Vojaška organizacija:

- v Državi SHS to področje pokriva Poverjeništvo vijeća v Zagrebu
- država je razdeljena na 5 okrožij (Slovenija je 2. okrožje, je samostojno, v pristojnosti narodne vlade)
- v Kraljevini SHS se deli na oblasti – Slovenijo obsega Dravska divizijska oblast
- zaradi vojaške ogroženosti področja je v Sloveniji ena cela armada (7.)
- oblikuje se Rupnikova linija – utrjena, obdana z žico, utrdbe
- vojaška obveznost je splošna in osebna
- redna vojska se imenuje kraljeva
- rekrutacijsko območje: cela država
- orožništvo: 1919 ga poenotijo za celotno državo, spada pod ministrstvo za vojsko, skrbi za red in mir, oblikovano je na polke, organizirano tako kot je organizirana država (po oblasteh, banovinah...)

Cerkvena uprava:

- katoličani postanejo manjšina, so samo ena od priznanih ver
- srbska pravoslavna cerkev: 1920 se vsi pravoslavci združijo v patriarhat srbske pravoslavne cerkve
- katoliška cerkev (1/4 državljanov) nima urejenega financiranja, spodleti ji poskus konkordata – edina nima urejenega statusa

- muslimani sestavljajo 2 skupnosti (v Srbiji in Sarajevu) – iz njih 1936 nastane enotna skupnost, sedež najprej v Beogradu, nato Sarajevu, voditelj je reis-ul-islam
- evangeličani: največ je Nemcev (na Hrvaškem in v Vojvodini, pri nas v Prekmurju), škofa imajo v Zagrebu, od 1933 se imenuje nemška evangeličanska cerkev
- naloge cerkve: matične knjige, verski pouk v šolah
- **cerkev v Sloveniji:**
  1. rimokatoličani
    - nove meje spremenijo cerkveno upravo – v novi državi ostaneta samo 2 škofiji: lavantinska (Maribor) in ljubljanska (Ljubljana) – prekineta stike s Salzburgom oz. Gorico
    - meje lavantinske škofije: dobi Prekmurje od szombotheljske škofije in Mežiško dolino od krške ter še nekaj obmejnega območja od sekavske
    - meje ljubljanske škofije: dobi Jezersko od krške škofije in Davčo od Gorice
    - nima urejenega statusa in financiranja
    - 1935 je sklenjen konkordat – predvideva, da Slovenija postane ena škofija, pravoslavna cerkev tega ne prizna, ni ratificiran, deloma se uredi le financiranje (1939 država ljubljanski škofiji prepusti verski sklad)
  2. evangeličani
    - sestavljata jo 2 senioriata (ustanovljena 1919): prekmurski in izvenprekmurski (nemški)
    - zelo samostojna do škofa v Zagrebu
    - lahko so uporabljali materni jezik (nemški oz. prekmurski)
  3. druge veroizpovedi
    - srbska: v Ljubljani, Mariboru in Celju – podrejene so patriarhiji v Zagrebu

Arhivsko gradivo:

- dobro ohranjeni fondi slovenskih oblastev in sodni fondi
- slabo ohranjeni fondi občin
- več fondov ustanov, gospodarskih organizacij, društev, strank
- jezik gradiva: slovenščina, v vojski in orožništvu ter dopisovanju z Beogradom srbsčina in cirilica

Slovinci v Primorju:

- pojem **slovensko Primorje** se oblikuje med obema vojnama – je širši pojem od avstrijskega Primorja, pomeni ozemlje naseljeno s Slovenci onstran rapalske meje
- Italijani to ozemlje imenujejo Julijska krajina (Venezia Giulia)
- dokončno oblikovanje meje: **12.11.1920 v Rapallu** – Jugoslavija dobi nazaj Logatec in Rakek, Italija dobi Reko
- uprava:
  - obdobje do oktobra 1922:
    - na oblasti je fašizem, že kmalu po zasedbi se začne nasilje nad prebivalstvom
    - po kapitulaciji Avstrije, Italijani prodirajo vedno globlje, od novembra 1918 do julija 1919 je tukaj vojaška uprava (narodni sveti prenehajo)
    - julij 1919 – oktober 1922 civilna uprava z generalnim civilnim komisarjem za Julijsko krajino in komisarji, rapalska pogodba nič ne spremeni
  - obdobje od oktobra 1922 do januarja 1923:
    - čas obstoja Julijske krajine kot upravne enote – je provinca s prefektom in pokrajinskimi sveti (obstaja samo 3 mesece)
    - teritorialna razdelitev province (3 oz. 5 pokrajin): Tržaška, Puljska in Videmska (1924 še Reška in 1927 Goriška)
  - obdobje od januarja 1923 do konca
    - do 1926 se fašizem in totalitarni sistem utrdi, sveti in prefekt so imenovani od zgoraj
    - 1927 je izvedena nova upravna razdelitev: pokrajina je razdeljena samo na občine (ukinitvev okrajev), ni več občinske avtonomije

- 1922 so izvedene prve občinske volitve
- začne se italijanizacija uprave
- pravosodni sistem (ni velikih sprememb): razširitev italijanskega prava, apelacijsko sodišče je v Trstu, 1929 je ustanovljeno posebno sodišče za zaščito države kot orodje fašistične stranke
- proces raznarodovanja:
  - 1924 je izdan zakon, ki omogoča odpuščanje nelojalnih uradnikov, naroda oropajo inteligence
  - 1928-1937 je najtrše obdobje – ukinjena so še zadnja slovenska društva
  - 1923 je ukinjena slovenščina, uradni jezik je italijanščina, slovenska in hrvaška krajevna imena so odpravljena, priimki poitalijančeni (1927, Zakon za spremembo priimkov)
  - že 1918 ukinjajo slovenske šole, 1923 začnejo z Gentilijevo šolsko reformo (postopna ukinitvev, odpuščanje učiteljev)
  - ukinjajo slovensko časopisje, tiskajo lahko samo še knjige (zelo omejeno)
  - gmotno spodkopavanje – v Benetkah ustanovijo posebni agrarni zavod, ki odkupuje slovenske in hrvaške posesti ter jih poceni prodaja Italijanom → slovensko gospodarstvo propada
  - stanje prisili ljudi v izselitev (1/5 prebivalstva)
  - Italijani spodbujajo vključevanje v italijanska društva (doppo lavoro, fašistične stranke..)
  - 1928 je razpuščen parlament, Slovenci izgubimo predstavništvo v političnem življenju → pospešeno ilegalno delovanje:
    - **Tajna krščansko-socialistična organizacija**: izide iz katoliškega gibanja, voditelj je E. Besednjak (deluje iz Dunaja, kamor emigrira), osnove tega gibanja so duhovniki v Julijski krajini, organizacija ima odseke (dijaški, za obveščanje, za tisk, kulturo, glasbo...), financirana je iz Jugoslavije, Italijanom nikoli ne uspe razkriti strukture
    - **TIGR**: izhaja iz liberalnega gibanja (časopis Edinost), dejavnost podobna TKO, poleg tega še teroristična organizacija (požigi, sabotaže), tik pred vojno je močno oslABLJENA
- cerkvena organizacija: odstranitev slovenskih škofov, postavitve profašističnih (Santin), 1925 je ustanovljena reška škofija (obsega tudi Slovenijo okoli Ilirske Bistrice), škofijske meje so izenačene z državnimi, 1930 odpravljen cerkveni tisk, 1933 prepoved slovanskega bogoslužja in od duhovnikov izvedeno tajno štetje prebivalstva

Verske skupnosti v I. Jugoslaviji:

- starokatoličani: priseljeni Hrvati, na Slovenskem živijo v 3 župnijah
- grkokatoliki: podrejeni župniji v Zagrebu
- Židje: v Prekmurju (3 židovske občine), 1928 se združijo v 1 versko občino v Mariboru
- Muslimani: 1934 obstaja ena verska občina za celotno banovino, 1941 je prepovedana, vodi jo imam

Slovenci na Madžarskem:

- po končani vojni Madžarska zasede Prekmurje → 4.6.1920 sklenitev Trianonske pogodbe, Prekmurje pripade Jugoslaviji (brez Porabja)
- izraz **Slovensko Porabje** izvira iz obdobja med obema vojnama, je sodni in politični okraj (središče v Monoštru), značilna je madžarizacija, manjšina je agrarna, brez lastne inteligence, upravni organi so madžarski
- Madžari v Prekmurju uživajo določene pravice

Slovenci v Avstriji:

- po vojni potekajo še boji za S mejo
- podpis **pogodbe v Saint-Germainu** – določena je meja med Kraljevino SHS in Avstrijo, Koroška je razdeljena med 3 države: Kanalska dolina Italiji, Mežiška dolina Jugoslaviji, ostalo Avstriji
- Jugoslavija predlaga razdelitev obmejne Koroške na coni A in B (A bi avtomatsko pripadla Jugoslaviji, B Avstriji) → delno sprejeto, izveden je **plebiscit** (10.10.1920)
- Avstrija postane zvezna republika, razdeljena na historične dežele

- položaj Slovencev: nimajo pravne zaščite, pogajanja 1928 propadejo
- širi se ideja windischerstva – to naj bi bila posebna etnična skupina
- odpravljena je dvojezičnost – ni slovenskih imen ali utrakvističnih šol
- narodna zavest je šibka
- štajerskim Slovencev gre še slabše: nimajo šol, niti duhovnikov
- 1938 (anšlus) so dežele ukinjene in vzpostavljene posebne upravne enote imenovane Gau-Steiermark in Gau-Kärnten
- odpravljene so še zadnji ostanki dvojezičnega šolstva
- do napada na Jugoslavijo nekaj kulturnega življenja še obstaja, nato prepovedano vsako slovensko udejstvovanje

Arhivsko gradivo:

- fondi državnih centralnih oblastev (Rim, Dunaj, Budimpešta)
- srednja in nižja stopnja: Italija (državni arhivi v Trstu, Gorici in Vidmu), Hrvaška (Pazin, Reka), Avstrija (Celovec, Gradec.), Madžarska (Szombathely)
- društveno gradivo: veliko uničenega, vendar tudi veliko skritega

ČAS OKUPACIJE SLOVENSkih DEŽEL (1941-1945)

Napad na Jugoslavijo:

- napadeta samo Italija in Nemčija, Madžarska ne sodeluje v bojih, vendar kljub temu od Nemčije dobi Prekmurje
- okupacija v posameznih delih je različna, prav tako odporniška gibanja
- 3 temeljne značilnosti okupacije:
  - **popolno razkosanje** (4 države, 12 pokrajinskih enot)
  - **aneksionizem** (okupatorji si prizadevajo čim prej priključiti zasedeno ozemlje)
  - **raznarodovanje** (cilj je uničiti slovenski narod kot etnično enoto)
- Italija formalno pravno priključi ozemlje že 3. maja 1941, Madžarska 16. decembra 1941, Nemčija nikoli
- 6. aprila 1941 ban Marko Natlačen v Ljubljani ustanovil krizni štab, imenovan **Narodni Svet za Slovenijo**, povabljeni so vse stranke (5)
- 10. aprila je ustanovljena NDH, ki prekine vse stike z Beogradom
- v Sloveniji je kraljeva vojska v razsulu in se umakne (11. aprila Slovenijo zapusti zadnji vojak jugoslovanske armade)
- Narodni Svet pozove prebivalstvo, naj se ne upira okupatorju → sprejem nemških okupatorjev odprtih rok, Italijanov s posmehom, Madžare pozdravijo le madžarska manjšina in protestanti
- neposredno po okupaciji je uvedena **vojaška uprava**, ki jo kmalu zamenjajo s civilno
- meje določi Hitler osebno:
  - meja s Hrvaško, 13. maja – meja po stari banovinski meji, 5 vasi pri Brežicah pripade Hrvaški
  - meja med Nemčijo in Italijo, 8. julija – ne opre se na nobeno mejo, gre po hribih
  - meja med Nemčijo in Madžarsko – po Muri

Upravne enote:

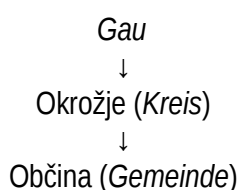
- Nemci 14. aprila razdelijo svoje okupacijsko ozemlje na:
  - Spodnjo (Južno) Štajersko – seže tudi na območje Kranjske in del Prekmurja, sedež v Mariboru
  - Gorenjsko (= *Zasedbena ozemlja Kranjske in Koroške*) – središče Bled
- v Prekmurju 15. avgusta vojaško upravo zamenja civilna, ozemlje zopet pod županijama
- italijanska okupacijska cona kasneje dobi ime **Ljubljanska pokrajina**, 18. aprila 1941 je uvedena civilna uprava (dan prej je razpuščen Narodni svet in oblast prevzamejo Italijani), aprila 1943 dokončno priključena Italiji
- nemški in madžarski okupator razpustita vse slovenske politične stranke in društva, Italijani pustijo več ali manj nedotaknjeno

Vojaška uprava:

1. Nemško okupacijsko ozemlje
  - vojaško spada pod Salzburg, nižji stopnji sta v Gradcu in Celovcu, nadalje v Bledu in Mariboru
  - podobno so strukturirani gestapo, policija, orožništvo...
  - pri nas je malo nemške vojske, pomagajo si s policijo
2. Italijansko okupacijsko ozemlje
  - Ljubljana je sedež karabinjerjev
  - več vojske
3. Madžarsko okupacijsko ozemlje
  - razširi se madžarski upravni policijski sistem

Civilna uprava:□ **Nemška civilna uprava**

- shema uprave:

- šef civilne uprave je bil **Gauleiter** (Uiberreiter za Štajersko in Reiter za Gorenjsko), podrejen Hitlerju
- v začetku leta 1942 sta sedeža Maribor in Bled ukinjena in združena v enoten sedež v Gradcu
- lokalna uprava – upoštevajo okrajne meje:
  - Štajerska: 5 okrožij (Ptuj, Celje, Maribor podeželje, Brežice, Trbovlje) in eno mestno okrožje (Maribor)
  - Gorenjska: 3 okrožja (Kamnik, Kranj, Radovljica)
- okrožje vodi **deželni svetnik** (*Landrat*), v Mariboru nadžupan
- ukinjeni so občinski odbori, župani zamenjani, ni več občinske avtonomije
- ob Savi je slovensko prebivalstvo izseljeno (80 %), naseljeni so Kočevarji
- poslovanje občin se poveča (obvezna oddaja pridelka, maticarstvo, prijava in odjava bivališča, urad za popis vojne škode...), zaposlenih je več ljudi
- raznarodovalni ukrepi (cilj je ponemčenje v 5 letih):
  1. dosledno se uniči vse, kar spodbuja slovensko narodno zavest (zaplemba kapitala, ukinitve tiska...)
  2. ponemčenje – izgon prebivalstva, skupaj okoli 80.000 ljudi (1. skupina: izobraženci, premožni; 2. skupina: vsi, ki so se priselili po januarju 1941; 3. skupina: obmejni pas ob Sotli, 83.000 ljudi; 4. skupina: vsi, ki se niso prijavi ali se niso včlanili v domovinsko zvezo)
- pravni status prebivalstva:
  - o nemški državljani na preklic (*Deutsch auf Widerruf*), včlanjeni v Štajersko domovinsko zvezo oz. Koroško ljudsko zvezo, 95 %
  - o brez državljanstva
  - o Židje
- sodna organizacija je urejena po nemškem tipu
- uradni jezik je nemški, slovenščina dovoljena le izjemoma (objave, razglasi)
- šolstvo je prilagojeno nemškemu šolskemu sistemu, učni jezik je nemški
- onemogočena je vsa dejavnost društev, knjižnice so ukinjene → ustanovijo lastna društva in knjižnice
- represija je najhujša pod Nemci

□ **Madžarska civilna uprava**

- 16. aprila 1941 Madžarska dobi Prekmurje, avgusta je uvedena civilna uprava
- lokalna uprava: dva okraja (Murska Sobota, Lendava), občine razširijo svoj delokrog
- uveden je madžarski pravni sistem, šolstvo reorganizirano, izvedena mobilizacija v madžarsko vojsko že konec l. 1941
- slovenščina je odpravljena, dovoljen samo prekmurski književni jezik z madžarskim črkopisom

▣ Italijanska civilna uprava

- Ljubljana je zasedena 11. aprila, jugoslovanski sistem je puščen nespremenjen
- 18. aprila oblast prevzame **visoki komisar** (Emilio Grazioli), ki si podredi celotno civilno upravo
- uradovanje je dvojezično
- struktura uprave ostane nedotaknjena (občina → okraj → pokrajina)
- prebivalstvo je odvezano vojaške službe
- velja kulturna avtonomija: kulturni in športni zavodi delujejo naprej, prav tako organizacije in društva
- na čelu uprave je **sosvet** (posvetovalni organ), brez pristojnosti, po novembru 1941 preneha
- lokalna raven: še vedno 5 okrajev
- načelniki okrajev so **civilni komisarji**, ki so imenovani in vedno Italijani
- občine ostanejo, namesto občinskih odborov je sosvet, občinska avtonomija je odpravljena
- uradni jezik je slovenščina, prvi tuj jezik je italijanščina – dvojezičnost napisov in dokumentov!
- vojska in policija poslujeta izključno italijansko
- ohranjeno je isto pravo in organizacija sodstva, na novo je uvedeno samo italijansko vojaško sodstvo
- ni množične zaplembe premoženja
- ni množičnega vključevanja v italijanske organizacije – večinoma obstajajo samo mladinske
- cilj je vedno isti: raznarodovanje, le da so Italijani to predvideli v nekaj desetletjih
- nemškimi oblastem so pomagali izseliti Kočevarje pozimi 1941/42

Odporništvu, revolucija, kolaboracija:

- obstaja več stopenj kolaboracije – od pasivne do popolne
- na slovenskem ni neke organizirane kolaboracije, odprtih rok sprejme okupatorja samo nemška in italijanska manjšina
- v letu 1941 je nasprotovanje okupatorju zelo enotno in spontano
- odpor otežuje razdelitev med več okupatorjev
- že v prvih mesecih okupacije nastanejo ilegalne skupine (predvsem v Ljubljanski pokrajini)
- aprila 1941 je ustanovljena **Protiimperialistična fronta** (kasneje OF), partizansko poveljstvo je sprva v Ljubljani
- vodstvo Komunistične partije je bilo najbolj organizirano, z jasnimi pogledom vnaprej
- ob koncu vojne je KP zelo okrepljena, postane priznana in ima izoblikovan vojaški in represivni aparat
- poleti 1941 je ustanovljen **VOS**, jeseni **Narodna zaščita** – obe sta v rokah KP, naloga: boj proti notranjemu sovražniku (likvidiranje četnikov in nezaželenih ljudi) → upor izgublja kredibilnost
- gibanja se združujejo v regije: sokolska, narodna...
- konec 1941 in spomladi 1942 je VOS likvidirala vse voditelje nekomunističnega odpora
- odpor proti komunističnemu gibanju se od pomladi 1942 vedno bolj organizira
- marca 1942 je na pobudo jugoslovanske vlade ustanovljena **Slovenska zaveza** (SLS, liberalci, socialisti), ki pa se ni znala vojaško organizirati – formalno se je morala podrediti Mihajlovemu namestniku Karlu Novaku
- oblikuje se Štajerski bataljon, notranja neenotnost, šibka legija, sodeluje s partizani
- od julija 1942 nastajajo vaške straže v meščanstvu in cerkvi kot stacionarne enote
- **MVAC** – pomožna policijska enota Italiji (kolaboracija v Ljubljanski pokrajini), nastane iz vaških straž (ustanovljene že julija 1942) in četniškega bataljona (Legija smrti)
- deluje v okviru Slovenske zaveze, vendar se del organizacije ni strinjal s podporo MVAC
- MVAC je imela 60 postojank, gre za stacionarne enote
- problem pri MVAC je bil tako kot pri Slovenski zavezi – ni enotnega vodstva

- septembra 1943 se glavnina vaških straž zateče na Turjak, kjer jih partizani zajamejo in razbijejo
- ob istem času doživi v Grčaricah zlom plava garda pod vodstvom Karla Novaka (četniki)
- slovensko četništvo (JVD) si po tem porazu težko opomore → 1944 izgubi status mednarodne vojske (dobi ga Titova vojska NOV)
- partizani in komunisti v letu 1944 pri zaveznikih pridobivajo simpatije, saj so bolj organizirani in razširjeni po celotnem slovenskem ozemlju
- jeseni 1943 Italija kapitulira → Nemci 10. septembra oblikujejo **operacijsko cono jadransko Primorje**, ki formalno še vedno pripada Italiji (čeprav Mussolinijeva oblast sega samo do rapalske meje)
- v cono je vključenih 6 nekdanjih provinc, v katerih se nahajajo Slovenci
- cono vodi Rainer, ki nosi naziv **vrhovni komisar** in je podrejen neposredno Hitlerju
- sedež cone je v **Trstu**, uprava je organizirana po nemškem principu
- Rainer za posamezne pokrajine (province) imenuje **prefekte**, vsakemu prefektu je bil dodeljen še nemški svetovalec
- v Ljubljanski pokrajini ni prefekta (kot drugje na čelu pokrajine), to funkcijo opravlja **predsednik** Ljubljanske pokrajine (**Leon Rupnik**)
- v glavnem je bila uprava nespremenjena (okraji, občine), na položajih so sedaj imenovani Slovenci (prefekti imenujejo okrajne glavarje, ti pa župane)
- tako ureditev jim uspe samo tam, kjer partizani nimajo nadzora
- uradni list je sedaj trojezičen
- novi okupator je tudi v slovenskem Primorju dopuščal slovenske župane in šolstvo (OŠ in SŠ)
- v sodstvu ni večjih sprememb, le italijanska vojaška sodišča so odpravljena in uvedena izredna sodišča
- uvedena je vojaška obveznost v cono – obstajata 2 možnosti: vključitev v enote SS ali vključitev v civilno zaščito (organizacija TODT)
- v Ljubljanski pokrajini ima Rupnikova uprava tudi propagandni oddelek, ki organizira protikomunistične shode

Domobranstvo:

- nastalo je **septembra 1943**, po partizanskih obračunih z MVAC
- Nemci jih imajo za pomožno policijsko silo, ki se bojuje le na slovenskem ozemlju
- nadzor in preskrbo vršijo Nemci, obstaja pa tudi avtonomni štab domobranstva
- na vrhuncu štejejo 14.000 mož, delijo se na bataljone
- do sredine leta 1944 obstaja možnost prehoda domobrancev med četnike – ko pa se oblikuje vlada Tito-Šubašić, tega ni več možno (politiki iz Londona od domobrancev zahtevajo, da se pridružijo partizanom, česar vodstvo domobranstva ne sprejme)
- poznamo 3 vrste:
  - **slovensko** – deluje v Ljubljanski pokrajini od septembra 1943 kot pomožna sila, vrhovni poveljnik je Rösener, glavni štab je pri Nemcih, notranja organizacija je avtonomna, maja 1944 se preimenuje v Slovensko narodno vojsko, nato se začne umikati na Koroško skupaj z nemško vojsko
  - **SRNZ** (Slovenski narodni varnostni zbor) – ustanovljena jeseni 1943 na Primorskem kot pomožna formacija, sedež je v Trstu, delovala bolj propagandno kot operativno, ob koncu vojen se umaknejo v Furlanijo
  - **gorenjska samozaščita** – najbolj nesamostojna, poveljstvo je v Kranju, vodi jo SS oficir

Cerkvena uprava:

- vladajo izredne razmere, predvsem Nemci so sovražni do cerkve (izženejo duhovnike, zasežejo cerkveno premoženje, lavantinski škof Tomažič je v hišnem priporu, v pastoralih pomagajo duhovniki drugih škofij)
- cerkvena organizacija se povrne na stanje pred letom 1918
- ljubljska škofija je delno tudi v nemški okupacijski cono – škofu je onemogočeno delovanje na Gorenjskem, ki administrativno preide pod krškega škofa
- 1942 škof imenuje generalnega vikarja za izselitveni pas ob Savi

- pod Italijani cerkev deluje normalno, v breme so ji le prebegli duhovniki
- ideološki spori so hudi – pobitih je nekaj 100 duhovnikov in bogoslovcev, ostali so razdeljeni med odporom in kolaboracijo
- škof Rožman se je vidno opredelil za protikomunistično stran, posreduje tudi za zaprte in izgublja kredibilnost
- Prekmurje upravlja škof v Szombathely-ju kot apostolski administrator
- nemški okupator je uničil vse židovske občine na Slovenskem, fizično razrušil pravoslavne cerkve, prepovedane so manjše veroizpovedi (muslimani)

Arhivsko gradivo:

- *centralni državni arhivi* okupatorjev (Rim, Berlin, Budimpešta)
- *vojno-zgodovinski inštitut* v Beogradu (za del vojaškega gradiva)
- *deželni arhivi* (Celovec, Gradec)
- *županijska arhiva* za Prekmurje
- gradivo pri *Inštitutu za zgodovino delavskega gibanja* (za Slovenijo), ohranjenost je različna, vendar večinoma dobro (predvsem partizanstvo)
- problem pri gradivu: vsebina (ločiti je treba med propagandnim gradivom in gradivom notranjega poslovanja organov), veliko je zamolčanega (žrtve pobojev in likvidacija, skupno število žrtev se ne ve, 65.000-100.000, 65 % prebivalstva Slovenije je v vojni izgubilo življenje)

REPUBLIKA SLOVENIJA PO LETU 1945

Značilnosti oblasti v novi državi:

- veje oblasti so le navidezno ločene
- zadnje volitve z dvema kandidatnima listama so izvedene l. 1950
- od 1974 je vse manj parlamentarizma, uveljavi se *delegatski sistem*
- parlamenti imajo vedno več zborov, ki ne predstavljajo teritorialnih enot
- centri odločanja so pri partiji, opora oblasti sta družbena lastnina in represivni aparat
- mediji so delegirani in niso koristni za zgodovinske raziskave
- na vseh nivojih je arhivsko gradivo slabo ohranjeno do leta 1953, potem se vzpostavi arhivska mreža, najslabše je ohranjeno gradivo represivnih organov (je prečiščeno), problem je tudi dostopnost do vojaškega gradiva (gre v BG)

Zvezne inštitucije:

- središče države je v BG – tam se nahajajo zvezni parlament, vlada, vrhovno sodišče in sedež partije
- do začetka 50-tih let je država vodena centralistično, od 1974 se uveljavi federalizem

Oborožene sile:

- imajo skupno ime JA (JNA od 1951), ki jo sprva vodijo nešolani častniki (izidejo iz vojne), oficirski kader se srbizira in spolitizira
- spomladi 1945 pokrajinske vojake vključijo v zvezno vojsko
- vrhovni poveljnik vojske je predsednik republike (Tito), kasneje predsedstvo
- bila je tretja največja stalna vojska v Evropi in za državo hudo breme
- vojska je vpliven faktor v državi, obrambni minister je vojak, pomembna je njena obveščevalna služba (VOS)
- od 1953 varuje državne meje
- jezik vojske je srbski, v zadnjem obdobju se je uveljavljalo načelo navadnih jezikov (bolj za TO), sicer pa se uporablja ekavska srbohrvaščina v latinici
- **1945-51** je čutili vpliv sovjetske doktrine, vojaška obveznost je 2 leti, v mornarici 4 leta

- **1951-68** ima vojska operativno-teritorialno naravo, 1957 spremeni svojo doktrino v splošno ljudsko obrambo (v mornarici se služi 2 leti, ostali 18 mesecev), vojska se modernizira z Z orožjem
- **1968-89** je JLA le ena od komponent vojske, TO je rezerva po republikah z republiški štabi, poveljevalna jezika sta tudi makedonščina in slovenščina
- 1968 JLA odpravi teritorialni značaj – vsaka republika je eno armadno območje, vsaj ¼ nabornikov služi v matični republiki, vojaški rok se skrajša na 1 leto
- konec 80-tih let z mednacionalnimi napetostmi prihajajo pobude o jeziku v vojski, o nacionalnosti starešin, pojavljajo se vprašanja ugovora vesti in preširokih pooblastil vojaških sodišč (ta lahko sodijo tudi civilistom)
- **1989-91** se ukinejo nekatera vojaška območja, večajo se napetosti med JLA, republiški vodstvi in TO, vrhovni poveljnik JLA sodeluje v političnih institucijah

Upravni organi v Sloveniji:

- zakonodajno oblast ima **skupščina** (najprej imenovana ljudska, po ustavi 1963 republiška)
- izvršilno oblast je v rokah **ljudske vlade** (od 1953 imenovana Republiški izvršni svet)
- od 1945 vlado sestavljajo **ministrstva** (po republikah), ki po l. 1963 zamenjajo ime v (republiški sekretariati
- ob njih so še razni komiteji, sveti, uprave...
- do ustave 1963 govorimo o teritorialnih enotah, nato o DPS (družbeno politične skupnosti) – republika, okraj, občina
- nosilci povojne uprave so **ljudski odbori**, ki so izšli iz medvojnih NOO (kasneje se preimenujejo v ljudske), volijo jih poleti 1945
- hierarhična ureditev organov:

- na čelu vsake teritorialne enote je upravni odbor (okrožni, okrajni, krajevni) z omejenimi pristojnostmi
- teritorialno-upravna razdelitev:
  - o **5 okrožij** (Ljubljana, Maribor, Celje, Novo mesto, Ljubljana-mesto), v coni B 3 (Gorica, Trst, V Primorska),
  - o **27 okrajev** (nosijo pretežni del upravnih nalog)
  - o **1100 krajev** (lahko tudi več krajev skupaj)
- za prva povojna leta je značilno oblikovanje močnega centralnega državnega aparata
- vsak upravni odbor ima ožje telo, im. **izvršilni odbor** z oddelki, ki jih vodijo člani ljudskega odbora
- meje oblastev so se velikokrat spreminjale:
  - 1947 odpravijo okrožja (namesto teh kratek čas 1949-51 delujejo 3 oblasti: LJ, MB, GO)
  - 1952 združujejo in spreminjajo upravne enote (zmanjšanje števila okrajev na 19, ukinitvev krajev, zopet so uvedene občine – preko 400, tudi mestne)
  - 1955-65 proces združevanja občin (130) in okrajev (14), ti postajajo vse večji
  - 1955 uveljavitev »komunalnega sistema« (občine naj bi bile bolj avtonomne, večji vpliv ljudi na odločitve, poslanec je odgovoren svojim volivcem, na občine se prenašajo okrajne naloge, občinski uradniški aparat se širi)
  - 1965 obstajajo samo še 4 okraji, število občin se za naslednjih 30 let ustali na 62 in so osnovna upravna enota v državi
  - namesto okrajev so poskušali uvesti medobčinske skupnosti, ki pa ne zaživijo v praksi
- v upravnem pogledu si občinske uprave pomagajo s krajevnimi uradi

- poleg občin se 1974 oblikujejo še stanovanjske (SS) in krajevne (KS) skupnosti ter druge samoupravne interesne skupnosti (SIS)
- občine dobivajo vedno nove naloge (opravljajo tako lastne funkcije kot funkcije, delegirane s strani države), večja se njihova samostojnost (v gospodarskih in finančnih zadevah)
- na čelu občin so občinski ljudski odbori, l. 63 nato se preimenujejo v občinske skupščine, predsednik skupščine je »župan«
- po l. 1974 se oblikuje občinski izvršni svet (»občinska vlada«)
- 1994 občina postane avtonomna enota, poleg se oblikujejo upravne enote

Sodstvo:

- temelj predstavlja partizansko sodstvo – najprej obstajajo le vojaška sodišča, septembra 1944 se ustanovijo še civilna z omejenim delokrogom in septembra 1945 redna sodišča
- organizacijsko se pravosodje sprva ne spreminja – sodstvu so v okviru ljudske oblasti odrekli avtonomnost, politika se je pogosto vmešavala v sodne postopke
- jugoslovanski kazenski zakonik je omogočal zelo »elastične« razlage (člen 133 o verbalnem deliktu)
- za nadzor nad sodniki uvedejo časovno omejeni sodniški aparat, ki krni neodvisnost sodstva
- značilnosti sodnega sistema v 50-tih letih: kršenje človekovih pravic, pošiljanje na prisilno delo, iskanje notranjih sovražnikov (obsodbe informbirojevcev), konfinacije...
- prva leta po vojni ima veliko vpliva tožilstvo, ki postopek sproži na predlog OZNE ali UDBE
- poleg sodnih poznajo tudi administrativne ukrepe – UDBA je pošiljala ljudi v zapor brez obsodbe
- tega je manj od sredine 50-tih let – ustrahovanje doseže namen, zaprejo Goli otok, zapirajo samo še intelektualce in pisce kot vzorčni primer (npr. Pučnik)
- Slovenija je v represiji manj izrazita kot druge republike
- hierarhija sodišč:

Vrhovno sodišče v Beogradu

(3. stopnja)

Republiško sodišče

(2. stopnja)

Okrožno sodišče

(1. stopnja)

Okrajno sodišče

(1. stopnja)

- po ustavi 1974 se redna sodišča delijo na:
  1. stopnja – temeljna sodišča s podrejenimi enotami
  2. stopnja – višje sodišče
  3. stopnja – vrhovno republiško sodišče
- posebna sodišča:
  - od l. 45 samo 4 mesece delujejo sodišča slovenske narodne časti z nalogo zapleniti premoženje sovražnikov države
  - vojaška (1. stopnja, 2. stopnja vrhovno vojno sodišče v Beogradu),
  - gospodarska (1954-74), odločajo o gospodarskih sporih na 3 stopnjah: okrožno → višje → vrhovno, so samoupravna
  - 1974 (ustava) so uvedena samoupravna sodišča za arbitraže, sodišča združenega dela...
  - sodnik za prekrške
- ta sistem se obdrži do l. 1994

Organi za notranje zadeve:

- dolgo so izključno v zvezni pristojnosti – policija ni nadzorovana s strani države, zato se poslužuje vseh sredstev (tortura, likvidacije...)

- poznamo:

A. Jugoslovanska politična policija (tajna)

- do l. 1946 se imenuje **OZNA**, nato se preimenuje v **UDV** (Uprava državne varnosti) oz. od 1966 **SDV** (Služba državne varnosti)
- že med vojno in tudi potem se bje boj za prevlado med partijo in policijo
- OZNA je ustanovljena maja 1944 v Drvarju, nekaj mesecev kasneje v njenem sklopu ustanovijo izvršilni organ KNOJ (1944-53), podrejena sta neposredno Titu
- slovenska OZNA je ustanovljena junija 1944 kot naslednica VOS-a z nalogami: uničevanje sovražnih skupin (četniki), varovanje državnih meja
- tako OZNA kot KNOJ sta organizirana centralistično: razdelitev glede na upravno razdelitev (republiška, okrajna, okrožna)
- ima pristojnosti izrekatih upravne kazni (informburojevci)
- na čelu je Aleksander Ranković do 1966, Tito ga odstrani
- po preimenovanju v SDV se podredi sekretariatu za notranje zadeve in ostane do 1990/91
- hierarhija obveščevalne službe: rezidenti → agenti → informatorji → viri
- UDB (SDV) ima nadzor nad sodišči in zapori
- 1001 je SDV odpravljena, danes je to SOVA (podrejena predsedniku)

B. Redna policija (milica)

- imenuje se Služba javne varnosti (SJV), skrbi za red in mir ter prometno varnost
- do 60-tih se imenuje ljudska milica, organizirana je vojaško in na zvezni ravni, razdeljena na več vej (gozdna, industrijska, gasilska, prometna),
- 1967 preide v pristojnost republik, se posodobi (nadzoruje tudi mejne prehode)
- po reorganizaciji samo še splošna in prometna
- organizirana na 3 ravneh:
  - o vsaka občina ima postajo
  - o nad njo je inšpektorat
  - o najvišja stopnja je ministrstvo za notranje zadeve
- velikokrat opravlja tudi politične naloge, podrejena je SDV
- svobodno združevanje ni dovoljeno (ni strank, društev in drugih interesnih zastopstev, zbornic...), obstajata samo en sindikat in ena zbornica

Komunistična partija:

- najprej se imenuje Komunistična partija (KP), od 1952 Zveza komunistov Jugoslavije (ZKJ)
- urejena je hierarhično kot upravni organi:

Republiški centralni komite

↓

Okrajni komite

↓

Občinski komite

↓

Osnovna organizacija (OO)

Krajevna, tovarniška...

- odločitve v Sloveniji sprejema najprej politbiro, kasneje predsedstvo CK ZKS
- partija se opira na množične organizacije (mladinci, sindikati, lovci in SZDL kot krovna organizacija vseh družbenopolitičnih skupnosti)
- prisotna je v vseh sferah oblasti – članstvo naraste od 8.000 na 100.000
- gradivo partije: ima večjo težo kot gradivo upravnih organov, najbolj izpostavljeni poklici so policija, učiteljstvo in uradništvo (pogoj za napredovanje je družbeno-politična aktivnost in moralno-politična neoporečnost), dobro je ohranjeno gradivo republiških organov, slabše je z gradivom na regionalni ravni (od 70-tih let ni vse v arhivih)

Zastopstva in društva:

- neodvisnih društev zunaj SZDL ni
- interesna zastopstva (zbornice) so omejena v delovanju in imajo delegirane naloge – obstajajo enotne gospodarska, obrtna in odvetniška zbornica, sindikati so enotni in odvisni

Šolstvo:

- 1945 so šole *podržavljene*, OŠ postane *enotna*
- šolska obveznost je do l. 1950 skrajšana na 7 let, nato zopet 8-letna OŠ
- možno je tudi paralelno šolanje (nekateri so po 4 letih prestopili na nižje gimnazije ali nadaljevali v višje razrede OŠ)
- meščanske šole so ukinjene
- **1958** izide **Zakon o osnovnem šolstvu**: 6-letna OŠ, 4-letna gimnazija
- ukinitvev klasičnih gimnazij (bolj podobne realkam)
- učiteljske preoblikujejo v pedagoške gimnazije
- značilni so pritiski na učitelje s strani države (ne smejo se odmikati od začrtane oblastne linije ali izpričevati svoje veroizpovedi)
- od 60-tih let se širi visoko šolstvo (1975 dobimo mariborsko univerzo)
- v 70-tih letih se OŠ preoblikuje v celodnevno šolo
- 1981 je v SŠ uvedeno »**usmerjeno izobraževanje**« - poenotenje programov, ukinitvev mature
- celoten šolski sistem je *prepojen z ideologijo* (pionirji, mladinci...)
- učni jezik:
  - o Prekmurje – dvojezična šola (pouk v obeh jezikih)
  - o Primorje – posebni oddelki z italijanskim jezikom
  - o v celotni državi – srbohrvaščina kot učni predmet
  - o vojaške šole – srbohrvaščina
- narašča izobrazbena raven, nepismenost je le 1 %

Verske skupnosti:

- država je ateistična, cerkev je odrinjena iz javnega življenja in razlašena
- vera naj bi bila predmet privatne sfere, njeno javno izražanje je lahko oviralo človeka pri karieri
- po vojni vse verske skupnosti izgubljajo vernike in pooblastila – ne vodijo več matičnih knjig, zasebnih šol, ne morejo registrirati društev, verouk je prepovedan, so pod nadzorom in z omejenimi dohodki (posebno pravoslavna cerkev), duhovniki so preganjani
- najtežje obdobje za cerkev je 1945-53:
  - nacionalizacija in obdavčitev cerkvenega premoženja
  - poskus razcepitve duhovnikov (1949 ustanovitev Ciril-Methodovega društva)
  - sodni pregoni (do 1953 je 1/3 duhovnikov v zaporu ali na prisilnem delu)
  - neurejeno vzdrževanje cerkve (ni nabirk po cerkvah, ni verskega sklada)
  - zunaj cerkva ni dovoljena nobena dejavnost (npr. karitativna)
- 1952 politbiro slovenske partije sprejme nove smernice: na OŠ se fazira pouk naravoslovnih predmetov, ukine se fakultativni verouk, teološka fakulteta je izključena iz univerze
- **1953** izide **Zakon o verskih skupnostih**, s katerim je cerkev priznana za sogovornika
- 1966 pride do podpisa prvega protokola med Jugoslavijo in Vatikanom (potem ko je Jugoslavija 1953 prekinila diplomatske stike)
- **1976** izide **II. Zakon o verskih skupnostih**, ki bistveno ne odstopa od prvega

Cerkvena uprava:

- po vojni ljubljanska in mariborska škofija dobta nazaj stare meje
- do smrti škofa Rožmana, ki je emigriral, ni postavljenega novega škofa, isto v Mariboru
- v Primorju ni škofijskega središča
- 1947 so ustanovljene 3 apostolske administrature za ozemlja goriške, tržaške in istrske škofije

- 1961 je ljubljanska škofija povzdignjena v nadškofijo
- 1964 je vse ozemlje slovenske Štajerske, Koroške in Prekmurja združeno pod lavantinsko škofijo
- **1968** je **Ljubljana metropolija** in mariborski škof njen sufragani
- Koper ostane sedež edine apostolske administrature
- 1975 (osimski sporazumi) je koprška škofija izločena iz tržaške škofije in dve leti kasneje ustanovljena prava **koprška škofija**
- 1987 je ustanovljena slovenska škofovska konferenca
- **II. vatikanski koncil** (1962-65) uvede novosti: v cerkvi se uporabljajo živi jeziki, večje sodelovanje vernikov, redovne skupnosti se organizirajo v province na teritorialni osnovi
- **evangelizacija** 1950 dobijo samostojno cerkev, verske občine (13) so v S Prekmurju, povezane so v seniorat v Murski Soboti, načeljuje mu senior, občine obstajajo tudi v Ljubljani, Mariboru in na Apaškem polju
- **istrska pravoslavna cerkev** ima po vojni župnijo le v Ljubljani
- **muslimani** se ne smejo več organizirati

Slovinci v zamejstvu:

A. Madžarska

- obvelja stara meja
- takoj po vojni imajo Slovenci priznane samo elementarne pravice
- 1956 dobijo nekaj pravic, vendar ni društev in časopisov
- manjšina je zelo agrarna, nanjo vpliva tudi obmejna vloga
- jezik izumira
- upravna ureditev ostaja ista

B. Avstrijska Koroška

- 23. maja 1945 se JA umakne s Koroške
- slovenska manjšina je organizirana v OF
- že jeseni 1945 so Britanci prisilili vodjo OF na Koroškem Tischlerja, da se odpove ideologiji
- zavezniki so se odločili ohraniti mejo iz l. 1938
- 1955 je podpisana državna pogodba z Avstrijo
- še danes imajo Slovenci malo elementarnih pravic – od 1958 ni več obveznega učenja slovenščine v šolah
- 1976 izvedejo poseben popis prebivalstva, na podlagi katerega dobijo Slovenci nekatere pravice – tam, kjer je 25 % prebivalstva slovenskega, se ustanovi dvojezično šolo

C. Italija

- maja 1945 JA zasede ozemlje do etnične meje, medtem ko so zavezniki hoteli zasesti ozemlje do rapalske meje
- JA se mora 12. maja 1945 umakniti na t.i. Morganovo črto, predmet pogajanj postane ozemlje med staro avstrijsko-italijansko in rapalsko mejo
- ozemlje se razdeli na **cono A** (zavezniška uprava) in **cono B** (uprava JA v Opatiji)
- v obeh conah je oblast vojaška, dopuščena pa je tudi civilna
- v con B se uveljavlja ljudska oblast z značilnim vodstvom in kontrolo nad podjetji
- začne se prvo odseljevanje Italijanov iz cone A in vzpostavljanje oblasti Slovencev
- kot rešitev problemov se sprejme francoski predlog, ki se ravna po etničnem principu – podpisana je mirovna pogodba (10. februar 1947)
- meja po pogodbi: do Devina je jugoslovansko, za njo je ozemlje tamponske države STO, v zgornjem delu se ravna po stari avstrijsko-italijanski meji, v spodnjem delu ostane nelogična
- STO je razdeljena na cono A in cono B – začne se izseljevanje iz Istre in Goriške, do 1965 vlada na meji zelo strog režim, stiki med conama so zelo omejeni
- upravo naj bi vodil guverner, ki pa ga nikoli ne imenujejo
- v con A se ohrani staro stanje, v con B se uveljavlja jugoslovanski sistem
- sedež uprave za cono B je Koprno
- ob razkolu komunističnega sistema 1948 se razcepi tudi tržaška partija (eni za Stalina, drugi za Tita)
- uprava v obeh conah se postopoma prenaša na civiliste – v con B že 1946 oblast prevzame istrski ljudski okrožni odbor

- okrožje so ukinili l. 1952, nadzor prevzameta obe republiki
- oktobra **1953** pride do **tržaške krize**, ko so zahodni zavezniki enostransko razglasili, da bodo upravo v coni A STO predali Italiji → Jugoslavija je delno mobilizirala vojsko in jo poslala na meje z Italijo in STO → Italija je pristala na umik obeh vojsk z meje, Angleži in Američani pa so začeli pogovore z obema stranema o rešitvi vprašanja
- pogovori so končani **5. oktobra 1954**, ko podpišejo **londonski memorandum** in STO preneha obstajati, meja med conama postane demarkacijska črta, razširi se civilna uprava obeh držav, meja je potrjena z osimskimi sporazumi l. 1975
- leto 1954 pomeni konec upanja za manjšine na obeh straneh – začne se eksodus Italijanov iz cone B in Jugoslovanov in cone A
- cona B se je demografsko izpraznila v letih 1954-57 zaradi italijanske propagande in ukrepov jugoslovanskih oblasti – optanti so smeli odnesti denar, za nepremičnine naj bi se dogovorili kasneje
- optante je Italija naselila na Tržaškem ob slovenskih vaseh, manj je to uspelo v Gorici
- na obeh straneh meja je še vedno ostala manjšina (Slovenci so v Italiji naseljeni v treh pokrajinah)
- londonski memorandum je predvidel, da se raven pravic ne sme manjšati – v Jugoslaviji je razlika med pravicami Italijanov v bivši coni B in ostali Istri (vidna dvojezičnost), V Italiji je razlika glede na pokrajine (v Videmski pokrajini so Slovenci priznani za manjšino šele l. 2001, na Goriškem so priznani na splošni ravni, na Tržaškem pravice zagotavlja londonski memorandum)
- večino slovenskih institucij v Italiji so vzpostavili med vojno Nemci ali zavezniška uprava po vojni